PASKUTINIS POSĖDIS

Juozas AUDĖNAS

PASKUTINIS POSĖDIS

Juozas AUDĖNAS

ATSIMINIMAI

ANTRAS (FOTOGRAFUOTINIS) LEIDIMAS

VILNIUS „MINTIS" 1990

MBBK9(TL)
Au-09

J. Audėnas
Paskutinis posėdis
New York'as:
„Romuva“, 1966

Įvado autorė R. ŽEPKAITĖ

Audėnas J.
Au-09 **Paskutinis posėdis: Atsiminimai / [Įv. str. „Istoriko požiūris į J. Audėno atsiminimus“, p. V—XIV, R. Žepkaitės]. — 2-asis (fotografuot.) leid. — V.: Mintis, 1990. — 278 p.: iliustr.**

„Svetimosios jėgos sužlugdė Antrąją Lietuvos Valstybę. Man, kaip buvusiam paskutinės laisvosios Lietuvos vyriausybės nariui, teko būti ne tik artimiausiu lemiamųjų įvykių liudininku, bet tam tikra dalimi ir likiminio Lietuvos klausimo sprendėju. Manau, kad tų įvykių aprašymas su tinkama dokumentacija ateityje gali būti naudingas Lietuvos istorijos tyrinėtojams ir, be to, kad tai padaryti yra mano būtina pareiga. Atsiminimų skaitytojas ras paskutinės vyriausybės narių pasisakymus, vyriausybės nusistatymus ir sovietinės agresijos prieš Lietuvą eigos dokumentus. Ta pačia proga aprašiau keletą kitų Lietuvos gyvenimo įvykių, kurių dalyviu ar artimu liudininku buvau“, — pratarmėje rašo autorius.

MBBK 9(TL)+9(P)7

A $\frac{0503020908—056}{M852(08)—90}$ 217—90

ISBN 5—417—00342—5

ISTORIKO POŽIŪRIS Į JUOZO AUDĖNO ATSIMINIMUS

Atsiminimai nėra svarbiausias istorijos šaltinis, nors jie gali nemažai padėti vienos ar kitos problemos tyrimui. Istorikai dažnai susiduria su pavieniais, vienas su kitu menkai ar visai nesusijusiais dokumentais, faktais, ir atsiminimai kartais padeda surasti jiems tinkamą vietą, paaiškinti, papildyti turimus duomenis, nuspalvinti juos sodriomis spalvomis. Būna, kai atsiminimai yra vienintelis istorijos šaltinis. Istorijos mokslinio darbo metodika reikalauja atsiminimus, kaip šaltinį, vertinti labai atsargiai, kritiškai, nes jie atspindi autoriaus subjektyvų pasaulio supratimą.

Juozo Audėno atsiminimai taip pat turi savo vertę. Knygos įvade, kur kalbama apie autorių, kiek perdėtai žadama atskleisti daug paslapčių, kurių „iki šiandien (t. y. iki atsiminimų išleidimo 1966 m. — *R. Ž.*) nei vienas atsiminimų autorius neįstengė išgvildenti“. Po šių atsiminimų pasirodymo praėjus daugiau kaip dvidešimčiai metų, žadėtų paslapčių nebeliko, bet jie skaitytojams įdomūs, nes liečia daug aktualių nesenos mūsų istorinės praeities klausimų.

Juozo Audėno atsiminimuose atsispindi kelios svarbios problemos. Viena iš jų — tai nepriklausomos Lietuvos susikūrimas: lietuvių tautos džiaugimasis nepriklausomybe, jos ekonominio ir kultūrinio gyvenimo pakitimai, pasiekti begaliniu tautos darbštumu, veržliu noru duoti naudos Tėvynei. Steigiamasis seimas priėmė žemės reformos įstatymą (1922 m. vasario 15 d.), kurį vykdant gerokai pasikeitė Lietuvos kaimas: kūrėsi viensėdžiai, formavosi naujas šeimininkavimo būdas, pavertęs Lietuvą vienu iš pažangesnių žemės ūkio kraštų.

Kito ir kultūrinis krašto gyvenimas: buvo steigiamos pradžios mokyklos, mažėjo neraštingų gyventojų skaičius, steigiamos gimnazijos, veikė aukštosios mokyklos, davusios Lietuvai ne tik biurokratinę valdininkijos viršūnę, bet ir daug jos vystymuisi reikalingų ir atsidavusių žmonių. Atsiminimų autorius, nors ir labai prabėgomis, nurodo ir skausmingus tuometinės Lietuvos gyvenimo reiškinius: sunkų naujakurių darbą, jų pastangas išsilaikyti per didelį vargą įsigytame žemės sklype, taip pat ir tai, kad neretas

jų prarado tą žemę. Neliko nepastebėta ir Lietuvos valdininkijos viršūnės, aukštųjų kariškių, biznierių padaryta artojams skriauda pasisavinant žemės plotus, turėjusius tekti žemdirbiams.

Šiuo metu daugelis mūsų tautiečių nelinkę tikėti istorikais, jei tie kalba, jog Nepriklausomos Lietuvos visuomenė nebuvo vieninga, skyrėsi politinėmis pažiūromis, ją veikė kelios partijos, daugybė organizacijų ir sąjungų, priklausiusių nuo vienos ar kitos partijos. J. Audėno atsiminimai patvirtina tą objektyvią tikrovę. Jis ne kartą grįžta prie prieškarinės visuomenės partijų. Knygos pradžioje, kur kalbama apie rinkimus į Steigiamąjį seimą, skaitome apie svarbiausias to meto partijas — Lietuvos socialdemokratų partiją, Valstiečių liaudininkų sąjungą, Lietuvių krikščionių demokratų partiją, Tautos pažangos partiją (nuo 1924 m. Tautininkų sąjungą). J. Audėnas stengiasi išryškinti jų pažiūras į žemės reformą, nurodo svarbiausius jų skirtumus: socialdemokratai buvo už dvarininkų žemės nusavinimą, bet nežadėjo jos išdalyti bežemiams ir mažažemiams; valstiečiai liaudininkai pasisakė už dvarų žemės nusavinimą ir už tai, kad dvarininkams būtų palikta 50 ha žemės, o nusavinta žemė išdalyta bežemiams ir mažažemiams valstiečiams; panašus buvo ir krikščionių demokratų nusistatymas, bet jie siūlė dvarininkams palikti 80 [illegible]gininkai skelbė, kad žemę iš dvarininkų reikia nupirkti ir po to pardavinėti ją valstiečiams. Visa tai teisinga. Neginčytina ir tai, kad partijų programos agrariniu klausimu krašte, kuriame buvo 84,2% kaimo gyventojų, padėjo rinkimus į Steigiamąjį seimą laimėti krikščionims demokratams ir valstiečiams liaudininkams. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad kiekviena partija stengėsi atstovauti tam tikrai visuomenės grupei, ginti jos interesus ir stiprinti jai savo įtaką. Apie tai atsiminimų autorius nekalba. Norint, kad skaitytojas geriau suprastų to laiko dvasią, taip pat 1940 m. birželio 15 d. įvykius, reikėtų autorių kiek papildyti.

Taigi Lietuvos socialdemokratų partiją daugiausia sudarė žemės ūkio darbininkai, amatininkai, kiek mažiau buvo pramonės įmonių ir dirbtuvių darbininkų. Socialdemokratų partijos nariais buvo nemaža laisvų profesijų žmonių, apskritai inteligentų. Kokia buvo šios partijos programa? Socialinėje srityje ji pasisakė už socialinį draudimą, aštuonių valandų darbo dieną, vaikų ir moterų darbo apsaugą, uždarbio minimumo nustatymą; kultūrinėje srityje — už visuotinį nemokamą švietimą iki 16 metų amžiaus; buvo prieš atskirų tautybių teisių suvaržymus ir jų privilegijas. Tai buvo daugiausia nepasiturinčių sluoksnių siekimai. Visa tai pasiekti socialdemokratai siūlė reformomis, įstatymais, nekeičiant valstybės santvarkos.

Valstiečių liaudininkų partija stiprino savo įtaką tarp įvairių sluoksnių valstiečių, bet labiausiai atspindėjo vidutinių ir dalies stambių bei tokių

pat kategorijų miestų gyventojų interesus. Partijos branduolį sudarė liberalūs inteligentai. Partijos programoje buvo pabrėžta, kad pažangą žemės ūkyje gali pasiekti vidutiniai (10—15—20—30—40 ha) ūkiai. Joje reikalauta su kooperatyvų pagalba plėtoti pramonę ir prekybą, steigti liaudies bankus, savitarpio kredito draugijas. Politinėje srityje reikalauta demokratinės santvarkos, ideologinėje — sąžinės laisvės; reikalauta, kad tikybos reikalai nebūtų siejami su politika, finansine bei ekonomine veikla, kad dvasininkai rūpintųsi tik dvasiniais reikalais, o ne valstybės postais ir bizniu. Taigi valstiečiai liaudininkai atvirai pasisakė prieš krikščionių demokratų veiklą, kuri ypač buvo aktyvi Lietuvoje 1920—1926 metais.

Valstiečių liaudininkų aktyvus veikėjas buvo ir atsiminimų autorius.

Tokiame katalikiškame krašte, koks buvo Lietuva, gausiausia ir įtakingiausia buvo Lietuvių krikščionių demokratų partija. Tai buvo turtingųjų miesto ir kaimo gyventojų katalikų, dvasininkijos, katalikiškosios inteligentijos partija. Per savo įvairias organizacijas ir draugijas (Darbo federaciją, Zitiečių draugiją, šv. Juozapo darbininkų draugiją ir kt.) ji patraukė dalį smulkių valstiečių ir religingų darbininkų. Krikščionys demokratai savo programose, spaudoje ragino kurti kooperatyvus, išstumti iš ekonomikos kitų tautybių prekybos, pramonės įmonių savininkus, t. y. buvo už lietuvių katalikų įsigalėjimą pramonėje ir prekyboje. Politinėje srityje pasisakė už demokratinę respubliką: už demokratinius rinkimus, lygybę prieš įstatymus, demokratines laisves. Kultūros srityje daug dėmesio skirta visuotiniam privalomam nemokamam pradiniam mokslui, pasisakyta už valstybės pagalbą ne tik valstybinėms, bet ir įvairių draugijų (aišku, pirmiausia — katalikiškų) mokykloms. Ideologinėje srityje reikalauta bažnyčios neatskirti nuo valstybės, kartu — mokyklos nuo bažnyčios. Civilinių aktų registraciją pavesti tik bažnyčiai. Griežtai pasisakė prieš civilinę metrikaciją. Krikščionys demokratai labai daug žadėjo darbininkams: uždrausti naktinį darbą (išskyrus kepyklose), neleisti moterims dirbti kenksmingomis sveikatai sąlygomis, įvesti aštuonių valandų darbo dieną, taip pat socialinį draudimą senatvės ir invalidumo atveju ir pan.

Svarbų vaidmenį Lietuvos gyvenime suvaidino Lietuvių tautininkų sąjunga (iki 1924 m. Tautos pažangos partija). Tai stambiosios agrarinės ir jaunos pramonės, prekybos ir finansinės lietuvių buržuazijos partija, į kurią įėjo ir aukštieji valstybės valdymo aparato valdininkai, dalis tarnautojų bei inteligentijos. Ekonominėje srityje tautininkai rekomendavo valstybei atsisakyti nuo per didelių mokesčių pramonininkams ir prekybininkams, parūpinti jiems reikiamų kreditų, padėti plėtoti pramonę ir prekybą. Žemės ūkyje pasisakė už stambių ūkių kūrimą, reformos metu dvarininkams siūlė palikti 150 ha. Jie buvo už atitinkamą atlyginimą

dvarininkams už nusavintą žemę reformos reikalams ir privalomą gautos žemės išpirkimą. Tai jie vykdė būdami valdžioje (1926.XII.17—1940.VI.15). Tautininkai pasisakė už valstybės paramą žemės ūkiui kelti, specialių žemės ūkio mokyklų, pavyzdinių ūkių, bandomųjų stočių steigimą.

Daug dėmesio tautininkai skyrė kariuomenei. Jų nuomone, Lietuvai buvo reikalinga reguliari, nors nedidelė, bet gerai ginkluota kariuomenė, vadovaujama lietuvių karininkų. Karininkai, apskritai kariuomenė buvo privilegijuotas sluoksnis tautininkų valdytoje Lietuvoje. Jie atkreipė dėmesį į pirmuosius kariuomenės savanorius, karo invalidus.

Tautininkų programoje, kaip ir praktinėje veikloje, ypač buvo pabrėžiamas tautiškumo principas.

J. Audėno atsiminimuose labai ryški partijų santykių problema. Jis kalba apie jų nesutarimus, kovą dėl įtakos visuomenei, kovą dėl valdžios. Kuriai nors partijų atėjus į valdžią, kitos tuojau pat atsidurdavo opozicijoje. Antai 1924—1926 m., esant vienvaldiškai krikščionių demokratų diktatūrai, prieš ją stojo visos kitos partijos, kritikuodamos ją rinkiminėse kampanijose, spaudoje, Seimų posėdžiuose. 1926 m. birželio mėn. atėjus į valdžią valstiečiams liaudininkams ir socialdemokratams, opozicijoje veikė tautininkai ir krikščionys demokratai. Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo valdžioje atsidūrus tautininkams (kurį laiką koalicijoje su krikščionimis demokratais), prieš juos susitelkė likusios partijos.

Tuo požiūriu labai vertingas atsiminimų skyrelis „Pirmasis pasaulio lietuvių kongresas“ (p. 85—92). Lietuvoje veikusi Draugija užsienio lietuviams remti, turėdama oficialų tikslą burti visame pasaulyje išsiblaškiusius lietuvius ir stiprinti jų ryšius su Lietuva, 1935 m. rugpjūčio 11—17 d. organizavo pirmąjį pasaulio lietuvių kongresą. Jame dalyvavo 105 iš 19 pasaulio šalių įvairių politinių pažiūrų lietuvių atstovai. Kartu su Lietuvoje gyvenusiais kongrese dalyvavo apie 3 tūkstančiai žmonių.

Atsiminimų autorius nurodo, kad kongreso tribūna pasinaudojo Lietuvos opozicinių partijų vadovai. Tautininkų vidaus politiką smarkiai kritikavo valstiečių liaudininkų lyderis, kelis kartus buvęs Lietuvos ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius ir socialdemokratų partijos lyderė Liuda Purėnienė. Ypač daug triukšmo sukėlusi L. Purėnienės kalba buvo net nutraukta, mikrofonas išjungtas. Autorius su pasitenkinimu rašo, kad „visa kongreso atmosfera buvo gerai įkaitinta. Užsienio lietuviai suprato, kad Lietuvoje nėra žodžio laisvės“ (p. 89).

Beje, opozicija prieš tautininkus veikė iki pat jų režimo žlugimo 1940 metais. Šiuo požiūriu vertas dėmesio atsiminimų skyrelis „Pogrindžio veikla“. „Pogrindis“ — tai valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų sąjunga. Demokratinio parlamentarizmo metais, t. y. 1920—1926 m., kai Lietuvoje

aukščiausia valdžia priklausė seimams (taip Lietuvoje buvo vadinami renkami valstybinės valdžios organai; be Steigiamojo seimo, jų buvo trys — I, II ir III), abi minėtos partijos nesutarė daugeliu politinių, ideologinių, ekonominių klausimų. Nesutarė jos dėl tikybos dėstymo mokyklose, civilinės metrikacijos, bažnyčios administracinių teisių ir tautininkų valdymo metais, po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo, tačiau ieškojo abiem priimtinų formuluočių ne tik minėtais klausimais, bet ir dėl valstybės konstitucijos nuostatų vertinimo. Tos pastangos padėjo suformuoti vieningą požiūrį į svarbiausius valstybės reikalus, suburti bendrą frontą prieš tautininkus. Valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų požiūris į svarbiausius valstybės reikalus išdėstytas atsiminimų prieduose (Priedas Nr. 1. — „Lietuvos ateities santvarkos pagrindai“, p. 251—260).

Autoriaus dėstomos mintys apie opozicines partijas Lietuvos Respublikoje formuoja išvadą, kad 1940 m. birželio 15 d. įvykius labai daug lėmė ir opozicinių partijų nusistatymai tautininkų valdymo atžvilgiu. Tos mintys kelia ir naujus uždavinius Lietuvos istorikams. Opozicijos veikla 1927—1940 m. ir jos reikšmė plačiau istorikų nenagrinėta, nėra tam skirtų specialių stambesnių darbų, netgi straipsnių, o tai labai įdomus ir reikalingas istorijos tyrimų baras, galintis visapusiškiau ir nuodugniau padėti paaiškinti 1940 m. birželio įvykius lietuvių tautos istorijoje.

Svarbi vieta J. Audėno atsiminimuose tenka tautininkų režimo analizei ir kritikai. Jo požiūris į režimą, susikūrusį po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, glaudžiai susijęs su liberaliosios valstiečių liaudininkų partijos politiniais ir ideologiniais nuostatais, tačiau jo teiginiai nekelia didesnių prieštaravimų ir dabar, Lietuvoje vykstančios pertvarkos istorijos moksle sąlygomis. Objektyvią tiesą atitinka vertinimai, kad 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas sulaužė 1922 m. konstituciją ir todėl vertintinas kaip antikonstitucinis aktas. Konstitucijoje nebuvo numatytas administracinis valdymo būdas, koks buvo įvestas atėjus į valdžią tautininkams: dideli įgaliojimai policijai, administraciniams organams, spaudos cenzūra, visuomeninio gyvenimo varžymas, pirmiausia nukreiptas prieš opozicines partijas. 1936 m. jos iš viso buvo uždraustos ir liko kaip politinės grupuotės. Politiniame gyvenime vis labiau vienose nekontroliuojamo vadovo rankose koncentruojamas valstybės valdymas, visi valstybės ir tautos reikalai, diegiamas „tautos vado“ kultas, aukštinamas jo autoritetas. Visa tai buvo objektyvi tiesa, kurią patvirtina žvilgsnis į 1928 ir 1938 m. konstitucijas. Diktatoriška prezidento valdžia, pradėta įtvirtinti jau 1928 m. konstitucijoje, galutinai įtvirtinama 1938 m. konstitucijoje. Joje nepasakyta, kad Lietuva — demokratinė respublika, o tik respublika. Visa valdžia atiduota prezidentui. Seimas paverstas tik pagalbiniu, visiškai nuo prezidento pri

klausomu organu. Prezidentas tvirtino įstatymus ir biudžetų projektus, kuriuos jam pateikdavo Seimas ar Ministrų Taryba; jis skyrė ir atleido ministrą pirmininką ir ministrus, priėmė jų, taip pat Seimo narių priesaiką arba iškilmingą pasižadėjimą, šaukė ir galėjo paleisti Seimą, tvirtino konstitucijos pakeitimo projektą. Prezidentas buvo ir vyriausiasis kariuomenės vadas. Taigi 1938 m. konstitucija, įtvirtindama prezidento neribotas teises, pavertė jį diktatoriumi, įtvirtino autoritarinį valstybės valdymą.

J. Audėnas jį vadina totalitariniu, tačiau totalitarinėmis jis vadina taip pat Italiją bei Vokietiją, Lenkiją ir daugelį kitų Europos valstybių. Mūsų manymu, tarp Vokietijos bei Italijos ir Lietuvos lygybės ženklo rašyti negalima. Vokietija ir Italija buvo tipiškos fašistinės valstybės, o tai yra daugiau negu totalitarizmas. Joms, ypač Vokietijai, būdingas genocidas, rasizmas, masinis teroras, smogiamųjų dalinių neribota veikla, kraštutinis šovinizmas, plati socialinė demagogija, militarizmas ir pan.

Lietuvoje prezidentas rėmėsi biurokratiniu aparatu, negausia (apie 8 tūkst. narių) tautininkų partija. A. Smetona buvo kabinetinis diktatorius, neturėjęs duomenų būti Musolinio ar Hitlerio tipo vadu. Nedidelė ir neįtakinga valdančioji partija — tautininkai — buvo skaldoma skirtingų pažiūrų ir nusistatymų (voldemarininkai, jaunieji tautininkai). Prezidentas, nors ir būdamas vyriausiuoju kariuomenės vadu, negalėjo kariuomene besąlygiškai pasitikėti, nes ją, ypač karinę vadovybę, veikė ir skaldė tautininkų grupuotės ir opozicinės partijos. Kaip minėta, 1936 m. opozicinės partijos buvo uždraustos, bet jos veikė kaip politinės grupuotės ir savo spaudos organuose smarkiai kritikavo režimą. Kai kas linkęs laikyti fašistine Lietuvos šaulių sąjungą. Tiesa, tai buvo sukarinta organizacija, bet dėl savo socialinės sudėties, jai skirto kariuomenės pagalbininkės išorinio pavojaus metu vaidmens neatliko fašistinių smogiamųjų būrių paskirties. Be to, Lietuvoje nebuvo monopolizuotas dvasinis visuomenės gyvenimas, laisvai plėtojosi kultūra. Nebūdingas Lietuvos gyvenimui šovinizmas. Lietuvoje veikė nacionalinių mažumų, tarp jų ir lenkų, pradžios mokyklos, gimnazijos, buvo leidžiama jų kalbomis spauda. Taigi Lietuvoje buvusį režimą (1927—1940 m.) tiksliau reikėtų vadinti autoritariniu.

Žinoma, visuomenės didumai, ypač opoziciškai nusiteikusiems politiniams veikėjams, autoritarinis režimas nebuvo priimtinas. J. Audėnas rašo, jog būta mėginimų nuversti režimą organizuotų perversmų būdu. Jis vienodai vertina ir J. Pajaujo, J. Plečkaičio ir J. Petruičio organizuotus pučus, ir 1935 m. Suvalkijos valstiečių judėjimą. O tai labai skirtingi savo tikslais, socialiniu turiniu ir pobūdžiu įvykiai. J. Pajaujo (valstiečio liaudininko) ir J. Plečkaičio (socialdemokrato) organizuoti pučai (1927 m.) kėlė uždavinį atkurti iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo buvusią demokratinę

parlamentinę santvarką, o J. Petruičio organizuoto pučo (1934 m.) tikslas buvo vietoj A. Smetonos prie valstybės vairo pastatyti dar 1929 m. nuo valdžios nušalintą buvusį ministrą pirmininką Augustiną Voldemarą, didžiausią A. Smetonos varžovą. A. Voldemaras, kaip kraštutinio dešiniojo sparno lyderis, žinant jo politines pažiūras ir ambicijas, būtų dar labiau apribojęs paskutinius demokratijos likučius. Be to, 1934 m. buvo ypač pablogėję Lietuvos santykiai su hitlerine Vokietija. Klaipėdoje suimta krašto nacistų grupė, jiems organizuotas teismo procesas. Vokietija ėmėsi prieš Lietuvą politinių ir ekonominių represijų. Ieškant paramos prieš Vokietiją, Lietuvoje stiprėjo tendencijos sureguliuoti santykius su Lenkija. Tokiomis sąlygomis mėginimai įvykdyti pučą A. Voldemaro, Vokietijos šalininko, naudai rodė taip pat pučo organizatorių užsienio politikos orientaciją.

Visai kito pobūdžio buvo Suvalkijos valstiečių streikas. Tai ne pučas ir ne perversmas, kėlęs sau tikslą nuversti buvusią valdžioje vyriausybę ar keisti valstybės santvarką, o visą 1935 m. rudenį vykusi valstiečių kova prieš monopolijų („Maisto", „Pienocentro", „Lietūkio") diktuojamas žemės ūkio produktų kainas, neatitikusias jų tikrosios vertės, ir prieš didelius mokesčius. Valstiečiai reikalavo sumažinti žemės ūkio produktų ir pramonės gaminių kainų skirtumą, pasisakė prieš ūkių išvaržymus už skolas, reikalavo sumažinti mokesčius, panaikinti skolas bankams. Valstiečių kovoje 1935 m. rudenį dominavo antimonopolistiniai, ekonominiai nusistatymai, todėl lyginti ją su minėtais pučais negalima.

Daug dėmesio J. Audėno atsiminimuose skiriama paskutinėms Lietuvos Respublikos V. Mirono, J. Černiaus, A. Merkio vadovaujamoms vyriausybėms. Autorius teisingai nurodo, kad tos vyriausybės buvo sudarytos dėl Lietuvos gyvenimą sukrėtusių įvykių. Lenkijos ultimatumas Lietuvai 1938 m. kovo 17 d. ir jo priėmimas kovo 19 d. privertė sudaryti V. Mirono vadovaujamą vyriausybę. Vokietijos ultimatumas Lietuvai dėl Klaipėdos (1939 m. kovo 20 d.) ir Klaipėdos atplėšimas sukėlė vyriausybės krizę, ir generolas J. Černius sudarė naują vyriausybę. Į šią vyriausybę po daugelio metų pirmą kartą įsileisti opozicinių partijų atstovai: du krikščionys demokratai (K. Bizauskas — ministro pirmininko pavaduotojas ir L. Bistras — švietimo ministras), du valstiečiai liaudininkai (J. Krikščiūnas — žemės ūkio ir A. Tamošaitis — teisingumo ministras) ir vienas voldemarininkas (K. Germanas — susisiekimo ministras). Antrojo pasaulinio karo pradžia, Lietuvos ir Tarybų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis, Vilniaus grąžinimas Lietuvai ir Raudonosios armijos įgulų įkurdinimas Lietuvoje pareikalavo vėl naujos, šį kartą A. Merkio vadovaujamos vyriausybės sudarymo. Toje vyriausybėje vėl opozicinių partijų atstovai: trys krikščionys demokratai (K. Bizauskas, likęs ministro pirmininko pavaduotoju, A. Masi

liūnas — susisiekimo, K. Jokantas — švietimo ministras) ir du valstiečiai liaudininkai (J. Audėnas — žemės ūkio, A. Tamošaitis — teisingumo ministras).

Vyriausybės, į kurių sudėtį įeina įvairių partijų atstovai, vadinamos koalicinėmis, bet atsiminimų autorius stengiasi įrodyti, kad jos nebuvo koalicinės. Opozicinių partijų atstovai įėjo į vyriausybę ne derybų su tautininkais būdu, o ministrui pirmininkui paklausus, ką tų partijų vadovai gali siūlyti į vyriausybę. Tai ne koalicija, nes sutikta dalyvauti vyriausybėje tik sutikus partijų vadovybei. Kyla klausimas, kodėl autorius tiek daug dėmesio skiria tam reikalui. Reikia atkreipti dėmesį į tai, jog, baigiantis Antrajam pasauliniam karui, tarp pasitraukusių į Vakarus lietuvių politinių veikėjų prasidėjo kaltinimų vienų kitiems kampanija dėl to, kas kaltas dėl Lietuvos Respublikos žlugimo. Pirmiausia, žinoma, buvo kaltinama vyriausybė, bet į jos sudėtį juk įėjo krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai, taigi kartu kaltės dalis teko ir jų partijoms. J. Audėnas ir stengiasi išteisinti savo partiją, nepriimdamas kaltinimų ir sau pačiam. Jis mėgina atsakyti į klausimą, kodėl krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų centrai sutiko leisti savo nariams dalyvauti J. Černiaus ir A. Merkio vadovaujamose vyriausybėse. Jis aiškina, kad tikėtasi atpalaiduoti įtemptą nuotaiką šalyje, tikėtasi, kad jų įėjimas į vyriausybę padės vėl pereiti prie demokratijos, ko kitais būdais padaryti esą nebuvo galima.

Gana detaliai atsiminimuose nušviesta tarptautinių santykių raida. 1939 m. Molotovo-Ribentropo paktai bei prie jų pridėti slaptieji protokolai ir išdėstytas jų turinys tiek, kiek jie lietė Lietuvą. Mums dabar žinomi archyviniai dokumentai patvirtina J. Audėno dėstomą medžiagą apie 1940 m. gegužės 25 d. prasidėjusią Lietuvos ir Tarybų Sąjungos santykių įtampą, kaltinimus Lietuvai dėl raudonarmiečių grobimo iš Lietuvoje įkurtų įgulų pagal 1939 m. spalio 10 d. savitarpio pagalbos sutartį, Lietuvos vyriausybės pastangas tą įtampą likviduoti. Mūsų turimi archyviniai dokumentai patvirtina ir ministro pirmininko A. Merkio pokalbių su V. Molotovu Maskvoje 1940 m. birželio 7, 9, 11 dienomis turinį, užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio tęsiamus pokalbius iki birželio 14 d. vėlyvo vakaro. Ta pati medžiaga rodo, kad A. Merkys neperdėjo sakydamas, jog jis matė prie Lietuvos sienų traukiamus Raudonosios armijos dalinius. Buvo aišku, kad Stalino diplomatai rengia dirvą papildomiems Raudonosios armijos daliniams įvesti. Ar tai turėjo būti padaryta sutinkant Lietuvos vyriausybei, ar be jos sutikimo — turėjo parodyti artimiausios dienos.

Istorikams vertingiausias knygos poskyris „Paskutinis posėdis“. Mes apie jį žinom tik iš emigracijoje esančių politinių veikėjų atsiminimų.

Archyvuose duomenų apie 1940 m. birželio 14—15 d. naktį vykusį Lietuvos vyriausybės posėdį nepavyko aptikti.

J. Audėnas apie tą posėdį rašo gana smulkiai: parodo prezidento A. Smetonos poziciją — priešintis ir neįsileisti į Lietuvą papildomų Raudonosios armijos dalinių; apibūdina kone kiekvieno posėdžio dalyvio pasisakymą. Iš atsiminimų matyti, kad prieš prezidento reikalavimą pasisakė žymi dalis vyriausybės narių (išskyrus K. Šakenį, K. Jokantą, K. Musteikį), tarp jų du vyriausybės nariai iš opozicinių partijų — K. Bizauskas (krikščionis demokratas) ir J. Audėnas (valstietis liaudininkas).

J. Audėnas keletą kartų labai aiškiai pabrėžia K. Bizausko laikyseną posėdyje: jo energingą pasisakymą už ultimatumo priėmimą, jo nuolatinį įsiterpimą į diskusiją (p. 206, 225). Savo pasisakymą už ultimatumo priėmimą J. Audėnas grindžia motyvuotais teiginiais. Jis visapusiškai apgalvojęs tarptautinę ir Lietuvos vidaus padėtį: patiems apsiginti neįmanoma, aiškus visiškas pralaimėjimas, Lietuvos nusiaubimas, didelės ir beprasmiškos žmonių aukos, o pagalbos iš niekur tikėtis negalima dėl vykstančio karo. „Šiame didžiųjų pasaulio galybių kariniame žaidime, — rašo J. Audėnas,— mūsų pagrindinis uždavinys būtų išsaugoti kraštą nuo karinio sunaikinimo ir tautą savo žemėje“ (p. 212). Visi tie argumentai ir nulėmę jo pasisakymą už ultimatumo priėmimą. Ir štai čia kyla keletas klausimų: kodėl J. Audėnas pabrėžia K. Bizausko elgseną posėdyje? Kodėl taip teisina savę? Taip giliai išmąstyti argumentai, kuriuos jis pateikia apibūdindamas savo poziciją, galėjo būti suformuluoti ir vėliau, kai nebuvo tos įtemptos, nervingos aplinkos, kokia buvo posėdyje. Prisimenant krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų koaliciją ir jų bendrą nuostatą 1938 m. pabaigoje, nekelia abejonių išvada, kad susidariusios aplinkybės birželio 14—15 d. naktį buvo proga sukomplikuoti A. Smetonos padėtį. Iš atsiminimų matyti, jog J. Audėnas neabejojo, kad Lietuva kaip valstybė nežlugs. „Pribružės, tai pribružės daugiau raudonarmiečių į kraštą, — rašo J Audėnas, — bet gal naujoji vyriausybė mokės tarp jų laviruoti?“ (p. 222). Buvo dedamos viltys į naują vyriausybę su S. Raštikiu priešakyje, kuris pasirinks sau vyriausybės nariais žmones, sugebančius veikti Lietuvos labui.

Birželio 15 d. apie 12 val., kai paaiškėjo, kad Maskva nepriėmė S. Raštikio kandidatūros į ministrus pirmininkus ir kad nauja Lietuvos vyriausybė turės būti sudaryta tariantis su atvykstančiu V. Dekanozovu, A. Smetona galutinai pasiryžo išvykti iš Lietuvos.

Daug ką paaiškina birželio 16 d. per radiją pasakyta A. Merkio kalba. kurioje jis pabrėžė, kad Raudonosios armijos naujų dalinių atvykimas į Lietuvą susijęs su Lietuvos ir Tarybų Sąjungos saugumo stiprinimu. kad

tai savitarpio pagalbos vykdymas ir tai suprantama esamomis sąlygomis. Lietuvos socialiniai, ekonominiai, kultūriniai ir politiniai reikalai neturėtų būti paliesti. Svarbiausias vyriausybės reikalavimas — laikytis ramiai ir normaliai dirbti. Tokios pozicijos laikėsi ir birželio 17 d. sudaryta Liaudies vyriausybė. Respublikos archyve išliko kelios naujojo ministro pirmininko pavaduotojo ir užsienio reikalų ministro prof. V. Krėvės-Mickevičiaus telegramos Lietuvos pasiuntinybėms užsienio valstybėse, kuriose jis praneša, kad Raudonosios armijos daliniai įvesti pagal savitarpio pagalbos sutartį, kad niekas nesikiša į Lietuvos vidaus reikalus, kad krašte ramu. Prašo tai aiškinti vyriausybėms tų kraštų, kuriuose veikia Lietuvos pasiuntinybės. Negalima įtarti V. Krėvės-Mickevičiaus, kad jis netikėjo savais žodžiais. Tokių vilčių išlaikyti pertvarkytą, sudemokratintą Lietuvą iš tiesų buvo. Išvados, kurias J. Audėnas padarė „Baigtinėse pastabose", suformuluotos kur kas vėliau, kai į 1940 m. vasaros įvykius galima buvo pažiūrėti iš tam tikro nuotolio.

Istorijos mokslų daktarė
Regina ŽEPKAITĖ

JUOZAS AUDĖNAS

PASKUTINIS POSĖDIS

J. Audėnas

PASKUTINIS POSĖDIS

ATSIMINIMAI

ROMUVA

New York'as *1966 m.*

25 metų masinei lietuvių tremčiai į rusiškąjį Sibirą paminėti

Viršelis —dailininko Prano Lapės

Puslapių —278

Tiražas —1,500 egzempliorių.

Leidinys Nr. 7

Kaina $ 4.00

Išleidė ir išspausdino :

84 - 20 JAMAICA AVENUE ,

WOODHAVEN , N. Y. 11421

Jungtinės Amerikos Valstybės

1966 m. lapkričio 23 d.

APIE AUTORIŲ

Kasdien retėja mūsų valstybės žymesnių žmonių gretos. Kartu su jais dingsta ir paslaptys, apglėbusios mūsų paskutines nepriklausomo gyvenimo valandas.

Laimei — savo tarpe dar turime Juozą Audėną, kuris gali drąsiai ir tvirtai byloti apie paskutinį Nepr. Lietuvos laikotarpį.

Jo knyga, padengianti paskutinius laisvos vyriausybės sprendimus, atskleis daug paslapčių, kurių iki šiandien nei vienas atsiminimų autorius neįstengė išgvildenti.

Byloti autentiškai, nevaržomas nei cenzūros, nei išorinių įtaigų, jis tik vienas tegali. Tai vienas iš mūsų paskutinės vyriausybės narių, kurie gali drąsiai apginti savo nuomonę be jokių varžtų, be jokių pašalinių įtaigų.

** Knygos autorius patiekia pilną vaizdą, kas atsitiko paskutinėse nepriklausomos Lietuvos valandose, kuriose autorius su savo bendradarbiais ministeriais sprendė Lietuvos likimą.*

Šiuo metu autorius su šeima gyvena New York'o apylinkėse ir aktyviai dalyvauja ne tik lietuviškame visuomeniniame gyveenime, bet ir plačiai pasireiškia spaudoje aktualiais straipsniais.

ROMUVOS leidykla, glaudžiai bendradarbiaudama su autoriumi, patiekia lietuviškai skaitančiai visuomenei šią knygą, kuri bus vertinga netik kiekvienam skaitytojui, bet ir didelis įnašas Lietuvos istorijai.

Gausi dokumentacija, statistiniai daviniai sugriauna suklastotus faktus, kuriais plačiai naudojasi rusai komu-

nistai, klaidiną netik tėvynėje pavergtus tautiečius, bet ir tremtyje gyvenančius lietuvius (ypač jaunąją kartą).

* * *

JUOZAS AUDĖNAS :

* *A. Merkio vyriausybėje buvęs žemės ūkio ministeris.*
* *Ilgametis Valstiečių Liaudininkų Sąjungos C. K. narys ir buvęs pirmininkas.*
* *Buvęs Lietuvių Tremtinių Centro Valdybos vicepirmininkas.*
* *VLIK'o organizatorius, ėjęs jo pirmininko pareigas, o dabar — generalinis sekretorius.*
* *Įvairios spaudos ir Liet. Enciklopedijos bendradarbis nuo studentavimo metų.*
* *1931-2 metais su prof. Rimka redagavo "Varpą". Išeivijoje — "Varpo" redakcinės komisijos narys.*
* *1952-6 metais — buvęs "Lietuva" redakcinės komisijos pirmininkas.*

* * *

Autorius :

"Verslo mokesčiai" — 1933 m. Vytauto Didž. Universiteto leidinys.

"Twenty Years Struggle For Freedom Of Lithuania" — 1963 m. ELTOS leidinys.

Rankraštyje :

* *Dr. J. Krikščiūno monografija.*
* *Sukolhozinta Lietuva*

Skiriu :

BOLŠEVIKŲ — NACIŲ SĄMOKSLU

NUŽUDYTIESIEMS LIETUVIŲ TAUTOS VAIKAMS

TURINYS

II

LAISVOJE TĖVYNĖJE

III

NAUJI UŽSIENIO IR VIDAUS VĖJAI

IV

L I E T U V A

BOLŠEVIKŲ IR NACIŲ SĄMOKSLO AUKA

V

Juozas Audėnas

PRATARMĖ

Svetimosios jėgos sužlugdė Antrąją Lietuvos Valstybę. Man, kaip buvusiam paskutinės laisvosios Lietuvos vyriausybės nariui, teko būti ne tik artimiausiu lemiamųjų įvykių liudininku, bet tam tikra dalimi ir likiminio Lietuvos klausimo sprendėju.

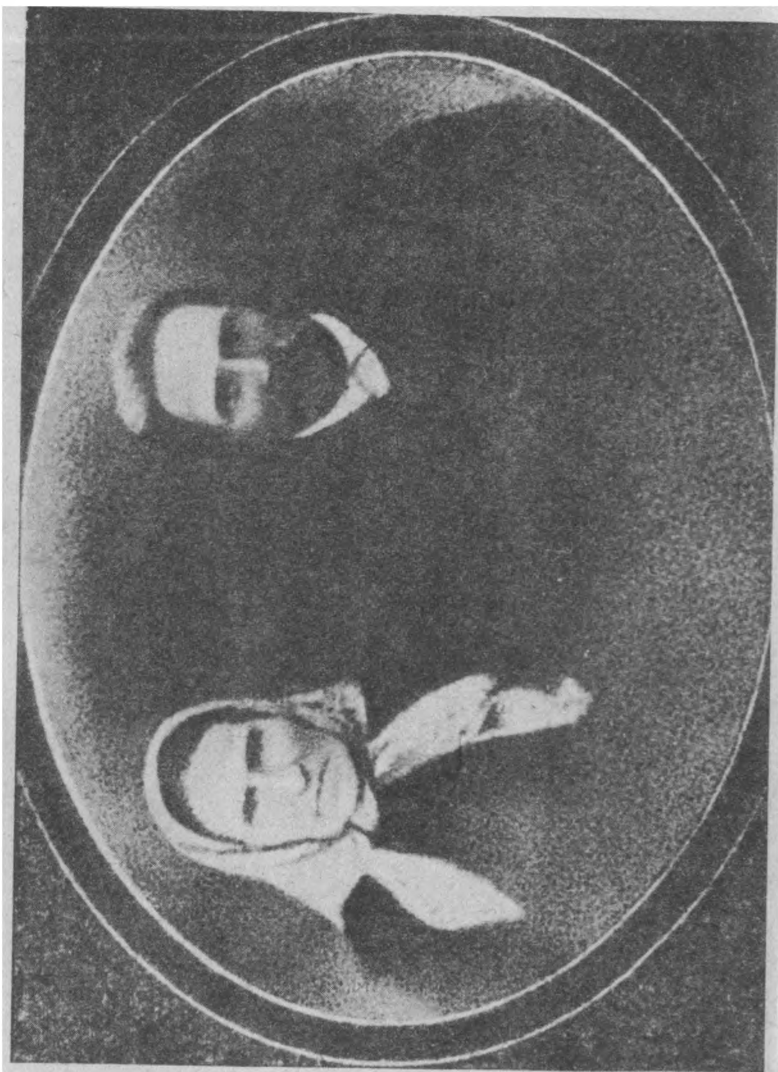
Manau, kad tų įvykių aprašymas su tinkama dokumentacija ateityje gali būti naudingas Lietuvos istorijos tyrinėtojams ir be to, kad tai padaryti yra mano b ū t i n a *pareiga. Atsiminimų skaitytojas ras paskutinės vyriausybės narių pasisakymus, vyriausybės nusistatatymus ir sovietinės agresijos prieš Lietuvą eigos dokumentus. Ta pačia proga, aprašiau keletą kitų Lietuvos gyvenimo įvykių, kurių dalyviu ar artimu liudininku buvau.*

*Mano bičiuliai Vaclovas Čižiūnas ir dr. Juozas Pajaujis šį mano rašinį peržiūrėjo ir vertingų pataisų įnešė. Be to, bičiulis Čižiūnas dar gerokai padirbėjo, betaisydamas kalbą. * Jiems tariu nuoširdų dėkui !*

Autorius

New York'as, 1966 m. lapkričio 23 d.

* *Citatų ir dokumentų kalba netaisyta*

TĖVAI

I

RUSŲ IR VOKIEČIŲ OKUPACIJOSE

ŠEIMA IR APLINKA

Gimiau 1898 m. rugsėjo 25 dieną, Rumpiškėnų kaime, Pandėlio valsčiuje, Rokiškio apskrityje. Neteko man šio kaimo pažinti ar bent iš arčiau jį pamatyti, nes iš jo buvau išvežtas vos tik pusantrų metų amžiaus. Man net ir dabar labai gaila, kad taip įvyko, kad neteko pamatyti gryčios, kurioje gimiau. Nors toji gryčia man buvo svetima, nors Rumpiškėnuose nieko sava nebuvo ir neliko. Tokia tada buvo mano tėvų socialė padėtis: jie neturėjo nuosavos žemės, nuosavo ūkio, nei nuosavos trobelės-jie buvo svetimų žemių nuomininkais arba pusininkais. Tokių, kaip mano tėvai, tuometinėje Lietuvoje buvo penktadalis visų gyventojų.

Iš vienuolikos vaikų, mano tėvams gimusių, buvau dešimtasis. Iš jų visų užaugome tik trys. Tatai, greičiausia, irgi paveikė tos pačios tuometinės socialinės sąlygos. Brolis Albertas-aštuoneriais, o sesuo Anelė-dvejais metais vyresni už mane. Šeimoje buvo visiškas patriarchatas. Tėvas buvo visų namų galva, visų reikalų sprendėjas (ne be to, kad visuomet darytų sprendimus nepasitaręs.) Santykiai su svetimais ir vyresniais žmonėmis buvo visai aiškiai, pagal įsigalėjusius papročius, nustatyti. Kiekvienas vyresnis vyras, jei tik jis vedęs, reikėjo vadinti dėde, o moteris - dėdina ar tetule. Nevedusieji-tik vardais, visai nekreipiant dėmesio į jų amžių. Reikėjo nelysti vyresniesiems į akis, nesimaišyti į jų kalbas, ir be to, pasisveikinant ar atsisveikinant, ranką pabučiuoti. Bet jei kuomet koks poniškesnis,

anuo metu sakomu terminu, žmogus pasirodydavo, (kas tuomet retai pasitaikydavo), reikėdavo ponu ar ponaičiu pavadinti. Ponais, kartais ir pavardę pridedant, būdavo vadinami ne tik dvaro ponai, bet ir daktarai, vaistininkai, ūrėdai, mokytojai, matininkai. Man visai aišku, kodėl tarp seniau į Ameriką atvykusių lietuvių ir ligi šiolei neįsigalėjo ponas. Jiems yra aišku, kad Lietuvoje ponais buvo vadinami tik tie, kurie ketvertu arklių gerose karietose važinėjo, arba šiaip buvo baltarankiai.

Dėl socialinės padėties, kiekviena gyventojų klasė buvo skirtingai vadinama: ponai, žydai ir žmonės. Nepriklausomoje Lietuvoje ponas buvo įgavęs visai kitą vertę. Jis bereiškė tik sinonimą, besikreipiant į kiekvieną.

Mano tėvas Antanas Audickas, jo tėvai, broliai-Kazys ir Juozas, ir seserys: Rožė Guzevičienė ir Teklė Gasiūnienė 18 metų gyveno ir, kaip pusininkai, dirbo Panemunio klebono ūkyje, Rokiškio apskr. Iš ten išsikėlė į Rumpiškėnų kaimą.

Visa šeima, be lietuvių kalbos, gerai mokėjo ir lenkiškai ir rusiškai kalbėti. Abiem kalbom: lietuvių ir lenkų, skaitydavo ir maldaknyges. Nei mano tėvas, nei abi seserys rašyti nemokėjo.

Mano tėvas savo dvasia buvo gana inteligentiškas ir sumanus žmogus. Jis netik su savo kaimynais mokėjo gražiai sugyventi ir visuomet kalbos rasti, bet jis visai gerai sugebėjo ir su apsišvietusiais poneliais prideramai apsieiti ir bet kuriais reikalais prie jų prieiti. Su į kaimą užkliuvusiais matininkais, girininkais, mokytojais, kunigais, mano tėvui dažniausiai tekdavo dalyvauti ir prie reikalų svarstymo, ir būti prie vaišių stalo. Jis buvo gimęs 1858 m., mi-

rė 1924 m. kovo 23 d.

Mano motina-Teklė Vinslavaitė, gimusi Pašeriaukščių kaime, Panemunio v., Rokiškio apskrityje. Jų buvo 9 seserys ir du broliai. Jos gimimo metų neturiu. Mirė 1937 m. rugsėjo 7 d., sulaukusi apie 82 metų. Ji temokėjo tik savo maldaknygę paskaityti.

Ilgesnis mažame Panemunio miestelyje gyvenimas, dažni su šviesesniais žmonėmis susitikimai sąlygojo [illegible] tėvas labai aukštai vertino mokytesnius žmones [illegible] ir mane leido į mokyklą, sakydamas: "Vis turėsi šv[illegible]es akeles."

Namų dvasia, kaip bend[illegible] meto kaimuose, buvo gana pamaldi.

[illegible] jau buvau paūgėjęs ir pusėtinai skaityti pramokęs, be laikraščio, kuris visuomet namuose būdavo, tėvas labai mėgo kaikurias knygas. Ir mane jis prisodindavo prie 'Šventųjų gyvenimo' ir 'Pekliškos knygos.' Daug kartų man teko tos "pasakos" perskaityti. Dažnai net kaimynai susirinkdavo pasiklausyti. Tėvas vis ragindavo daugiau skaityti. Jam patikdavo ne tik skaitymo turinys, bet ir mano skaitymas, juo labiau, kad dar ir svetimi pagirdavo.

'Šventųjų gyvenimą' skaitydavau noriai, bet ta 'Pekliškoji knyga' buvo tikra pabaisa. Kiek ten buvo aprašyta kenčiančiųjų vėlių, kokie žiaurūs velniai, kokia karšta peklos ugnis, juoda ir karti smala! Jau vien tik į rankas paėmus knygą, mane nukrėsdavo šiurpuliai. Žiaurūs ir paveikslai. Ir dabar tebeskamba beveik kiekviename puslapyje stambiomis raidėmis išrašyti žodžiai: "Atmink ant mirimo!" Šis šūkis per visą knygą buvo rekomenduojamas iškabinti prie kiekvienų durų, kiekvienų vartų, kryžkelėse ir kitose viešose vietose. Šią knygą beskaitant, tėvas ir

motina ne kartą apsiašarodavo. Jautrūs buvo. Nieko blo- ga kitiems negeidė, nedarė, o iš daugelio pusių griaudinami, dažnai labai giliai atsidusdavo apie 'amžiną gyvenimą.'

Prileidžiu, kad ši 'Pekliškoji knyga' ir daugybė Pandėlio bažnyčioje 1910-1913 metais išklausytų vikaro Kvietkausko pamokslų, kuriuose pomirtinis gyvenimas būdavo pavaizduojamas baisiausiomis kančiomis, paveikė ir mane. [illegible] Kvietkauskas buvo stiprus pamokslininkas. Jis savo pamokslais bažnyčioje klausytojus kiekvieną kartą ne tik pravirkdydavo, suklupdydavo, ne vieną ir kakta žemę mušti paveikdavo, bet ir už mažiausias nuodemes į pačias didžiausias peklos gelmes nugramzdindavo. Ir jis dar patikindavo, kad kelio atgal iš peklos nebebuvo.

Jaunam klausytojui kartais atrodydavo, kad ir pats esi begalinis nusidėjėlis. Tokioje sielos maišatynėje, slegiančią nuotaiką kiek prablaivė Apaščios liaudies mokyklos mokytojas A. Tereško, kažkuria proga pasakydamas: "Nemanykite, kad po mirties už savo nuodemes teks kažkokio pragaro ugnyje degti. Ne, nes už blogus darbus čia žemėje tenka daug kentėti." "Duchovnoe mučenie" dar ir dabar tebeskamba ausyse. Šie mokytojo žodžiai grąžino mano sieloje pusiausvyrą. 'Nuodėmingai' pagalvodavau, kad gal tų peklų su velniais, su karšta smala ir visokiausiomis kankinimo priemonėmis iš viso nėra.

Be minėtos maldinės literatūros, namuose visuomet dar būdavo metinis kalendorius, sapnininkas su Saliamono galva. Laikraščiai pakaitomis: 'Aušra', 'Rygos Garsas', 'Lietuvos Ūkininkas'. Su kaimynais pasikeisdavome 'Šaltinį', 'Rygos Naujienas'. Brolio Alberto ir mano paties pastangomis pamažu pradėjo atsirasti Maironio 'Pavasario balsai', Margalio 'Volungė ir vieversėlis'. Strazdelio dainų

rinkinys, poeto Jovaro knygelė ir dar vienas kitas dalykėlis. Tai buvo visa kaimo sąlygose pusėtinai "apsišvietusio" iki 20 metų amžiaus jaunuolio literatūra. Kurių eilių ar dainų eilėdara geriau skambėjo, beveik viską buvau atmintinai išmokęs. Daugelį tų dainų kaimo jaunimas ir dainuodavo.

"BAISIOJI NAKTIS"

1905 metų revoliucinis judėjimas.

1905 m. pavasarį apsigyvenome Parovėjos dvare, Biržų valsčiuje. Tai buvo nedidelis dvarelis, vienas iš daugelio grafo Tiškevičiaus dvarų. Parovėja buvo gana geroje ir gražioje vietoje. Per dvaro laukus rangėsi nedidelė Rovėjos upelė, įtekanti į Biržų ežerą. Dvaro laukai tiesėsi pagal didelį Biržų-Pandėlio vieškelį ir nuo čia šakojosi keliai į Nemunėlio Radviliškį, Medeikių ir kt. kaimus. Toje daugelio kelių sankryžoje, pakilioje vietoje, stovėjo puošni karčiama. Tai buvo sąlygos, kurios labai pagyvindavo ne tik karčiamos, bet ir viso dvaro gyvenimą. Visais keliais žmonės gausiai važiuodavo, o karčiamoje ne tik pasiganyti, bet ir pernakvoti nevienam keleiviui reikėdavo. Pirmadieniais ir ketvirtadieniais Biržuose vykstą turgai sutraukdavo žmones su gyvuliais, javais ir visokiausiomis maisto gerybėmis. Tuomet patvindavo visi keliai nenutraukiama vežimų grandine. Karčiamoje sustoję ūkininkai ne tik padainuodavo, bet ir pasibardavo, ar net skaudžiai apsikuldavo.

Parovėjos dvaro įgaliotinis ponas Žakševskis žmonių buvo pramintas 'pilipotentu'. Jis su savo šeima ir keliais

AŠ SU BROLIU

tarnais gyveno dideliame gerame name. Važinėdavo dvejetu arba ketvertu arklių. Du pasamdyti vežikai, 'kurmonais' vadinami, gražiai užlaikydavo jo stainiinius. Šie vyrai irgi gerokai puošniau atrodė už visus kitus dvaro pusininkus ar bandininkus. Iš jų dvariškiai šį bei tą sužinodavo ir apie pono vidaus gyvenimą. Nors Žakševskis turėjo ir vaikų mūsų amžiaus, bet mes jų niekuomet nesusitikdavome. Jie buvo auklių vedžiojami ir prižiūrimi, tuo tarpu mes laisvai po laukus lakstydavome, laisvai ir Rovėjoje maudydavomės. Vienoje Rovėjos vietoje mums nebuvo leista maudytis, nes ten eidavo maudytis panytės, auklių lydimos. Tokia buvo tuomet tvarka. Socialinis ir klasinis skirtumas vienus nuo kitų buvo atstūmęs ir vieni kitiems buvome absoliučiai svetimi ir nežinomi.

Parovėjos dvaro žemę iš pusės apdirbo septynios šeimos, turinčios ir savo darbo jėgą ir reikalingą inventorių. Mano tėvas turėjo ketvertą arklių ir pilną darbui inventorių. Papildant darbo jėgos trūkumą, jis samdė du bernu ir vieną mergą.

Menki buvo vaisiai iš tokio žemės apdirbimo, prie nepaprastai sunkių darbo salygų. Daug lauko pusininkas turėjo apdirbti, daug javų prisėti, gražaus derliaus iškulti, bet kai rudenį reikėjo visų gėrybių pusę atiduoti dvaro ponui, pusininkui nedaug kas belikdavo. Už likusią pusę, jis vos vos išgyvendavo su šeima. Apie kokius likučius ateičiai, jis negalėjo nei pagalvoti. Jokios geresnės gyvenimo prošvaistėlės! Pusininko gyvenimėlis buvo aprūkęs ir apsiniaukęs. Nei pastovesnio gyvenimo, nei atliekamo pinigo kišenėje. Būdavo, praleis vienoje vietoje metus-kitus, sulaukęs šv. Jurgio, dedasi į vežimą vaikus, kitą mantą, riša prie vežimo gyvulius ir keliauja į kitą kaimą ar dvarą. Kartais patys ieškodavo geresnės žemės ar geresnių darbo

sąlygų, o kartais ir savininkas, numatęs kitaip savo žemę išnaudoti, paprašydavo išsikraustyti. Bekraustant ir bevežiojant ir tas pats nedidelės vertės inventorius, dažniausiai savo paties rankomis pasidirbtas, būdavo apdaužomas, aplaužomas ar kitaip sugadinamas. Nuostoliai nuostolius, trūkumai trūkumus sekdavo.

Jei tų pusininkų vaikai ir jaunimas pažaisdavo, padainuodavo ir bendrai pasilinksmindavo, tai šeimų galvos suėjusios ir savo dienos reikalus bei rūpesčius aptarusios, beveik visuomet tuo pačiu: "Dievui ant garbės" arba "Jo šventa valia tokia" pabaigdavo savo dejones. Jie nieko geresnio prasimanyti neįstengė, tik kaip girios išalkę vilkai, tenorėjo: žemės, žemės, nuosavos žemės kąsnelio. Bet kaip ir kur ją gauti? Jos niekas neduoda, o pirkti nėra už ką.

1905 metų gale jau buvo įsisiūbavusi revoliucija. Visi dvariškiai tuo judėjimu labai domėjosi ir tarp savęs suėję, pasidalindavo paskutinėmis žiniomis. Ne tik turgaus dienomis, bet ir kitada, būdavo sukris į roges po kelis vyrus ir lekia į Biržus 'pamokslų' klausytis. Tokių 'pamokslų' viešoje aikštėje būdavo sakoma dažnai. Kartais ten kalbėdavo energingas to meto revoliucionierius studentas Ernestas Galvanauskas, vėliau kelius kartus buvęs ministeriu pirmininku, dabar gyvenąs Prancūzijoje. Kartais kalbėdavo ir studentas Galvelė, vėliau tapęs raudonosios sovietų armijos generolu.

Prisimenu, kaip 'pamokslų' išklausę, namo sugrįžę vyrai, kartu su mano tėvu, pasakodavo, kaip Galvanauskas liepdavęs nemokėti caro valdžiai mokesčių, nevaikščioti pas rusus valdininkus, nedaužyti monopolių, steigti savas

lietuviškas mokyklas, organizuoti valsčių valdybas ir panašiai. Gi tuo tarpu Galvelė kurstydavęs: daužyti degtinės monopolius, mušti rusus valdininkus, jų neklausyti ir aktingai įsijungti visiems į pačią revoliuciją. Vieniems vienas, kitiems kitas labiau patikdavo. Žmonės jų kalbas labai gyvai diskutuodavo ir vis geresnių laikų laukdavo, tikėdamiesi kada nors gauti žemės.

Pro dvarą einančiais vieškeliais, tarp daugelio pravažiuojančių, matyti, nemaža ir revoliucionierių pratraukdavo.

Vieną vakarą aš su broliu ėjome į pirtį. Pereinant vieškelį, pamatėme arklio traukiamas roges, paskiau kurias sekė du vyrai. Jie mus sulaikė ir pasakė: "Nuėję į pirtį, pasakykite, kad šiandien jūsų ponas Žakševskis šioje Parovėjos upėje bus prigirdytas, o Spalviškių Jurginas (grafo Tiškevičiaus miškų urėdas) bus pakartas, gi pats Astravo dvaro grafas Tiškevičius bus sušaudytas." Tokie baisūs ir niekad negirdėti žodžiai mus trenkte pritrenkė. Uždusę nulėkėme į pirtį ir tuojau viską smulkiai išpasakojome visiems ten buvusiems dvariškiams. Betgi neteko girdėti, kad kas nors iš tų paminėtų asmenų būtų nukentėjęs.

Neramumų, o ypač neramių kalbų buvo labai daug. Ilgi žiemos vakarai. Kaip tyčia, mūsų gryčioje prisirinkdavo įvairių pasakotojų, kurie vaizdžiai apsakydavo, ką kas matė ar girdėjo Biržuose, malūne, kalvėje, karčiamoje ir visur kitur. Mane nekartą baimė nukrėsdavo tokių kalbų beklausant, ypač girdint apie juodašimčius. * Kas jie, kur jie ir kada jie buvo, niekas nieko tikro nežinojo. Tačiau apie juos baisiausių dalykų pripasakodavo. Jie einą

** Kraštutinės rusų monarchistų srovės aktinga grupė.*

iš kaimo į kaimą, viską plėšią, viską imą, viską deginą, be to, moteris ir vaikus žudą, o vyrus su savim išsivarą. Tai jau kur kas baisiau. negu pasakos apie Liuciperių , geležiniu pečiumi važiuojantį.

Bet vis tik vieną kartą atėjo ir 'baisioji naktis'. Pasirodo, kad tuo metu ir juodašimčius, ir 'baisiąsias naktis' Lietuvos žmonės pergyveno daugelyje vietų. Balys Sruoga apie 'baisiąją naktį' ir dramą parašė. Ji buvo ir Parovėjos dvare. Kaip paprastai, tokia viešnia ateina nelauktai ir netikėtai.

Vieną pavakarį pamatėme, kad dvaro 'pilipotentas' rengiasi iš dvaro išvažiuoti. Visi jo arkliai buvo sukinkyti, prie rūmų gonkų sustatyti. Kiti iš vidaus tik neša ryšulius ir deda į roges. Tempia šiltai aprėdytus vaikus ir sodina į užpakalį. O visi samdiniai tik laksto ir laksto aplink. Dvariškiai, visa tai pamatę, susirūpino. Kas nors negera turi įvykti. "Juk ponas geriau žino už visus kitus" - kalbėjosi nerimstą žmonės. Visi subėgę tariasi, kas daryti. Nutarė, kad tuojau reikia pasiųsti bent du vyru ir sužinoti, kas dedasi. Kodėl ponas taip skubinasi išvažiuoti? Mano tėvui su kaimynu teko būti delegacijoje. Ponas buvęs labai meilus ir sukalbamas, kaip niekuomet. Vyrai jam statę klausimus, kas yra, kodėl jis su visa šeima skuba išvažiuoti? Jis atsakęs, jog tikrai iš kažkur ateiną juodašimčiai. Jis čia pasilikti negalįs ir vykstąs į Astravo dvarą pas grafą Tiškevičių, kur iš už storų namo sienų, jie galėsią geriau gintis. Jis Parovėjoje paliekąs tik vieną vyresnį tarną. Delegatai paprašę palikti ginklų, kad ir jie galėtų nuo 'juodašimčių' apsiginti. 'Pilipotentas' paėmęs vieną medžioklinį šautuvą ir padavęs. Pridėjęs ir šovinių. Mano tėvas su ginklu grįžo laimingas. Esą, kas bus, tai bus, vis tik turėsime kuo gintis.

Žakševskiui išvažiavus, visi šiek tiek apsiramino.

Dvaro vyrai, visą naktį išbudėję, juodašimčių nesulaukė. Po keletos dienų, 'pilipotentas' su visais vaikais atgal sugrįžo ir pačiame dvare niekas nepasikeitė. Tik atėjus pavasariui ir šv. Jurgiui, visi pusininkai iš Parovėjos dvaro turėjo išsikraustyti

DVI PRADŽIOS

Botagas ir decipulka

Botagas ir decipulka sodžiaus vaikams paprastai būdavo paduodami maždaug tuo pat metu, kai jie pasiekdavo 7 - 9 metų amžių. **Botagas —piemens** ženklas, o decipulka —mokinio.

Pirmieji mokymosi žingsniai teko pradėti Melaišiuose. Nors iš brolio Alberto jau buvau šiek tiek pramokęs ir lietuviškas ir rusiškas raides, tačiau skaityti dar labai menkai sekėsi. Mokytojas Kazys Vileišis palaikė griežtą drausmę: ne vieną kampe ant kelių paklupdydavo, ar dar lentą per petį užkabindavo. Visas mokslas prasidėdavo ir baigdavosi maldaknyge. Kiekvienas mokėsi individualiai. Būdavo, paima decipulką ir ja iš pradžios vedžioja nuo raidės prie raidės, nuo skiemens prie skiemens, nuo žodžio prie žodžio. Gana ilgai trukdavo, kol rytmetines maldas išmokdavome, o kur litanijos ir vakarinės maldos?... Mokydavo šiek tiek ir rašyti. Nešiodavomės juodas marmurines lenteles, kuriose, mokytojui nurodant, įrašydavome grifeliu reikiamus žodžius. Tos lentelės buvo labai patogios: jei ką negerai įrašei, su delnu gali visuomet ištrinti.

Mokytojas su mokiniais keliaudavo iš kaimyno į kaimyną. Taip per visą rudenį ir žiemą sukdavosi ratas: pradžioje, daug mokinių prisirinkdavo, o į pabaigą labai praskysdavo. Vieni 'išmokdavo', kiti tėvams atrodydavo 'pavargę'.

Tuo metu, rusų valdžia tokių mokyklų nepersekiojo. Gal ir 1905 metų revoliucija tą darbą palengvino.

MOKYKLOS

Kupreliškis, Pandėlys, Apaščia.

1907 metais persikėlėme gyventi į Žvaguičių kaimą, Papilio valsčiun, netoli Kupreliškio miestelio.

Tose apylinkėse mokyklų buvo retai, tik miesteliuose. Tarp jų atstumai nemaži. Kai mokyklos sunkiai pasiekiamos, jos mažai ir lankomos. Joms ir didelio dėmesio nebuvo kreipiama. Tačiau visai mokyklos nelankiusių vaikų retai bepasitaikydavo. Jei ne viešojon, tai bent kaimo mokyklon vis bent vieną žiemą vaikus leisdavo. Tiktai nedaugelis ištęsėdavo baigti visą ketverių metų pradžios mokyklos kursą. Nors ir vieną žiemą mokyklą palankęs, vaikas šiek tiek mokėjo paskaityti ir parašyti. Juo labiau, kad į mokyklą ateidavo kiek vyresnio amžiaus vaikai. Pridėjus dar tuos, kurie kaimo mokyklose šiek tiek pramokdavo skaityti iš maldaknygių, bendras jaunimo raštingumas šio šimtmečio pradžioje buvo pakilęs. Tik gaila, kad į mokyklas visai mažai buvo

leidžiama mergaičių. Vargu ar jų skaičius siekdavo 5% berniukų skaičaus.

1907 m. vėlų rudenį, kai jau buvo užšalusi Apaščia, pradėjau iš Žvaguičių kaimo lankyti Kupreliškio mokyklą, kuri buvo tik už pusantro kilometro. Apaščia —menka upelė, bet sunkiai pereinama, nes didelis liūnas į abi jos puses buvo nutysęs apie pusę kilometro. Tad ir mokyklą galėjau lankyti iki pavasario polaidžio.

Nors mokykla buvo rusiška, bet lietuvis mokytojas Gužys ją vedė grynai lietuviškoje dvasioje, tuo labiau, kad ją lankėme vieni lietuviukai. Jis mus pirmokus ir aritmetikos mokė lietuviškai. Rusiškai tik rusų kalbą dėstė. Ketvirtokams visus dalykus dėstė rusų kalba. Dainuodavome tik lietuviškas dainas, k. a.: "Kur upelis teka, šapalėlius neša", "Kaip gi gražus, gražus rūtelių darželis", "Vai dariau, dariau lysveles". Jis rusiškai nei caro himno nemokė.

Mano antroji buvo Pandėlio mokykla, kurią pradėjau lankyti, kai jau gyvenome Raikėnų kaime. Nuo kaimo iki mokyklos buvo septyni kilometrai. Vieškelis Biržai - Papilys - Pandėlys buvo geras: platus, iš abiejų pusių gilūs ir gerai prižiūrimi grioviai, kasmet gerai žvyruojamas. Kelią taisydavo valstiečiai, valsčiaus vadovybės prižiūrimi. Kiekvienam iš jų, pagal turimų žemės dešimtinių skaičių, būdavo uždėta natūrali kelių taisymo prievolė. Dvarams prievolė nebuvo dedama. Tad valstiečiai turėjo kelius taisyti ir per dvaro laukus.

Raikėnų kaimas buvo didokas, todėl ir mokyklinio amžiaus vaikų buvo daug. Kasmet rudenį pradėdavome eiti į mokyklą bent 12-15 vaikų, bet iki pavasario beištęsėdavome vos 5-6. Kas rytą išeidavome pėsti, o vakarais vėl pėsti grįž-

davome. Atsiradus rogių keliui, tėvai kas rytą pavežėdavo, o vakarais atvažiuodavo pasiimti. Kartais pavijęs einančius, mūsų kaimynas dr. Karolis Zaborskis, labai plačiai išgarsėjęs gydytojas, susikraudavo mus visus į savo karietą ir pavežėdavo. Ot, būdavo daug kalbų, nes dr. Zaborskis buvo nepaprastai autoritetingas.

Raikeniečiai jau buvo tiek susipratę ūkininkai, kad nebepirkdavo laukams tręšti zuperio iš Pandėlio krautuvėlių. Jie išsirašydavo zuperį betarpiai iš fabriko ar kokio urmininko ir jį gaudavo gerokai pigiau. Tai buvo tikras visų kooperavimas. Kai zuperio vagonai ateidavo į Panemunėlio stotį, visas sodžius vienu kartu važiuodavo zuperio parsivežti. Toje kelionėje visuomet ir aš būdavau. Nieko kito, jokių švenčių taip nelaukdavau, kaip tokių kelionių į Panemunėlio stotį. Važiuodamas iš namų, visą laiką svajodavau, kad bent vienas traukinys pravažiuotų, bebūnant stotyje. Man nebuvo nieko įdomesnio pamatyti, kaip geležinkelietį su baltu švarku, juodom kelnėm ir, svarbiausia—raudona kepure. Jis eidavo išdidžiai, paimdavo aukštai pakabinto varpelio juostą ir imdavo skambinti. Visi nutyla ir įtemptai žiūri į ateinantį ir atšvilpiantį traukinį. Gražu ir iškilminga .....

Pandėlio mokykla, nors ir seniai statyta, buvo didelė ir erdvi. Dirbo du mokytojai. Vedėju buvo surusėjęs vokietis Rozenbergas, o prie jo —lietuvis Jukna, kilęs iš Kavolių kaimo, Panemunėlio v. Visi pirmamečiai mokiniai patekdavo Juknos rankosna, kuris juos mokė lietuviškai ir šiek tiek rusiškai. Kitiems skyriams vadovavo Rozenbergas, nieko beveik nemokėjęs lietuviškai. Jukna kituose trijuose skyriuose dėstė lietuvių kalbą: skaityti ir rašyti.

Rozenbergas buvo gana rūstokas mokytojas. Mokinį, klaidingai atsakiusį, dažniausiai pajuokdavo tokiu posakiu:

"Takomu bolvanu vsio ravno, gnylaja kartoška ili apelsin", (tokiam durneliui vistiek: ar supuvusi bulvė, ar apelsinas). Gavęs tokį įvertinimą, mokinys negreit pajėgdavo atsigriebti mokytojo akyse. Iš antros pusės, daugelis mokinių nebuvo ne tik ragavę, bet ir matę apelsinų. Mokytojas Jukna buvo griežtokas, bet į mokymą dėjo visą savo sielą. Pandėlio mokykloje tedainuodavome vien caro himną. Nei lietuviškų, nei rusiškų dainų nemokino. Su pertraukomis ją lankiau dvi žiemas, nes nuolatos ir prie ūkio darbų buvau reikalingas.

Mat, dvyliktus metus eidamas, iš piemenų jau buvau paaukštintas į artojus. Nors tai buvo didelis dvasinis pasitenkinimas būti pripažintam "vyru", bet ir darbai sunkesni teko imti už ragų. Sunkiausias darbas buvo rugiapiūtė. Būdavo, kerti kerti vienarankėmis dalgėmis rugių barą per dieną ir lyg didesnio nuovargio nejauti. Bet kitą rytą rodydavosi, tarytum būtų rankos iš riešų išnarintos. Nelinksta pirštai dalgės rankenos apkabinti ir tiek. Būdavo, mirkai mirkai rankas šaltame vandenyje, krutini ir masažuoji riešą ir pirštus, kol pagaliau vargais negalais priverti dalgės rankeną apkabinti. Bet kai iš naujo nusitvėrei, ranka ir vėl įsismagina visai dienai kirsti. Rugiapiūtės tęsdavosi 4-5 dienas.

RUSŲ KOLONIZACIJA

Vidukelyje tarp Raikėnų ir Pandėlio, labai gražioje vietoje, tūnojo pusėtinai apleistas Apaščios dvaras, pavadintas pagal upelį, tekantį per jo laukus. Dvaro laukai gražūs, nuotakūs, žemė gera, gal kokių 400 ha. dydžio. Kiekvieną kartą pro dvarą praeidami ar pravažiuodami, gerėjomės jo dideliu sodu, aukštų medžių alėjomis, vedančiomis į apleistus

rūmus ir aukštais, baltais svirnais. Kas ten dėjosi viduje, negi mes vaikai galėjome žinoti...

Apaščios dvaro savininkas nusigyveno. Kažkuris bankas už skolas perėmė visą dvarą savo žinion. Buvo viešai paskelbta, kad dvaras bus išdalintas bežemiams. Daug kas džiaugėsi, nes tikėjosi jame gauti žemės. Kiti abejojo. Mano tėtė, kaip bežemis, bet turįs darbo inventorių ir gyvą darbo jėgą, sužinojęs, kur ir kam reikia paduoti prašymą žemei gauti, atliko reikiamus formalumus. O Raikėnų laukai suėjo su Apaščios dvaro laukais, kas dar daugiau teikė vilties žemės gauti. Po kurio laiko atėjo ir atsakymas, kurį tėtė padavė man perskaityti. Atsakymas palankus, kandidatas esąs geras, ir jei jis tik norėtų gauti žemės Smolensko, Mogiliovo ir kt. Rusijos gubernijų dvaruose, kurių ir sąrašas buvo pridėtas, niekas nesukliudytų. Deja, Apaščios dvare tamsta žemės gauti negali. Tokiu "maloniu" pasiūlymu nei mano tėvas, nei kiti bežemiai kaimynai nepasinaudojo.

Apaščios dvaras buvo išparceliuotas ir į jį atgabenti vieni rusai iš maždaug tokių vietų, į kurias buvo siūloma lietuviams važiuoti žemės gauti. Tokiu būdu, viena iš gražiausių Pandėlio v. vietovių buvo rusų kolonizuota (viso apie 20 iš kitur atgabentų šeimų). Dvaro rūmuose buvo atidaryta liaudies mokykla, kurios vedėju paskirtas Aleksander Tereško, kilęs iš Minsko gubernijos. Šią mokyklą pradėjo lankyti ne tik kolonistų, bet ir apylinkės kaimo vaikai. Joje susiėjo dviejų tautybių, dviejų religijų ir dviejų kultūrų mokiniai. Kai išbėgę iš mokyklos imdavome sniegu muštis, visuomet sustodavome lietuviai prieš rusus.

Čia ir aš turėjau pirmąjį savo mokinį, Bronių Grigą, iš Varnelių kaimo (buv. mūsų kariuomenės majorą, o vėliau

—Vilniaus vice-burmistrą, nacių išvežtą į Štuthofo stovyklą, kur jis 1943 metais ir mirė). Jis atėjo į mokyklą mokslo metų viduryje, rusų kalbos nemokėdamas. Jam visokeriopai padėdavau, už ką jis duodavo medaus ant duonos užsitepti.

Mokykloje šnekėjomės abiem kalbom, ir rusiškai, ir lietuviškai. Bet visa mokyklos dvasia buvo rusiška. Mes buvome mokinami dainuoti rusų liaudies dainas. Maldas kalbėdavome paeiliui: vieną dieną rusiškai, kitą dieną —lietuviškai. Kurie maldos nesuprasdavo, tie tylėdavo.

Mokytojas Tereško, kartą mus ketvirtojo skyriaus mokinius lietuvius gal ne tiek užgavo, kiek didžiai paveikė dėl Lietuvos praeities. Jis dėstė apie Aleksandrą Nevskį, kariavusį su lietuviais. Jis lietuvius taip sumušęs, kad paskiau lietuvės motinos ilgai savo vaikus gąsdinusios Aleksandro Nevskio vardu, lyg jis būtų vilkas. Jos sakydavusios: "Neik laukan, ten A. Nevskis tupi". Toks jo palyginimas kiekvieną iš mūsų gerokai sukrėtė. Ne pats pasakymas, bet ir mokytojo Tereškos klastinga šypsena, tuos žodžius tariant, dar ir šiandien man ryškiai tebestovi akyse. Bet tai kartu buvo ir priminimas, kad ir Lietuva turi savą istoriją, apie kurią anksčiau vargu bau buvome ką nors girdėję.

Prieš pat karui prasidedant, 1914 m. pradžioje iš Raikėnų atsikėlėme gyventi į Jusagirio vienkemį, Kvetkų v., Rokiškio apskr. Tuo pat metu ir mokyklą pabaigiau.

KARAS

1914 m. rugpjūčio 1 dieną prasidėjo Pirmasis Pasaulinis Karas. Karo paskelbimas ir pirmųjų mobilizacijų ži-

nios žaibo greitumu pasiekė kiekvieną užkampį. Žmonių nuotaikas puikiai išsakė netrukus pradėta dainuoti daina:

"Lyg perkūnas subildėjo, kariuomenė šaut pradėjo,
Vyrus, žirgus greitai rinko, vienus rėdo, kitus kinko.
Visus ginklais apdalino, bet kur veža, nieks nežino.
Gal per amžius amžinųjų, nematys vieni antrųjų."

Kaip matome, šiame lietuvių dainos posme nėra nei karinio džiaugsmo, nei laisvės bei pergalės dvasios, o tik nežinia, skausmas ir liūdesys... Argi lietuvis artojas galėjo ko geresnio tikėtis Rusijos imperijai į karą įsivėlus? Nenuostabu, kad visoje aplinkoje tebuvo motinų, seserų ir mylimųjų raudos, rankų laužymai, plaukų nuo galvos draskymai. Tatai veikė ne tik tas šeimas, kurios buvo mobilizacijos paliestos, bet ir visą tautą

Nedaug mūsų žmones tedomino pirmieji rusų pasisekimai Rytprūsių fronte, nesidžiaugė tie žmonės, kai buvo užimta Austro —Vengrijos tvirtovė Peremišlius, nors rusų valdžia dėjo didžiausias pastangas sukelti entuziazmą žmonėse. Niekas nesididžiavo nė išgarsintuoju kazoku Kuzma Kručkovu, kuris daugybę vokiečių iškapojęs, turėdamas net dvyliką žaizdų.

Rusija, okupavusi Lietuvą, ją valdė 120 metų. Tačiau niekas kaime nesakydavo: mūsų valdžia, mūsų kariuomenė, mūsų mokykla ir t. t. Visiems buvo: ruskio valdžia, ruskio kariuomenė, ruskio mokykla ir pan. Žmonės prie jiems užkartų dalykų priprasti nepriprato ir svetimo neįsisavino.

Po vienerių karo metų, pradėjo girdėtis dūslūs kanuolių dundėjimai. Jau prajodavo per kaimus būreliai raitelių, pasirodė pabėgėliai ir iš Žemaitijos. Vieni jų traukė

toliau, kiti ieškodavo laikinos pastogės, manydami greitai grįžti atgal. Karts nuo karto ir lėktuvas pralėkdavo, įvarydamas visiems daug baimės. Vos lėktuvui pasirodžius, visi slėpdavosi, bijodami bombų.

Vos tik pradėjus vasarojui nokti ir dobilų atolui ataugti, į mūsų kiemą prigūžėjo visa raitelių šimtinė. Jie savo arkliais užstatė visą kiemą, kluoną ir visus sodybos patvorius. Kiekvienas raitelis savo arkliu rūpinosi labiau, negu pats savimi. Tuojau, būdavo, ima dalgius ir eina į lauką benokstančių avižų, žirnių ar kitos žalienos arkliui prisikirsti. Juk karo lauke, arklys-geriausias kovos draugas!

Pasiskundus šimtinės viršininkams, galėjome lengviau atsidusti, nes niekam iš kieme stovinčios šimtinės vyrų daugiau nebebuvo leista savivališkai terioti mūsų laukų. Tuomet jie pašaro ieškoti lėkdavo į kaimynų laukus. Nors pagal veikusius karo meto nuostatus, kariumenės daliniai pašarą pirkdavo ir pusėtinai gerą kainą mokėdavo, bet ar ilgai vienas ūkininkas gali išmaitinti šimtinę arklių ? Atsisakyti parduoti pašarą ūkininkas negalėjo.

Rusų kareiviai irgi mėgdavo po kaimus maisto pasimedžioti. Jei tik raitelis pasirodydavo, tai ir žinok, kad ką nors išsineš. Labiausia jie griebdavo vištas ir ėriukus. Kartais nuskriaustam ūkininkui pasisekdavo iš jų ir kokį rublį išprašyti. Bet dažniausiai, būdavo, pasičiupo, užsimetė ant arklio, ir tiek tu tą raitelį bematysi. O jei jį pačiupai, ir pradėdavai ginčytis, tai toks vagišius ne tik bizūnu, bet ir kardu pamojuodavo.

Tokia padėtis prasitęsė apie tris mėnesius. Besiilsintieji kareiviai gerokai apvalė laukus ir gyvulius. Esant visom trobom užimtom, ūkininkų šeimos gyvendavo ir nakvo-

davo išsikastuose apkasuose. Jie būdavo taip įrengti, kad galima būtų apsisaugoti ir nuo artilerijos sviedinių. Man toks gyvenimas buvo pusėtinai įdomus. Aš niekuomet neidavau nakvoti į apkasus, o visuomet įslinkdavau į daržinę, prie kareivių. Dažniausiai, iš jų katilo ir maitindavausi. Mūsų gryčioje gyveno visų apylinkės dalinių karininkai. Kaimynams, atėjus pas juos pasiskųsti dėl kazokų ar kitų kareivių elgsenos, mane pašaukdavo vertėjauti. Tad gerai susipažinau su visais karininkais, kurie man patikdavo dėl savo gražaus apsirengimo. Jie mane net buvo pradėję kalbinti drauge su jais trauktis toliau: esą man, kaip vertėjui, būsią labai gerai. Bet tatai manęs neviliojo, nes visi buvome įsitikinę, kad ateis germanai. Žmonės ne kartą svarstė, po kuriuo karalium bus geriau gyventi. Vieni stovėdavo už ruskį, kiti už germaną. Prie šių pastarųjų ir aš prisidėdavau, nes iš mokytojo Tereško's sužinojau, kad Vokietijoje esama net 20 universitetų,tuo tarpu Rusijoje kur kas mažiau. Iš to susidariau aiškią nuomonę, kad vokiečiai daug daugiau mokytesni už rusus. O prie mokytesnių kur kas lengviau gyventi, galvojau ne kartą.

Bet tą mano gerą nuomonę apie vokiečius gerokai susilpnino Kvetkų vaistininkas Rinkevičius. Kartą užėjęs pas mus, plačiai išsikalbėjo apie karą. Besvarstant ateities galimybes, Rinkevičius trumpai drūtai pasakė: "Nelaukite nieko gero ir iš vokiečių. Žiauriausios Europoje tautos yra rusai ir vokiečiai!"

VOKIEČIAI

Vieną šeštadienio naktį, 1915 m. spalio mėn., nemaži

rusų raitelių daliniai pratraukė toliau-rytų link. Mūsų namuose likę keli raiteliai griežtai įsakė nedegti šviesų, nerūkyti ir niekuo nežypčioti. Iš to spėjome, kad frontas jau visai arti. Buvo gana nejauku. Vienur kitur padangėse suliepsnodavo degančių namų pašvaistės, už miškelio pokštelėdavo vienas kitas šūvis, kažkur atsiliepdavo kulkosvaidžio tratėjimas, ir vėl tyla. Naktis buvo šilta ir rami. Pusiau budėjome, pusiau miegojome. Praaušus, pamatėme rusų kareivį aukštoje liepoje su žiūronais bestebintį tolimesnes apylinkes. Neilgai trukus, pokštelėjo keli šautuvų šūviai. Pro medžių viršūnes prašvilpė kulkos. Rusas kuo greičiausiai išsirito iš liepos, šoko ant arklio ir zovada nudūmė į rytus.

Ilgai netrukus, iš netolimų krūmų išlindo du vokiečių kareiviai. Jie, savo arklius vesdamiesi, artinosi prie mūsų namų. Ir taip nebūti ir nematyti svečiai jau čia! Buvo sekmadienio rytas. Tėvas naujuosius svečius pasveikino lenkiškai: "Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus." Vienas vokietis irgi gražiai jam lenkiškai atsakė: "Per amžių amžius." Pamaniau: pataikė. Trumpas pasisveikinimas, pirmoji pažintis. Vokietis lenkiškai paklausė, ar namuose nebėra rusų. Išgirdęs, kad ne, jis savo arklį padavė kitam palaikyti, o pats šautuvą rankose laikydamas, perėjo per kiemą, išėjo į kitą trobų pusę, ir paėjėjęs į vidurį lauko, kelius sykius iššovė į artimiausius krūmus. Iš ten niekas neatsiliepė. Jis grįžo atgal, sėdo ant arklio ir kartu su draugu, išjojo atgal. Buvo gera proga šiek tiek namus aptvarkyti ir apšvarinti.

Maždaug po valandos, Medikių-Minkūnų keliu pasirodė tvarkingai jojąs vokiečių raitelių būrys. Jie prie mūsų namų ir sustojo. Vieni į kiemą sujojo, kiti kelyje pasiliko.

Kai kurie, nušokę nuo arklių, ieškojo vietos, kur prisėsti, kiti rūpinosi, kuo arklius pagirdyti, treti ramiai dairėsi ir švilpavo. Pirmas įspūdis buvo gana geras. Labiausiai mane nustebino, kai ne vienas iš jų, kiek pailsėjęs, pradėjo skaityti laikraščius. Tuo tarpu, ruso net per tris mėnesius nemačiau skaitant jokio laikraščio. Apie pusvalandį pastoviniavę, raiteliai pajudėjo pirmyn. Paskui juos, kelias valandas žygiavo pėstininkai, dviratininkai, artilerija, gurguolės, prožektoriai. Toks turtingas žygis mums visiems darė nepaprastą didelės galybės įspūdį.

Praslinkus pirmosioms vokiečių kariuomenės voroms, užgesus gaisrams, patrankoms jau nebegaudžiant, atrodė, lyg būtų ir pats karas pasibaigęs. Rusai, nepajėgę prie Nemunėlio fronto atlaikyti, traukėsi net iki pačios Dauguvos. Žmonės skubėjo baigti nuimti derliaus likučius laukuose. Kiekvienas grūdas, kiekvienas vaisius ar daržovė buvo didelis turtas.

Jei šitokiu fronto praslinkimu visos karo blogybės būtų pasibaigusios, tai, nežiūrint gerokai apdegintų sodybų, karo našta nebūtų buvusi tokia žiauri ir sunki, kokia ji vėliau pasidarė. Po kelių savaičių pirmosios kregždės pasirodė tokios:

1) greitai ir gana stipriai prasiplėtė dizenterija, nemažai žmonių į kapus nuvariusi;

2) išnyko druska, žibalas, cukrus ir kitos kasdieninės prekės;

3) po kaimus pasipylė daugybė vokiečių kareivių —rekvizitorių, kurie ėmė gyvulius, grūdus, pašarą,mėsą, už viską nei feningio nemokėdami;

4) greitai išaugo pirmoji naminė pramonė : degtinės

varymas, o po to, ir deguto varymas, aliejaus iš sėmenų spaudimas, kailių dirbimas, muilo virimas.

Tomis rekvizicijomis vokiečiai visai nualino Lietuvos ūkį, paversdami patį ūkininką visišku skurdžiumi. Ypatingai sunki našta užgulė pasienio gyventojus. Latvijos gyventojų dauguma buvo pasitraukusi į Rusiją. Besitraukdami, sunaikino gyvulius, sudegino javus, sunaikino mėsą, kad tik priešui nieko nepaliktų. Esant Latvijai apytuščiai, o frontui prie Dauguvos sustojus, visos fronto rekvizicinės grupės atsidurdavo šiaurės Lietuvoje pas pasienio ūkininkus.

Atvykę rekvizitoriai laikėsi konkretaus dėsnio: "Eine Familie, eine Kuh" (viena šeima — viena karvė). Eidami iš kiemo į kiemą, surinkdavo gausybę galvijų, kuriuos vėliau laukais išsivarydavo. Varovų nebūdavo daug, tai jei koks gyvulys iš bandos ir paspruk davo, tokio niekas nevaikydavo ir negaudydavo. Dažnai bėgantį gyvulį kareiviai nušaudavo ir palikdavo. Todėl pilnos pakelės būdavo prišaudytų galvijų, kiaulių. Toks buvo tatai vokiečių 'ūkininkavimas', nuo kurio ir patys žiauriai po metų pradėjo kentėti. Sunaikintas ūkis nebeproduktingas, tad ir rekvizitoriai ne ką vėliau begaudavo. O be to, ir tuos pačius likučius žmonės išmoko slėpti. Vokiečiai griebėsi suregistruoti ne tik gyvulius ir jų prieauglį, bet ir vištas. Ir jos buvo 'įpareigotos' savo dalį vokiečiams atiduoti.

Vieną dieną ir į mūsų kiemą atjojo šeši rekvizitoriai. Dvi karves buvome paslėpę, o trys laisvai ganėsi lauke. Raiteliai jas visas tuoj suvarė į kiemą. Tėvas norėjo suvaidinti, kad esame dvi šeimos. Jis, motina ir aš supuolėme prie vienos karvės, o brolis Albertas su seserimi Anele nusitvėrė kitą. Laisvąją karvę vokiečiai tuoj pasiėmė. Ki-

tas kareivis bandė iš tėvo rankų ištraukti ir kitą karvę. Tėvas-neduoti. Prasidėjo savotiškos grumtynės. Vokietis, kiek pasitraukęs į šalį, nušovė už tvoros pasipainiojusį šunį, o kitą šūvį paleido tiesiog man. Pajutau rankovėje šilumą. Žiūriu: per pirštus kraujas bėga. Tėvas paleido karvę, motina su subėgusiais kaimynų vaikais pradėjo verkti ir balsiai rėkti, sumišo kiek ir vokiečiai. Šovusysis tuoj sėdo ant arklio ir išlėkė. Gi kitas, nuolat sedėjęs balne, tuoj nušoko žemyn, pririšo arklį ir savo turimomis sanitarinėmis priemonėmis, skubiai aprišo mano ranką. Nuo motinos galvos nutraukė skarelę ir jąja parišo mano ranką. Felčeris Jonas Čerka sutvarkė mano suskaldytus rankos kaulus. Apie du mėnesiu ranką turėjau laikyti parištą, o beveik ištisus metus negalėjau jos pakankamai ištiesti.

Taip gana skaudžiai pirmąjį ' mūšį ' su okupantais pralaimėję, išgyvenome ne tik mes. Visa Lietuva kentėjo daugybę smūgių ir skausmų. Rekvizitoriai eidavo vienas po kito. Ir apie Kalėdas jie visiškai mus apvalė. Ne kiek ir kitų gyvulių bebuvo likę. Tas pats ištiko ir visus kaimynus. Gyvulių stingant, sunyko ir visa žemės ūkio produkcija. Visiems beliko tik gyvybę saugoti.

Kokiam pusmečiui praslinkus, fronto kareivių rekviziciniai būriai paliovė rodęsi. Buvo įsteigta vietos vokiečių administracija. Buvo žandarai, buvo ūkių įgaliotiniai, buvo dvarų valdytojai ir kt. Rekvizicijos niekuomet nebuvo sustabdytos. Bet vietinė administracija buvo tvarkingesnė ir pačio ūkio nebeardė. Kur tik galėjo, ėmė tik patį ūkio prieauglį. Pamažu, ūkininkai pradėjo ir prieauglio prisiauginti.

Be rekvizicijų, antroji skaudi prievolė-pastotės. Nebuvo tos savaitės, kada surekvizuotų produktų, ar malkų iš miško

nebūtų reikėję vežti. Žiema ar vasara, pavasaris ar ruduo-klausimo nebuvo. Seniūnas pavaro į Biržus ar į Skapiškį ar Subačių, ir turi važiuoti. Daugiau arklių, daugiau kartų turi važiuoti. Kelionės manęs nevargindavo, bet mūsų ūkiui tai buvo didžiausias nuostolis.

Vokiečių okupacijos pradžioje, nesant laikraščių, pergyvenome didelį dvasinį skurdą. Jokių žinių apie karą, jokių žinių apie vietinį gyvenimą. Gal kokiam pusmečiui praslinkus, vienas iš kaimynų išsiruošė į Šiaulius nusipirkti druskos. Kelionė buvo netrumpa. Prigrašiau jo, kad mieste paieškotų ir lietuviško laikraščio. Mano laimei, jis parsivežė kelis 'Dabarties' numerius. Ilgą vakarą, prie balanos šviesos, visus numerius išskaičiau nuo pradžios iki galo. O kai išsikėlėme gyventi į Baitiniškį, prie Virškupėnų kaimo, Papilio v., Biržų apskr., per Papilio žandarus galėjome ' Dabartį ' išsirašyti. Ją kas savaitė seniūnas parnešdavo. Pradėjus Vilniuje eiti 'Lietuvos Aidui ', buvau ir jį užsiprenumaravęs. Jį, kaip tvirtą Lietuvos žodį, buvo didis džiaugsmas perversti. O gal sulauksime savos valdžios, dažnai pagalvodavome, nes laikraštyje rašydavo apie seniau buvusią Lietuvos valdžią, apie jos buvusius kunigaikščius ir kt.

1917 m. gale Vilniuje pasirodė dar vienas lietuviškas laikraštis ' Darbo Balsas '. Jo keletą numerių į mūsų kaimą buvo atsiuntęs Papilio mokytojas Kazys Binkis. Kam nors įduodamas, jis gerokai laikraštį išgirdavo. Bet pas mus jis jokio pasisekimo neturėjo. Kažkaip sodžiui jis buvo svetimas. Todėl niekas pas mus jo ir neužsiprenumeravo.

Savos valdžios- savo karalystės klausimas buvo labai aktualus, o ypač po to, kai Rusijoje buvo nuverstas caras. Kažkaip visi jutome, kad rusų valdžios Lietuvoje tikrai nebus. Lietuvos Tarybos veiklą laikėme pačiu svarbiausiu dalyku.

JAUNIMAS

Kokios gyvenimo sąlygos bebūtų, jaunimas palieka jaunimu. Kad ir prastokai apsirengęs ir negeriau pavalgęs, varomas į karo ugnį, nebuvo sustojęs dainuoti, vaidinimus ruošti ar gegužines kelti.

Aš labai gerai suprantu, kad ir dabartinėje sovietų okupuotoje Lietuvoje, kur jaunimas, nežiūrint baisaus teroro, žiaurios priespaudos ir materialinių trūkumų, šoka ir dainuoja. Taip buvo ir anuo metu. Skirtumas tik toks, kad anuometinis kaimo jaunimas buvo mažiau raštingas. Anuo metu, daugiau apsišvietęs žmogus kaime buvo retai sutinkamas, o šiandien tokių kaime daugybė. Anuo metu pagrindinis muzikos instrumentas kaime buvo armonika, o jau nepriklausomoje Lietuvoje ir dabar, kaimo orkestras - kasdienybė.

1918 m. vasarą Virškupėnų kaimo jaunimas (Papilio v., Biržų apskr.) surengėme vakarą, kuriame suvaidinome komediją "Vaito piršlybos". Žmonių buvo daugybė. Netrūko ir vokiečių. Vakaras gerai pasisekė, buvo gauta ir gražaus pelno. Su kaimo mokytoju Jokūbu Šernu nuvykome į Biržus ir už 70 mark'ų prisipirkome visokiausių knygų, kokių tik Januškevičiaus knygyne radome. Grįžę su knygomis, įtaisėme kaimo biblioteką, kas visame Papilio valsčiuje buvo pirmas atsitikimas. Dabar dažnas jaunuolis galėjo atitrūkti ir nuo kalendorių, ir Saliamono galvų, ir pasiskaityti daug vertingesnės literatūros. Nusisekęs vakaras

ir įsteigtoji biblioteka nuskambėjo labai toli, kas mus paskatino ir toliau veikti organizuotai. Netrukus įsteigėme Virškupėnų kaimo "Šviesos" kuopą, kuri vėliau buvo įsijungusi į Lietuvos Jaunimo Sąjungą.

Kuopa išsirinko valdybą, kurios sekretoriumi buvau aš. Pirmininkavo Jonas Mulokas. Pradėjome šaukti susirinkimus, į kuriuos atsilankydavo ir kitų kaimų jaunimas. Turiningus referatus skaitydavo ką tik grįžęs iš Voronežo, kur buvo baigęs Martyno Yčo gimnaziją, Jurgis Jakubonis (vėliau buvęs Tauragės gimnazijos direktoriumi). Apie mūsų veiklą patyręs Papilio klebonas kun. Mykolas Prielgauskis pasisiūlė mūsų kuopai parašyti įstatus (vokiškai), juos pristatyti Biržų apskrities vokiečių okupacinės valdžios viršininkui įregistruoti. Jaunimo kuopa "Šviesa" veikė ir 1919 bolševikų okupacijos metais, kada dar intensyviau ruošdavome vakarus.

Ta mūsų veikla, ypač vaidinimai ir "Šviesos" susirinkimai domino ir Papilio mokyklos vedėją Kazį Binkį. Jis atsiųsdavo savo linkėjimus ir paraginimus nepailsti ateity, bet deja, į artimesnį kontaktą nebuvome suėję.

Toks lietuviškojo jaunimo judėjimas prie Nemunėlio krantų, pačiame Latvijos pasienyje, pakėlė lietuvių vardą latvių akyse. Iki tolei latviai buvo pratę į lietuvius žiūrėti tik kaip į jų samdomus žemės ūkio darbininkus. Daug jų ir traukdavo į Latviją dirbti, nes ten galėdavo geriau uždirbti. Taip per ilgus metus atsirado ir aplatvėjusio jaunimo. Ne dėl to, kad jis būtų lietuviškai užmiršęs, bet dėl to, kad latvių kultūrinės vertybės juos žavėdavo. Tik karo metu, kada labai daug latvių buvo išbėgę į Rusiją, jų kultūrinis gyvenimas pasienyje buvo visai apmiręs ir lietuviams jokios įtakos nebedarė. Tuo tarpu lietuviai, ku-

rie beveik visi buvo likę krašte, gerokai kultūriniai pasitempė.

Po karo, grįžę latviai iš Rusijos, stebėjosi lietuvių atkutimu ir veikla. Reikia pažymėti, kad pasienio gyventojai laisvai susikalbėdavo abiem kalbom, nors kartu suėję, daugiau tarp savęs kalbėdavosi latviškai.

Ilgesnį laiką vokiečiai jaunimo nelietė ir leido jam ramiai gyventi ir linksmintis. Tuose pasilinksminimuose mielai dalyvaudavo ne tik kareiviai, bet ir žandarai su kitais administracijos pareigūnais. Kartais juos, kaip 'bėdos' svečius, pas save į pasilinksminimus pats jaunimas pasikviesdavo, kartais ir jie patys be jokio kvietimo pasirodydavo. Beveik niekas su jais artimiau nedraugavo. Jei pas ką vokiečiai pradėdavo lankytis, visi kaimynai į tokį pradėdavo šnairuoti. Ypač nepalankios žmonių nuomonės susidarydavo mergaitei, jei kuri krisdavo vokiečiui į akį ir jis mėgindavo pas ją lankytis. Bet tokių atsitikimų kaimuose labai retai tepasitaikydavo. Ir mergaitės, ir jų tėvai rasdavo būdų iš tokių 'vanagų' nagų išsisukti.

Nebuvo atsitikimo, kad kas nors vokiečių pareigūnus būtų ginklu užpuolęs, ar kokias šunybes jiems išdarinėjęs. Pasitaikydavo susišaudymų tarp vokiečių ir jų gaudomų iš belaisvės pabėgusių rusų kareivių. Rusai bėgdavo iš belaisvės, negalėdami pakelti bado, šalčio ar išplitusių ligų. Žmonės suvargusius belaisvius labai užjausdavo, juos pamaitindavo ar drabužiu sušelpdavo. Nors tą daryti buvo labai draudžiama, bet dažnai ir patys vokiečiai sargybiniai pasistengdavo šelpėjų 'nematyti'.

Pabėgusieji belaisviai traukdavo į pafrontę. Kiti mėgdavo ilgai tarp gyventojų pabūti, išsislapstyti. Tai buvo

baisiai didi nedalia. Jei tik vokiečiai sužinodavo apie tokius slapukus, tuoj pradėdavo jų ieškoti ir gaudyti. Jei dar jie išaiškindavo, kas tokius pabėgusius belaisvius šelpė ar globojo, tuos sušaudydavo ir jų ūkius sunaikindavo. Teko ir mums daug kartų belaisviams pagelbėti, bet vokiečių kilpos pasisekė išvengti.

Mūsų namai buvo prie pat Nemunėlio. Iš didžiulės Biržų girios, kurioje būdavo daug rusų belaisvių, iki Nemunėlio tebuvo tik apie pusantro kilometro. Dažną vakarą belaisvių būreliai po tris-keturius traukdavo Nemunėlio link. Eidavo keleliu, vedančiu tiesiog per mūsų kiemą. Atėję klausdavo, kaip ir kur geriau pereiti upę ir žygiuoti per Latviją rusų-vokiečių fronto link. Nemunėlio pakrantėje turėjome prirakintą valtį. O motina ne vieną ir pamaitindavo.

Dienomis ir naktimis vokiečiai jodinėdavo Nemunėlio pakrantėmis. Jie užklupdavo staigiai ir netikėtai. Vieną vakarą, vos tik prirakinau valtelę, perkėlęs belaisvius, net justi nepajutau, kaip trys raiti vokiečiai atsidūrė prie manęs. Laimė, kad Latvijos pusėje buvo krūmai ir jie tikrai negalėjo matyti į juos sulendančių rusų. Vokiečiai mane tuojau įtarė ir prisispyrę ėmė kvosti, ką aš čia veikiau. Aiškinausi upėje kojas mazgojęs. Buvau basas. Jie varėsi mane į kiemą ir pirmąjį stūmė į visai nerakintus namus. Išlandžioję visus pašalius ir belaisvių neradę, liepė man juos vesti į jaują. Vos tik man atidarius jaujos duris, iš vidaus mušė stipri šiluma. Vokiečiai, persigandę, metėsi į šoną, ir durų link ištiesė šautuvus. Kitos išeities man nebebuvo, kaip tik eiti drąsiai jaujon ir juos kviesti. Vokiečiai pradėjo žibintais šviesti. Parodžiau jiems arduose sustatytus linus, kurie buvo džiovinami. Išlandžioję visus

kampus ir belaisvių neradę, vokiečiai išjojo toliau. Kaip lengvai atsidusau! O kas būtų buvę, jei koks belaisvis būtų pasipainiojęs?...

Po pusantrų okupacijos metų, vokiečiai pradėjo imti jaunus vyrus darbams. Paimtuosius išveždavo toliau, daugiausia darbams prie geležinkelių. Kaimo seniūnas buvo įpareigotas surašyti tuos jaunuolius, be kurių ūkiai kaip nors galėtų apsieiti. Paskutinio ūkio darbininko neužrašydavo. Sudarytą sąrašą atiduodavo žandarams, kurie paskirtą dieną sušaukdavo visus surašytuosius. Ne vienas nebūdavo atmestas, visi buvo priimami. Būdavo duodama apie savaitę laiko pasiruošti kelionei. Ir kaip gerai žandarai per tą savaitę pasipelnydavo! Kas norės karo metu iš namų nežinia kur vykti? Ne tik jaunimas, bet ir tėvai darydavo viską, kad tik išsisukus. Daugiau kaip 90% paimtųjų šiaip taip išsipirkdavo. Pradžioje reikėdavo auksinio pinigo, bet vėliau užtekdavo žąsies, lašinių, sviesto ar keliasdešimt kiaušinių. Kai ateidavai pas žandarą aiškintis, kad esi nesveikas, ar tavo tėvai susirgo, ar kad tau išvykus visas ūkis sugriūs, ir prašydavaisi paleidžiamas, išgirsdavai gražiai lietuviškai ištartą atsakymą: "Aukso pinigą." Dažniausiai žandaras daugiau lietuviškai ir nemokėjo. Pasitaikydavo ir ambicingų vyrų, kurie sakydavo: "Verčiau važiuosiu ir vargsiu, negu tam velniui vokiečiui ką duosiu."

Išvežtieji ir prie darbų pristatytieji buvo neką geriau už rusus belaisvius laikomi. Po kurio laiko, tokie nualinti darbininkai pradėjo bėgti namo. O kur kitur bėgsi? Tą ir žandarai gerai žinojo. Gavę iš darboviečių pranešimą apie pabėgusįjį, žandarai tuojau pradėdavo lankytis į jų namus. Tokiais pat metodais jie gaudė pabėgusius nuo

darbų, kaip gaudė pabėgusius rusų belaisvius. Tad kaime žandarų visuomet buvo pilna. Nei vienas jų atsilankymas geruoju nesibaigdavo. Žiūrėk, rado kieno nors neprirašytą karvę ar paslėptą kiaulę, daugiau vištų , lakstantį šunį ar ūžiančias girnas, tai toks ūkininkas jau didelėje bėdoje.

O ir keliavimas būdavo labai vargingas. Kiekvienas važiuojantis turėjo prisikabinti prie pakinktų medinę lentelę, kurioje turėjo būti įrašyta vežimo savininko vardas, pavardė ir adresas. Ne kartą važiuojantį sulaikydavo žandarai ir perkratydavo visą vežimą. Radę miltų, grūdų ar naminės degtinės, viską konfiskuodavo.

Tačiau nežiūrint tų visų žiaurių okupanto represijų, jaunimas mokėdavo iš žandarų nagų išsisukti. Vienas kitas tepasidarė invalidais dėl blogos mitybos ar nelaimingų atsitikimų.

BOLŠEVIKAI

1918 m. lapkričio 11 dieną Vokietija kapituliavo ir paprašė paliaubų. Tą pačią dieną Vilniuje buvo sudaryta pirmoji Lietuvos laikinoji vyriausybė, vadovaujama prof. Augustino Voldemaro. Mes tuos du svarbiausius įvykius kaime labai teigiamai įvertinome. Vokiečių žandarai rengėsi pasitraukti iš Lietuvos. Be to, Lietuvos gyventojai savos vyriausybės buvo skatinami steigti valsčių ar parapijų komitetus. Visi sukruto. Džiaugsmui ribų nebuvo! Paaiškėjo, kad turėsime savą lietuvišką valdžią! Bus lietuviškos mokyklos, lietuviška policija, lietuviški teismai ir t. t. Kokia ta valdžia bus, sunku buvo įsivaizduoti.

Ilgi rudens vakarai buvo skiriami tik tokiems klausimams diskutuoti. Rinkdavosi kaimynai pas kaimynus ir tomis visiems maloniomis naujienomis dalinosi. Nepaliaujamai buvo gaudomos visokios žinios ir žinelės. Daugelis klausė, ką reikia rinkti į komitetą, kur ir kada gausime žemės, miško?

Atsirado ir nusimanėlių, kaip reikia komitetai ir net seimai rinkti. Tai buvo jau grįžusieji iš Rusijos, kuriems ten teko, caro valdžią nuvertus, ne tik rinkimuose dalyvauti, bet ir su politinėmis partijomis susipažinti. Tuo tarpu, visą savo ilgesnį ar trumpesnį amželį namie išgyvenę žmonės, ne ką buvo apie politines partijas girdėję, arba visai nieko negirdėję. Tačiau laukimas, noras ir pastangos turėti savą lietuvišką valdžią jiems buvo kiekvienos dienos ar nakties nebeatskiriama būtinybė ir nesulaikomas siekimas.

Tai buvo labai svarbus, didingas ir labai išsiilgtas siekimas. Po ilgos rusų valdžios priespaudos, po vokiečių žiaurios ir kietos okupacijos, kas galėjo gražesnio ir meilesnio bebūti, kaip sava valdžia.

Pirmosios žinios atėjo iš Papilio. Buvo pasakyta, kad visų seniūnijų atstovai yra kviečiami atvykti į Papilio mokyklą komiteto, atseit, valdžios rinkti. Kas kvietė: mokytojas Binkis, katalikų klebonas, reformatų kunigas, niekam nerūpėjo. Atvyko vyrai iš visų kaimų, kas tik norėjo. Jokių įgaliojimų nereikėjo. Sugrįžęs, informuodavo kitus gyventojus kas buvo suvažiavę, kas daugiausiai kalbėjo, kieno kalbos labiau patiko, kaip komitetas buvo renkamas, kas išrinktas ir daugybė kitų svarbių žinių.

Keliuose tokiuose suvažiavimuose dalyvavau ir aš. Susirinkimai vyko kuone kas savaitę. Juose atsirasdavo gana gerų kalbėtojų. Po kelių susirinkimų, išryškėjo trys gana

skirtingos nuomonės, dėl komiteto ir dėl jo darbų. Vienos nuomonės, t. y., Lietuvos Tarybos linijos gynėjas buvo gana stiprus Martynas Mažuika, iš Galintiškio kaimo (Nepriklausomoje Lietuvoje buvęs Biržų apskrities valdybos narys). Jį 1941 metais bolševikai išvežė į Sibirą. Buvo ir jam prieštaraujančių. Labai griežtas jam oponentas buvo Julius Kaupas, berods iš Prūdelių sodžiaus, visai aiškus komunistas. Jų tarpan stojo mokytojas K. Binkis, kuris ir Tarybą kritikavo, ir Kaupui nepasidavė. Jo linija buvo sunkiai apčiuopiama. Turėjo ir jis šalininkų jau vien dėl to, kad buvo mokytojas ir visiems geriausiai pažįstamas. Tačiau nei Mažuika, nei Binkis neturėjo tokios aiškios programos, kaip turėtų būti tvarkomi Papilio valsčiaus reikalai. Visgi Kaupas savo programą aiškiau išdėstydavo. Nežiūrint to, jis masei neimponavo, nes žmonės juo nepatikėjo. Visiems buvo aišku, kad jis —komunistas. Susirinkimuose dalyvaudavo ūkininkai, arba kiti žemdirbiai, o tokiems komunistas ne kuo galėjo užimponuoti. Šitokioje atmosferoje buvo išrinkti ir vėl nuversti net keli komitetai. Taip iki 1918 metų galo jie kaitaliojosi, bet komiteto raštinė veikė, ir kaikuriuos žmonių reikalus tvarkė.

Tarp Kalėdų ir Naujųjų Metų, buvo gauta labai skubi žinia, kad žmonės suvažiuotų ne į mokyklą, bet į Papilio grafo Šuazelio dvarą. Buvo graži diena ir geras rogių kelias. Prie dvaro rūmų, po šakotais medžiais, susirinko gana didelė žmonių minia. Niekas nežinojo, kodėl buvome sukviesti ir kas čia daroma. Netrukus, į susirinkusius prabilo trumpa ir konkrečia kalba K. Binkis. Jis sakė, kad esame sukviesti išrinkti naują komitetą. Anot jo, iki šiol išrinkti komitetai nebegalioją. Po jo išėjo kalbėti keli agitatoriai, iš kurių labiausiai išsiskyrė mano vaikystės draugas Mykolas Rintautas, karo metą praleidęs Rusijoje. Jis,

vis keldamas kumščius aukštyn, grąsino storapilvius ir storakaklius nuo žemės paviršiaus nušluoti. Jiems tarp mūsų neturį būti vietos ir t. t. Mums, Rusijoje nebuvusiems ir revoliucijos eigos nepatyrusiems, ne viskas buvo aišku ir suprantama. Visi, ausis ištempę, klausėmės. Po jo, išėjo vėl K. Binkis ir perskaitė kelias pavardes: Kazokas, Kvedaravičius, Kaupas, Rintautas ir dar vienas kitas. Perskaitęs šias pavardes, Binkis pasakė, kad išrinkome Papilio Valsčiaus Revoliucinį Komitetą. Priminė dar ir tai, kad to komiteto niekas negalės nuversti. Jis skubiai į savo rankas turįs perimti visą valsčiaus valdžią. Tenedrįsta niekas šiam komitetui priešintis, nes jam į pagalbą ateiną draugai iš rytų.

Toks Binkio, be jokių rinkimų revoliucinio komiteto paskyrimas, su pasakytomis kalbomis, buvo visiems nelaukta staigmena. Stebėdamiesi, visi ramiai išsivažinėjome namo. Neilgai trukus, raudonoji bolševikų kariuomenė jau buvo čia. Biržuose buvo pasodintas niekam nežinomas komisaras Kovalskis. Taip nejučiom sulaukėme bolševikų valdžios.

Vos tik spėjęs sudaryti padiktuotą komitetą, Kazys Binkis dingo iš Papilio padangės. Po kurio laiko, žmonės kalbėjo, kad Binkis esąs Kaune ir leidžiąs laikraštį. Iš tiesų, jis pirmasis nuo bolševikų paspruko ir, atbėgęs į Kauną, dirbo Lietuvos propogandos biure, iš kurio sklido po visą kraštą priešbolševikinė literatūra.

Nors visi komiteto nariai buvo lietuviai, milicininkai ir vietiniai, tačiau visiems buvo aišku, kad čia—tik bolševikų lizdas. Nors raudonoji armija aplink ir nesisukiojo, bet visiems buvo žinoma, kad apylinkėje jų esama. Gyventojai šios valdžios atžvilgiu buvo santūrūs. Naujoji

valdžia nei areštais, nei egzekucijomis tada žmonių nekankino. Bet žmonės, prisiklausę Rusijoje buvusių, pagalvodavo, ar ir pas mus neprasidės ekonominis skurdas. Taip ir atsitiko, dėl šių priežasčių:

a) niekas nepasitikėjo esama valdžia;
b) vokiečių nuniokotame krašte maisto produktų trūko;
c) kas dar ką turėjo, viską slėpė;
d) niekas nenorėjo imti sovietiškų pinigų.

Kas turėjo kokių gėrybių, laikė kietai užrakinęs. Būdavo, juos įskūsdavo. Žiūrėk, pas tokį ūkininką atvažiuoja milicija. Padaro kratą, paima viską, ką tik aruodose ar kubiluose randa, ir patį ūkininką, kaip buožę, nubaudžia. Keli panašūs įvykiai uždarė visas klėtis ir visas duris bet kam į vidų. Neturtėliai nežinojo, kur dėtis. Bolševikiška taktika atimti viską iš žmogaus, privedė prie visiško nepasitikėjimo. Žmogus žmogaus bijojo. Kas ką turėjo, slėpė viską, kad dėl to nenukentėtų. Dažnai pasitaikydavo ir liūdnų reiškinių. Niekur niekas jokių maisto produktų nepardavinėjo. Daug tuomet iš geraširdžių ūkininkų ir nukentėjo.

Kitas neigiamas reiškinys-tai įvykiai turguose. Ūkininkai atvesdavo ir gyvulių. Ir būdavo taip: išsiima tūkstantį ar kitą 'kerenskių', kurias net metrais pradėjo matuoti ir bando už gyvulį sumokėti. Pardavėjas nori vokiškų markių ar caro rublių. Pirkėjas nenusileidžia. Į ginčą įsimaišo milicija. Ji paima sulygtą arklį, nusiveda 'kontrarevoliucionerių' į milicijos nuovadą, kur jis dar gerokai nubaudžiamas ir su pinigų likučiais paleidžiamas. Kitą dieną nukentėjęs skubėdavo kur kitur, kaip žmonės sakydavo: "Iš ko nors atimti arklį". Negi ramūs ūkininkai galėjo bolševikų valdžia pasitikėti? Po kelių panašių įvykių, išnyko

visi prekymečiai.

Lietuviai iš esmės yra kantrūs, atsargūs ir patvarūs. Jokio aktyvaus pasipriešinimo ar incidentų su bolševikų valdžia visoje apylinkėje neteko girdėti. Bet pasyvus pasipriešinimas buvo nepaprastai kietas ir drausmingas. Žmonės buvo tarytum vienalytė ir sunki masė: tylūs, iš paviršiaus ramūs, kantrūs, ir labai įsitikinę, kad tokia tvarka ilgai nesitęs. Jau pasklisdavo gandų, kad kažkur toliau yra sava lietuviška valdžia ir sava kariuomenė. Bet tai būdavo lyg visai menkai ir nedaug kam girdimas duslus dundėjimas. Kas ten toliau Lietuvoje buvo, jokio aiškesnio supratimo neturėjome.

NAUJOKŲ ŠAUKIMAS

Pabuvę kelis mėnesius valdžioje, bolševikai 1919 m. balandžio mėnesį paskelbė naujokų šaukimą į kariuomenę. Buvo šaukiami 1897-8 m. gimusieji vyrai stoti į raudonųjų armiją. Net ir vokiečiai neišdrįso šaukti į kariuomenę vyrų, o tik juos rinkdavo darbams. Gi tie naujieji atėjūnai norėjo svetimo krašto jaunimu papildyti savo jėgas.

Visiems kilo klausimas: kas daryti? Dažnas nemanė stoti į Papilio naujokų šaukimo komisiją nurodytu laiku. To permaža. Reikėjo žiūrėti, kad paskirtą dieną niekas į valsčiaus komisiją neitų ir į bolševikų armiją nestotų. Arčiau pažįstamieji pradėjome tuo reikalu tartis. Ilgų pasitarimų nereikėjo. Visi sutiko, kad nereikia stoti. Be to, dės visas pastangas, kad ir kitus atkalbėtų. Tuojau paskleidėme šūkį: “Nei vienas neturi eiti registruotis! Kas

eis ir registruosis, tegu daugiau į savo kraštą nebegrįžta." Daug tokio turinio proklamacijų teko ir man savo ranka prirašyti. Jos buvo prie tvorų, stulpų lipinamos, ar leidžiamos per rankas. Sužinojome, kad į Papilį tebuvo atėjęs tik vienas šaukiamasis, kuris, greičiausiai, nebuvo painformuotas.

Šitokio visų susipratimo ir puikaus susiklausymo niekas nesitikėjo. Bet tai buvo visuotinė, puiki ir drausminga demonstracija. Aiškiai buvo bolševikams parodyta, kad ne tik tauta, bet ir liaudis neina su jais.

Kur buvo bolševikų centrinė valdžia, nežinojome. Jokie laikraščiai neateidavo. Žinojome tik Papilio revoliucinį komitetą ir Biržuose esantį komisarą. Jautėme aplink siaučiančius raudonarmiečius. Tik tuomet skaudžiai pajutome bolševikų valdžią, kai jie pradėjo trauktis. Raudonieji raiteliai pradėjo po kaimus švaistytis. Iš karto nebuvo aišku, ar jie traukiasi atgal, ar šiaip prajoja. Bet kai jaunus vyrus pradėjo klausinėti, kodėl nestojai į kariuomenę, ar pradėjo landžioti po aruodus, ieškodami avižų, o po namus mėsos ir duonos, supratome, kad jie traukiasi. Juos labiausiai išdavė arklių kaiteliojimas. Būdavo, pusiau nusprogusį arklį iškeisdavo į gerą ūkininko arklį. Pamėgink priešintis, gausi kulką į galvą.

Pirmoje vietoje tuojau dingo iš akių jaunieji vyrai ir arkliai. Visą kitą žmonės slėpė visur, nes besitraukdami raudonarmiečiai plėšė viską, kas tik jiems pasitaikydavo po ranka.

II

LAISVOJE TĖVYNĖJE

SAVA VALDŽIA

Raudoniesiems išsinešdinant, Papilyje tuojau buvo suorganizuotas karinis dalinys. Komendantu buvo Vladas Ikamas iš Virškupėnų. Jo padėjėju buvo to pat kaimo gyventojas Jonas Mulokas, o administraciniams reikalams buvo paskirtas Martynas Mažuika. Šios branduolinės ketvirtuoju, jau ginkluotas kariniu šautuvu, buvau aš. Greitai, savais šautuvais ginkluotų vyrų prisirinko gražus būrys. Užėmėm buv. revoliucinio valsčiaus komiteto ir raudonosios milicijos būstinę, kuri buvo grafo Šuazelio dvaro patalpose. Ten radome raštinės inventorių, kelius arklius, pakinktus, ratus. Pradžia buvo gera. Kiti vyrai turėjo dviračius, todėl viso valsčiaus kampai buvo lengvai pasiekiami. Visa apylinkė nusiramino ir lengvai atsiduso.

Pirmą laisvės sekmadienį, rodos, viskas žydėte pražydo. Papilys buvo perpildytas žmonėmis. Jokiuose Pętrinių atlaiduose tiek daug jų neprivažiuodavo, kaip tą gražų sekmadienį. Visi sveikinosi, bučiavosi, vaišinosi, klegėjo ir kaip beįmanydami, reiškė savo pasitenkinimą. Juk jau pasibaigė visos okupacijos ir esame laisvi! Niekas jokios baimės nejautė. Kas tik turėjo, traukė iš palėpių paslėptuosius ginklus ar kitą karinį turtą ir nešė komendantūron.

Buvo suimtas kaikuris komunistuojantis asmuo ir perduotas Biržų komendantui. Kadangi jie nieko blogo nebuvo padarę, tai neužilgo buvo paleisti. Buvę revoliucinio komiteto nariai ir buvę milicininkai, kiek laiko pasislaps-

tę, o vėliau išėjo į gyvenimą niekeno neliečiami. Policijos vadas Ajutis, kaip buvęs kariškis, greitai įsijungė į Lietuvos kariuomenę. Jį pasekė ir buvęs komiteto sekretorius Kvederavičius, kaip buvęs karininkas.

Komiteto vicepirmininkas M. Rintautas, kiek užsibuvęs Estijoje ir mėginęs per sieną pabėgti į Sovietų Sąjungą, buvo nušautas. Sunkiai buvo nubaustas Julius Kaupas. Du kaltinimai: aršus komunistas ir žmogžudys. Jis, dar tąkart būdamas visagaliu komiteto pirmininku, vieną gražią dieną Papilyje nušovė jauną vyrą Aukštikalnį . Karo teismas Biržuose jį buvo nuteisęs mirties bausme, kuri buvo pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. Kaupas iš kalėjimo pabėgo į Lenkiją ir iš Vilniaus radiofono, kalbėdamas lietuviškai, šmeiždavo Lietuvą.

Kelias savaites veikusi komendantūra, atsiradus valsčiaus komitetui, likvidavosi. Visą inventorių perėmė valsčiaus komitetas ir naujai suorganizuota policija. Aš grįžau į namus.

Tokiu metu, kada tėvynė keliasi ir žengia į savarankišką gyvenimą, atiduoti organizuojamai policijai jau rankose turimą šautuvą, jaunam žmogui buvo nejauku. Jeigu komendantūros vadovybė būtų susirišusi su kuriuo veikiančiu Lietuvos kariuomenės daliniu, tuomet jos vyrai būtų įsijungę į bet kurį kariuomenės dalinį. Tuo tarpu Papilio valsčiaus padalinys ramiai likvidavosi.

Grįžęs iš komendantūros, nebeilgai namuose bepasilikau. Rugpiūčio pabaigoje išvykau į Kauną. Kupiškio stotyje pirmą kartą įsėdau į traukinį. Tuo pačiu atitrūkau nuo namų, nuo dirbamųjų laukų.

KAUNE

Kaune pradėjau naują gyvenimo etapą, kuris vėl užtruko 20 metų.Su atbundančia ir atsistatančia Lietuva ne tik Papilyje, bet ir visame krašte jaunimas dainavo nebe skundo ir liūdesio dainas, kaip okupacijos metais, bet naujas vilties ir ryžto dainas, kurių vedamąją mintį išreiškė šis posmas:

"Nors vėtros ūžia aplink mus, drąsa mūs nepražūs,
Nors daugel mes kentėsime, tėvynė laisva bus!"

Nedaug teišlavintas jaunimas greitai suprato tautos šauksmą, išgirdo vyriausybės balsą ir griebėsi ginklo, kaip realiausios priemonės kraštui apvalyti nuo įsiveržusių priešų. Ir tik vėliau, būdamas laisvas, pradėjo ieškoti naujų gyvenimo kelių. Sava valstybė sudarė sąlygas mokslui, šviesai, organizacijai ir bet kuriam kitam naudingam darbui ar profesijai. Nors ir trumpas, 22 metus tetrukęs laisvės laikotarpis, nekalbant apie Lietuvos valstybės garsiąją praeitį, *buvo, yra ir bus nauju laimės, gėrio ir stiprybės šaltiniu visoms lietuvių tautos kartoms!*

Važiavau į Kauną viliojamas žinutės, paskelbtos socialistų liaudininkų 'Darbe', kur jaunimas, mokąs gerai lietuvių kalbą ir aritmetiką, buvo kviečiamas stoti į trijų mėnesių Pašto, Telegrafo ir Telefono kursus. Buvo dėkinga proga išvažiuoti toliau. Jeigu nebūčiau išlaikęs stojamųjų egzaminų į kursus, buvau pasiruošęs stoti į kariuomenę. Į kursus buvau priimtas.

Pirmą kartą patekau į didesnį miestą, kuris padarė daug blogesnį įspūdį, negu buvau iš knygų ir nuotraukų susidaręs. O juk tai buvo pirmaeilė rusų imperijos tvirtovė, gi dabar - laikinoji Lietuvos sostinė. Kaune radau labai panašią kaimo aplinką, kokią buvau pratęs matyti Biržuose, Pandėlyje, Rokiškyje, Kupiškyje: pilnas miestas 'žmonių' ir pilnos krautuvės žydų, su kuriais veik neįmanoma lietuviškai susikalbėti.

Pirmoji įdomybė buvo 'konkė', kaip svarbiausioji miesto susisiekimo priemonė. Už kelioliką skatikų galėjai važiuoti per visą miestą - nuo stoties iki rotušės. 'Konkė'-tai arklių traukiamas tramvajus.

Miesto gatvės grįstos netašytais akmenimis, o šaligatviai-mediniai. Vandenį žmonės imdavosi iš 'pumpų', kaip ir bet kuriame miestelyje. Rytais ir vakarais varydavo karves geriausiomis gatvėmis, o ten, kur vėliau išaugo didingi Karo Muziejaus Rūmai, kiaulės ramiausiai žemę knaisiodavo.

Kai 1919 m. vasarą į Kauną buvo atvykusi viena amerikiečių misija, jos šefas labai suabejojęs, kad Lietuvos valstybė galėtų ekonomiškai pati save išsilaikyti. Žinomas politikas Martynas Yčas išsivedęs savo svečią į balkoną ir parodęs jam Laisvės Alėja genamas karves ir pasakęs: "Sir, juk Tamsta matai, kad mes didele dalimi dar gyvename natūralų gyvenimą. Žiūrėk, va, ana karvė prezidento, ana ministerio pirmininko, kitos-kitų valstybės pareigūnų. Turiu ir aš savo karvę."

Kaunas —labai senas miestas. Jau jis 14-16 amžiuje buvęs dideliu prekybos centru. Tik rusai, okupavę Lietu-

vą 1795 metais, Kauną pavertė pirmaeile tvirtove. Tuo būdu buvo sustabdytas natūralus miesto augimas. Ekonominis gyvenimas merdėjo, viskas labai apleista. Gyventojai apsnūdo. Tik nepriklausomoje Lietuvoje per 22 metus Kaunas išaugo į vieną Europos moderniausių miestų. Asfaltuotomis gatvėmis lakstė paskutinių modelių automobiliai, augo didžiuliai namai, ar gražios vienaaukštės ar dviaukštės vilos, iš kurių nemaža buvo architektūriniai šedevrai. Visas miestas skendo gėlėse. O aikščių, aikštelių! Nauji valdžios pastatai, mokyklos, fabrikai. Patogus susisiekimas autobusais, keltuvai į kalną darė gyvenimą patogų ir smagų. . Naujai pastatytos klinikos dar ir dabar garsios net Sovietų Sąjungoje, kaip ir garsus Petrašiūnų popierio fabrikas, gaminąs geriausią popierių visai sovietų imperijai. O kur lietuviška litografija, kuri ir šiandien pirmauja sovietuose.

Nepaprastą vaizdą sudarė mieste žaliuojančios liepos, kartu susiliejusios į jaukią harmoniją su žydinčiais Nemuno ir Neries šlaitais.

Kur kas didesnį įspūdį senasis Kaunas padarė atvykėliui savo naujo gyvenimo dvasia. Čia prisiglaudė iš Vilniaus pasitraukusi Lietuvos vyriausybė. Gatvėse skambėjo, žygiuojančių į frontą tėvynės ginti, jaunų karių dainos. Minios žmonių juos lydėjo gėlėmis ir džiaugsmo ašaromis. Bolševikai, bermontininkai ir lenkai švaistėsi visur. Tuo metu, kai aš atvykau į Kauną, miestas džiūgavo dėl pergalės prieš sovietus, nes rugpiūčio 27-tą dieną iš Lietuvos teritorijos buvo išvytas paskutinis raudonosios armijos dalinys.

Jaunai Lietuvos valstybei parodžius savo dvasinį ir karinį pajėgumą, Vakarų pasaulis suprato, kad ji yra verta didesnio dėmesio. Nežiūrint to, kad prancūzai pritarė

Lenkijos intrigoms prieš Lietuvą, daugelis valstybių pradėjo ją pripažinti. Rugsėjo mėnesį Didžioji Britanija pripažino Lietuvos valstybę de facto. Ekstra telegramos žaibo greitumu tą žinią išnešiojo po miestą. Žmonių minios pasipylė Kauno gatvėmis. Visi skubėjo prie vyriausybės rūmų, Maironio ir Donelaičio gatvių kampe. Žmonėms sustojus ir aprimus, balkone pasirodė vyriausybė su ministeriu pirmininku Mykolu Sleževičiumi. Šauksmai "valio", dainos, kepurių mėtymas, skepetaičių plevėsavimai tęsėsi ilgai. Valdžios atstovai rankų mostais minią ramina, o toji vis siubuoja ir ūžia. Pagaliau, minioje ant pakopos iškilo kalbėtojas. Jaunas, šviesiaplaukis, pailga barzdele švytuojąs. Tai buvo Elizejus Draugelis. Atsistojęs ir abi rankas iškėlęs į balkone stovinčius vyriausybės narius, prabilo:

"Valdžia,žiūrėk, kokia žmonių minia čia susirinko tavęs pasveikinti . . ."

Šie jo pirmieji žodžiai ir dabar tebeskamba mano ausyse. Kalbėtojas išdėstė, kodėl tokios žmonių minios susirinko, kodėl jie šiandien sveikina vyriausybę. Jei Didžioji Britanija, toji pasaulinė galybė, Lietuvą pripažino, tai tik dėka mūsų vyriausybės politikos, kurią remia visa tauta.

Po jo, į minią labai ugninga kalba prabilo min. pirm. Sleževičius, kuriam be pertraukos buvo šaukiama 'valio'! O kai po jo kalbos, orkestrui pradėjus, visa minia užtraukė tautos himną, atrodė, kad džiaugsmo jūroje maišosi dangus su žemėm. Neužmirštinas momentas visam gyvenimui! Kiek įkvėpimo, kiek vilčių jaunai širdžiai, žvelgiant į ateitį!

Ar kas galėtų deramai aprašyti tokį tautos džiaugsmą, kur pasisemta tiek jėgų visam gyvenimui. Kiekvienas tose iškilmėse pasijuto esąs vertas būti šios tėvynės, kuri jau

kitų pripažįstama valstybe, vertingu sūnumi. Lietuviai nėra linksmos tautos vaikai. Juos išjudinti džiaugtis ne taip jau lengva. Bet kai didingi įvykiai užgauna pačias jautriausias lietuvio sielos stygas, jie moka prabilti, moka viską užmiršti, moka savo dvasinėmis jėgomis tarp savęs susijungti, moka savo dvasinius sparnus išskleisti. Neapsiriksiu pabrėžęs, kad ne tik toji minia Kaune, bet ir visa Lietuva buvo sukte įsisukusi į tą nepaliaujamo džiaugsmo verpetą!

Neužilgo Kaune buvo Krikščionių Demokratų Partijos konferencija. Apie ją visus kursantus painformavo viena iš kursų klausytoja. Ji ypatingai agitavo mane ir Juozą Matulį (vėliau chemijos daktarą ir Vytauto Didžiojo Universiteto profesorių, dabar-Lietuvos Mokslų Akademijos pirmininką Vilniuje.) Matulis tuojau atsisakė, pareikšdamas, kad esama ir geresnių partijų už krikščionis demokratus. Man dar tuomet nebuvo aišku, kurios geresnės, kurios blogesnės. Tad niekam nieko nesakęs ir nuėjau į konferenciją. Priėjęs prie durų, pasakiau budėjusiai mergaitei, kad norėčiau įeiti. Ji manęs paklausė: "Kas tamstą rekomenduoja?" Atsakiau, kad aš čia nieko nepažįstu. Paprašė palaukti, ji pašauksianti pirmininką. Atėjo dailiai apsirengęs, juoda barzda ir juodais plaukais ponas ir manęs paklausė rekomendacijos. Atsakiau: "Nežinau, ar čia yra mano pažįstamų?" Manęs vidun neįsileido. Po šio 'nepasisekimo' grįžau nei nusiminęs, nei patenkintas. Tik prisiminiau Papilį, kur į politinius susirinkimus rekomendaicjų nereikėjo... Ir galimas daiktas, kad dėl KDP pirmininko kun. M. Krupavičiaus biurokratizmo, ne tik kad nepasidariau krikščioniu demokratu, bet ir ilgam laikui likau bepartiniu.

STEIGIAMOJO SEIMO RINKIMAI

Baigęs PTT kursus, nuo 1920 m. pradžios buvau paskirtas Panevėžio pašto įstaigon. Pradedančiam valdininkui darbas buvo labai įdomus. Skirstydamas korespondenciją, labai lengvai ir tiksliai susipažinau su Lietuvos geografija. Priimdamas ar perduodamas telegramas (Morzės aparatais), sužinojau daug viešų ir privatinių naujienų. Greitai ir su žmonėmis susipažinau. Darbas buvo lengvas, švarus ir galvos nelaužiantis. Po trijų mėnesių, paprašiau, kad perkeltų į Biržus. Džiaugiaus, patekęs į savąją aplinką. Dirbau ir džiaugiaus.

Besiartiną Steigiamojo Seimo rinkimai buvo nustelbę visus kitus reikalus krašte. Mus paštininkus greičiausiai pasiekdavo visos pirmosios naujienos. Pilni laikraščiai žinių, atsišaukimų, partijų sąrašų, agitacinių, prieš kitas partijas nukreiptų karikatūrų. Ir linksma, ir įdomu, ir gražu! Gyvenimas virte virė. Agitatoriai vienas po kito pasirodydavo ir Biržuose. Vyresnieji žmonės, gerai atsimindami buvusius rinkimus į Rusijos Dūmas, labai domėjosi šiais rinkimais ir daug iš Steigiamojo Seimo laukė, nes visos partijos savo spaudoje rašė, ką jie svarstys Seime. Rinkiminė agitacija, tarpusavė partijų kova ir dideli tautos lūkesčiai darė nepaprasto įspūdžio ir mums jauniesiems, brandindami mumyse valstybingumą. Dalyvauti rinkimuose, eiti balsuoti-žmonės laikė savo šventa pareiga.

Valdžios, bažnyčios, spaudos, agitatorių raginami ir kurstomi žmonės suprato savo valstybinę pareigą, per 55% dalyvavę rinkimuose. Jei 1919 metais lietuvių pergalės prieš bolševikus ir bermontininkus stebino pasaulį, tai St. Seimo rinkimai svetimiesiems dar daugiau įspūdžio padarė. Tuo faktu lietuvių tauta įrodė savo valstybinį subrendimą. Ir krašto viduje padėtis sustiprėjo. Kraštą valdyti pradėjo tikrasis, pačios tautos demokratiniu būdu išrinktasis, šeimininkas.

Žmonių lūkesčiai išsipildė. Demokratinis Lietuvos seimas buvo tautos valios, norų, reikalų ir idėjų židinys. Atstatytosios Lietuvos valstybės sienų apgynimas, konstitucijos išleidimas ir žemės reforma buvo pagrindiniai tautos reikalavimai. Steigiamasis Seimas su jo parinkta vyriausybe šiuos reikalavimus visu uolumu vykdė. Valstybės sienos, kad ir nepilnai, buvo apgintos, demokratinė konstitucija išleista, žemės reforma vykdoma.

Vykstant rinkiminei agitacijai,pradėjo ryškėti ir įvairių politinių partijų nusistatymai. Mano apylinkės žmonės nei partijų, nei jose vadovaujančių asmenų, nepažinojo. Gal tik vienintelė Martyno Yčo pavardė buvo arčiau žinoma. Bet pamažu jiems išryškėjo tik dvi partijos, kurios buvo suprantamesnės, nes kuo aiškiausiai pasisakydavo žemės klausimu. Tai buvo Valstiečių Sąjunga ir Krikščionių Demokratų Partija. Socialdemokratai stovėjo už žemės nusavinimą. Jie nežadėjo išdalinti nusavintą žemę bežemiams ir mažažemiams. Todėl jie buvo suprasti, kaip norį pagerinti kumečių gyvenimą, tačiau nedaryti jų savarankiškais ūkininkais. Tatai mūsų dvariškiams, bežemiams ir mažažemiams buvo visai svetima ir nepriimtina. Kumečiais, kad ir pagerintose sąlygose, niekas nenorėjo būti. Todėl ir socialdemokratų programa nebuvo diskutuojama.

Pažangos Partija (vėlesni tautininkai) skelbė, kad reikią įsteigti banką, kuris supirkinėsiąs iš dvarininkų žemes ir vėliau jas pardavinėsiąs valstiečiams. Toji programa valstiečių nepatenkino ir neviliojo.

Valstiečių Sąjunga, stovėjusi už dvarų žemių nusavinimą, žadėjo dvarų savininkams palikti po 50 hektarų, o nusavintą žemę išdalyti bežemiams ir mažažemiams jų nuosavybėn. Dėlto, visi laikė ją sava partija, nes labai gerai žinojo, kad jie patys yra valstiečiai.

Krikščionys demokratai laikėsi panašaus nusistatymo, kaip Valstiečių Sąjunga. Tik jie norėjo dvarininkams palikti 80 hektarų. Be to, Krikščionių Demokratų Partija (kai kam, o ypač moterims, buvo suprantamesnė, nes joje buvo daug kunigų, kas pridavė šiai partijai daugiau autoriteto ir pasitikėjimo.

Prieš pat seimo rinkimus, atvykęs iš Biržų į tėvų namus, radau gryčioje susirinkusį gražų dvariškių ir apylinkės kaimų valstiečių būrį ir labai karštai diskutuojantį besiartinančio seimo rinkimus ir partijų programas. Symanių kaimo mažažemis Rudelis, 3 ha. savininkas, tikintis žmogus, kaip ir visi kiti, taip apie krikščionis demokratus pasakė: "Bijau, kad neapgautų." Atsirado ir griežtai jam prieštaraujančių, įrodinėjusių, kad kur yra kunigų, ten negali būti apgavysčių. Tuo tarpu Rudelis filosofavo: "O kodėl kunigai daugiau su ponais, o ne su žmonėmis draugauja?"

Gal būt, kad visos Lietuvos gyventojų nuotaikos partijų atžvilgiu buvo panašios į šitų Skrėbiškio dvaro gyventojų aukščiau nusakytas mintis. Niekas iš tų sodiečių gerai nepažino partijų, bet daugumoje nujautė, kas jiems geriau tinka. Tad iš 112 išrinktųjų Steigiamojo Seimo atstovų,

krikščionių demokratų blokas turėjo 59 atstovus, o valstiečių sąjungos blokas - 29. Reiškia, 78% tautos pritarė šiom partijom.

Išrinktasis Steigiamasis Seimas 1920 m. gegužės 15 d. susirinko pirmam posėdžiui. Žemės reformos įstatymas buvo priimtas 1922 m. balandy. Dvarų savininkams palikta 80 ha., o kita žemė turėjo būti paimta ir išdalinta bežemiams ir mažažemiams, pirmenybę teikiant savanoriams ir kariams.Už nusavintą žemę buvo numatytas ir nedidelis atlyginimas. Taip buvo užgydyta baisioji tautos žaizda, pūliavusi net nuo 1861 m. baudžiavos panaikinimo!

Rudelis turėjo du sūnus. Jie abu tarnavo Lietuvos kariuomenėje. Vienam iš jų buvo duota žemės ir Rudeliai, iš mažažemių, pasidarė vidutiniokais ūkininkais. Žemės gavo ir mano brolis Albertas ir daug kitų. Žemė buvo duodama iš pakraštinių Skrėbiškio dvaro 'palivarkų'. Pats dvaro centras, kuriame jau gyveno nesenai grįžęs grafas Komarauskas su savo motina ir mažamete sesute, nebuvo dalinamas. Savo centrą Komarauskas sugebėjo apsidrausti: visi trys pasidarė dvaro savininkais ir kiekvienam iš jų buvo palikta po 80 ha. viename plote. Taigi, Komarauskas, grįžęs į Lietuvą vos tik 1921 metais, sugebėjo žemės reformai užbėgti už akių ir pasilikti 240 ha., kas žmonių akyse, atrodė visiška netvarka.

Tačiau nežiūrint kelių ar keliolikos panašių, kokiu nors teisinės apgaulės keliu 'prašmugeliotų' faktų, ligi 1939 m. pradžios žemės reformos reikalams buvo paimta 721,000 hektarų žemės ir išdalinta:

a) naujakuriams bežemiams —24,520 sklypų;

b) mažažemiams ūkininkams pridėta 26,367 sklypai;

c) darbininkams ir tarnautojams savo namų statybai —7,918 sklypų;

d) amatininkams, duodant iki 3 ha. —14,227 sklypai.

Iš viso, buvo patenkintos 73.032 šeimos. Skaitant šeimą po 4 asmenis, buvo patenkinta 292,128 asmenys, arba apie 14% visos Lietuvos gyventojų. Žemės reforma apgynė tautą ne tik nuo ekonominio skurdo, bet ir nuo raudonosios bacilos — komunistų, kurių visame krašte nebuvo likę nei tūkstančio.

Ilgus metus nemažiau trečdalio Lietuvos gyventojų nekantriai laukė žemės reformos. Jos buvo išsiilgę bežemiai ir mažažemiai valstiečiai. Vidutiniesiems ir stambiesiems ūkininkams tai nebuvo aktualu. Dažnu atveju tokie savarankūs ūkininkai, kaip ir dvarininkai, pasikeldavo į puikybę.

Dalis tokiose sąlygos išaugusių tautiečių dar ir šiandien nepajėgia persilaužti. Ne kartą iš demokratų lūpų tenka išgirsti didesnę pagarbą žmogaus kilmei, o ne asmenybei. "Pamanyk, juk jis bajorų kilmės, ar stambaus ūkininko vaikas",—sako ne vienas. Šis kraštutinumas, visuomet gyvavęs mūsų tautoje per ilgus šimtmečius, užėjus okupacijai, iššaukė kitą kraštutinumą —komunistinį, kuriame proletarinė žmogaus kilmė ėmė pirmauti.

Kad didelė lietuvių tautos dalis savųjų tėvų ir protėvių žemėje būtų iškelta iš ekonominio skurdo ir socialinės neteisybės, Lietuvos nepriklausomybės prieaušryje atsirado šviesaus proto tautos sūnų, kaip Albinas Rimka ir kiti, kurie pradėjo nepaliaujamas misijas žemės reformos reikalu. Jie aiškiai girdėjo kylantį didelės tautos dalies balsą, be to, žinojo jų didelį žemės troškulį. Toks buvo ir kun. Krupavi-

čius, kuris su visu savo užsidegimu ir demonišku tempu vykdė žemės reformą.

Jie ieškojo žemės reikalų sprendime sintezės, kuri, kaip didelių ir mažų upių vandenys, susiliejo į gana radikalią žemės reformos "jūrą".

Steigiamajame Seime diskutuojant, ir spaudai nuolat kalbant apie žemės reformą, sužibo viltys Lietuvos žemiausio sluoksnio. Pakilo jų dvasia ir išaugo didžiausias pasitikėjimas sava valstybe. Pradėjus žemės reformą vykdyti, metai po metų priaugo pilnas kraštas naujų sodybų, kuriose gyveno ir džiaugėsi savo gera dalimi visi.

Politinę nepriklausomybę atgavus, iki nelaimingojo 1926 metų perversmo, žemės reforma buvo pats didžiausias revoliucinis aktas. Luomus ir jų privilegijas panaikinus, lietuviai buvo žymia dalimi susiglaudinę. Tačiau buvusieji skirtumai neišnyko per vieną dieną ar vienerius metus. Buvę stambiųjų žemių savininkai ilgokai naujakuriams patardavo statydintis trobėsius ant ratų, kad atėjus metui, kuogreičiau galėtų nuo "jų" žemės pabėgti. Praslinkus keliems metams ir naujakuriams parodžius savo sugebėjimus įsikurti ir gerai ūkininkauti, apsiprato su padėtimi ir buvę dvarininkai. Net ir 1929-30 metais, tautininkams, pakeitus žemės reformos įstatymą (pakėlus dvarininkams paliekamąją normą iki 150 hektarų), Lietuvos laukai nebeatgavo ankstyvesniojo vaizdo. Visi buvę didieji žemės plotai pasiliko apstatyti naujakurių vienkiemiais, kurie su išdalintais kaimais ir dvarais, sudarė ištisą vienalytę viensėdiją. Tik buvęs lenkų okupuotas Vilniaus kraštas buvo pusėtinai skirtingas, nes nedaug kaimų buvo į viensėdžius išskirstytų, o visi dvarai dar nebuvo lietuviškos žemės reformos paliesti.

Naujakuriai, išėję į viensėdžius, turėjo sunkiai dirbti, kol tinkamai įsikūrė. Kai kam nepasisekė, ir turėtą žemę turėjo parduoti kitam. Kitus ir skolos išstūmė iš gautos žemės. Netrūko ir gobšūnų, kurie, turėdami kitus pragyvenimo šaltinius, k. a. tarnybas, biznius, pasinaudodami lygiomis teisėmis, o kartais ir protekcijomis, ėmė iš žemės reformos ūkius, kurie turėjo būti atiduoti bežemiams artojams. Tačiau tos negerovės lietuviško kaimo gyvastingumo nesuardė.

KARIUOMENĖJE

1920 metais Lietuva išgyveno labai reikšmingus įvykius. Pirmiausiai, buvo išrinktas Steigiamasis Seimas. Antra, liepos 12 d. Maskvoje, Lietuva su Sov. Sąjunga pasirašė taikos sutartį, pagal kurią Sov. Rusija visiems laikams atsisakė nuo pretenzijų į Lietuvos teritoriją.

Be to, karo fronte su lenkais buvo pasiekta didelių laimėjimų: atgautas Vilnius su beveik visa teritorija. Visame krašte buvo nepaprastas dvasinis pakilimas.

Biržuose man jau darėsi per ankšta. Aš norėjau įsijungti į platesnį judėjimą. Tad, nors ir kaip "nepakeičiamas" Susisiekimo Ministerijos bendradarbis, nors ir atleistas nuo karinės prievolės, pasisiūliau naujokų šaukimo komisijai ir buvau priimtas.

Nuo 1920 metų rugsėjo 16 dienos, Mažeikių stoties komendantūroje pradėjau karinę tarnybą. Tuomet komendantu buvo kap. A. Valantiejus, vėliau pulkininko laipsniu išėjęs į atsargą, o dabar gyvenąs Waterbury, Conn. Vos

apie dvi savaites parykiavęs, buvau perkeltas į Lietuvos Geležinkelių Karo Viršininko štabą Vilniuje. Tuomet geležinkeliai buvo militarizuoti.

Vos tik kelias dienas teko pasidžiaugti Vilniumi. Tuomet Suvalkuose vyko lietuvių-lenkų derybos. Spalio 7 dieną visus nudžiugino žinia, kad su Lenkija sutartis pasirašyta. Deja, kitą rytą atėjo baisi žinia, kad lenkai stipriomis jėgomis **puola mus.** Majoras Birontas, mūsų štabo viršininkas, buvo paskirtas Vilniaus evakuacijos viršininku. Iš mūsų štabo buvo siunčiamos skubios telefonogramos visoms karinėms ir civilinėms įstaigoms kuo greičiausiai evakuotis iš Vilniaus. Visos turimos susisiekimo priemonės buvo skubiai mobilizuotos valstybės gėrybėms transportuoti į geležinkelių stotį. Darbas virte virė. Ar viskas buvo pakrauta ir išvežta, kas žino? Mūsų štabas su visu savo inventoriumi ir bylomis pasikrovė į paskutinį ešaloną apie 11 val. vakare. Pamažu išjudėję, pasiekiemė Kauną tik spalio devintą, 8 v. ryto. Tą pačią dieną lenkai užėmė Vilnių.

Mums apleidžiant Vilnių, matėme daug verkiančių vilniečių. Gal jie tada nujautė, kokią nedalią perneš lenkų okupacijos metais? Gal jie nujautė, kokius nuostolius pakels mūsų jaunutė kariuomenė, kovodama už savo mylimą sostinę?

Tiek daug kariauta dėl savosios sostinės ir aplink ją toli nusitęsiančių žemių! Nebe pirmą jau kartą vėl reikia trauktis, apleisti Vilnių. Mane dar labiau prislėgė liūdnos mintys, kai tame pat traukinyje, visai artimoje kaiminystėje, pamačiau važiuojantį ir kariuomenės vadą gen. Ladigą. Prieš metus, jis buvo labai pasižymėjęs kovose pries bolševikus ir bermontininkus. Jis buvo tapęs beveik legendariniu tautos herojumi. Dabar jo, visos mūsų kariuomenės

vado rankose, buvo krašto likimas. Kodėl, pamaniau sau, mes visi kariai, kurių yra pilnas traukinys, nebuvome apginkluoti Vilnių ginti? Bet čia pat prisiminiau Rusijos istoriją, kai rusų karo vadai traukėsi nuo Napoleono kariuomenės. Jie žinojo, ką darą, tad maniau, žino ką daryti ir mūsų vadai. Tuo metu dar visai nežinojau, kad Ladiga, dėl padarytų strateginių klaidų, nebebuvo kariuomenės vadu. Jo pareigas prieš kelias dienas buvo užėmęs gen. Silvestras Žukauskas.

Matomų karininkų veidai, žmonių nuotaikos ir visa kita traukinyje esanti aplinka rodyte-rodė šio smūgio didumą. Juk jau turėjome savo rankose Vilnių, Gardiną, Augustavą, Seinus ir kitas vietas, brangias mūsų istorijai, ir nuo senovės lietuvių apgyventas žemes. Jos visos jau buvo sujungtos į vieną Lietuvos valstybinę teritoriją. O dabar, be jokio atsišaudymo, kaip man atrodė, naktiniu, vos judančiu traukiniu, tylomis slenkame į Kauną.

Tai buvo siaubingos dienos. Ruduo. Ūkanuota. Lietinga. Lenkų raiteliai pralindo iki Kėdainių. Kur mūsų pulkai? Kur mūsų karo vadai? Argi mes jau visiškai sumušti? Argi Kaunui taip pat gręsia pavojus? Majoras Birontas tokiais savo pareiškimais jaudino visą mūsų štabą

"Kur dabar mūsų Ladyga? - jis paklausdavo, tardamas 'y', lyg ir koją tryptelėjęs. Kalbėdavo ne juokais.

O mane tai jaudino, nes su Ladiga buvome pažįstami nuo Kupreliškio pradžios mokyklos laikų.

Jis nuolatos lankydavosi kariuomenės štabe ir labai piktai pasisakydavo prieš to meto Gen. Štabo viršininką plk. Kleščinskį (kuris, paleistas į atsargą, pradėjo šnipinėti sovietų naudai ir karo lauko teismui nutarus, buvo sušau-

dytas).

Pasirodo, Birontas buvo teisus visą laiką. Iš antros pusės, jis ypatingai geros nuomonės buvo apie pulk. K. Žuką, to meto krašto aps. ministerį.

Lenkams smarkiai puolant, susidarė pavojus, kad visas kraštas gali netekti laisvės ir nepriklausomybės. Todėl [illegible] Steigiamojo Seimo šaukimas, iš naujo sujudo. Mykolo Sleževičiaus, Mykolo Krupavičiaus, Stepono Kairio ir dar kitų seimo atstovų garsios kalbos, pasakytos tada seime, iš naujo sukėlė ir tautos, ir kariuomenės dvasią. Seimo sekretorius kap. Ladas Natkevičius šoko organizuoti naują savanorių raitelių "Geležinio Vilko" pulką. Teatralai: Kipras Petrauskas, Antanas Sodeika, Kazys Binkis ir kt. savanoriais stoja į kariuomenę ir siunčiami į frontą muzika, dainomis ir literatūra kariuomenės dvasiai kelti. Tėvynė pavojuje! Šauksmą visi išgirdo. Dėl jo susirūpino ir stojo, jei ne ginti, tai bent visokeriopai tėvynės gynėjams padėti.

[illegible] susigriebė ir ties Giedraičiais ir Širvintais, sudavė lenkams didelį smūgį. Jei ne alijantų karinės misijos įsikišimas sustabdyti puolimą, arba jei šios misijos nebūtų buvę paklausyta, ko gero, gal vėl būtume Vilnių atsiėmę.

Karo metu kariuomenės išdėstymas laikomas didelėje paslaptyje. Kariuomenėn siunčiamoji valdinė ir privatinė korespondencija dažniausiai eina per karo lauko paštus. Prie kiekvienos divizijos štabo buvo lauko paštas, bet nebuvo centrinio, visai kariuomenei siunčiamos korespondencijos paskirstymo pašto. Jis buvo įsteigtas tik 1921 m. pradžioje, su gramozdišku pavadinimu: "Centralinė Lauko Pašto Kontora". Jos viršininku buvo paskirtas karo valdininkas Stasys Jazdauskas, labai geras ir nuoširdus žemaitis. Jam buvo

duota 25 vyrų komanda, daugiausia naujokų ir, be to, gurguolė korespondencijai vežioti. Toje komandoje nebuvo nė vieno bent kiek pašto darbe nusimanančio. Pašto valdininkai, kaip jau aukščiau minėjau, "nepakeičiami Susisiekimo Ministerijos bendradarbiai" nuo karinės prievolės buvo pakartotinai laikinai atleidžiami. Tad, tarnybos labui, man pačiam prašant, iš Lietuvos Geležinkelių K. V. Štabo, buvau perkeltas į CLPK raštvedžiu, karo valdininko pareigose, su viršilos atlyginimu. Tuo kart, visa korespondencija, einanti į veikiančiąją armiją, buvo siunčiami į CLPK. Korespondencijos siuntimą oro paštu sutvarkė pats kariuomenės vadas gen. Juozas Kraucevičius. Tuo reikalu jis asmeniškai buvo užėjęs į mūsų įstaigą susipažinti su pačia darbo technika. Aš jam viską labai smulkiai išaiškinau. Laikraščių leidėjai užversdavo paštą kariuomenėn siunčiamąja spauda. Įstaigos viršininkas turėdavo slaptą kariuomenės dalinių išdėstymo sąrašą ir, pagal jo nurodymus, korespondencija buvo išsiunčiama. 1922 metais daug korespondencijos buvo jau pradėta išgabenti lėktuvais. Specialiais nepermirkstamais maišais lėktuvai išmėtydavo paštą sutartose vietose. Tuo būdu, kariai gaudavo dar tą pačią dieną Kaune išeinančius dienraščius.

1923 m. gegužės 31 dieną buvau iš kariuomenės paleistas.

GIMNAZIJA

1921 m spalio pradžioje buvo paskelbta, kad Liet. Mokytojų Prof. Sąjunga Kaune atidaro suaugusių gimnaziją,

vakaro metu. Nurodytomis dienomis, pradedant spalio 5 d., penktą v. p. p., prasidėjo egzaminai į pirmąsias keturias klases. Mano kaimyno, Jurgio Jakubonio paragintas, stojau drąsiai į egzaminus. Buvau priimtas į trečią klasę.

Gimnazijos direktoriu buvo kpt. Vaclovas Biržiška, vėliau buvęs Vytauto Didžiojo Universiteto profesorius. Inspektoriumi - ltn. Kazys Sleževičius, vėliau - irgi V.D. Universiteto profesorius. Kiti mokytojai: ltn. Kazys Kepalas, Jonas Norkus, Marytė Montvilaitė, Viktoras Biržiška, Zigmas Žemaitis, Vladas Lašas, Ant. Purėnas, E. Prielgauskienė, plk. Vyšniauskas, gyd. Janulionis, Juozas Žiugžda. Laikas nuo laiko dėstė Vincas Kvieska, Matas Bagdonas, kun. F. Kapočius, kun. Kripaitis, kan. Penkauskas ir kt.

Mokinių sudėtis buvo dar įvairesnė. Tose pačiose klasėse būdavo pražilusių valdininkų, jaunų kareivių, visokio amžiaus ir visokių laipsnių karininkų ir kt. Pirmaisiais ir antraisiais metais klasėse būdavo daugiau karių, negu civilių mokinių. Bet nežiūrint laipsnių, ar pareigų skirtumo, dvasia buvo nepaprastai draugiška, nuoširdi. Ryžto mokytis - begalės! Visi mokiniai, su nedidelėmis išimtimis, puikiausiai tebekvepėjome Lietuvos lankų šienu. Kareiviai su karininkais jautėsi lygūs, sveikinosi draugiškai, vieni kitiems rankas paspausdami. Kas kuo galėjo, vieni kitiems padėdavo. Vienoje klasėje buvo kpt. Stasys Raštikis (vėliau generolas), kpt. A. Šimkus (vėliau pulkininkas) ir kt. Leitenantas Kepalas visus lygiai klausinėjo, lygiai vertino, lygiai klaidas taisė.

Mokslas prasidėdavo 5 v.p.p. ir trukdavo iki 10 v.v. Taip visas šešias dienas per savaitę. Ėjome po dvi klases per metus, todėl būdavome nepaprastai apkrauti darbu. Juk nuo 8 val. ryto iki 2 v. po pietų vieni dirbome įstaigose, kiti ka-

rinėse rikiuotėse, kiti vėl kur kitur. Dalis mokinių nebepajėgė mokytis ir nubyrėdavo. Trečią klasę pradėjome 24 mokiniai, o baigėme, be pertraukos gimnaziją lankę, tik du. Vienas iš jų - Leonas Šiaudvytis, vėliau buvęs advokatu ir Geležinkelių Valdybos juriskonsultu, kitas - aš. Likusieji gerokai atsiliko, kiti - kitur perėjo, ar metė visai mokslą.

Einant dviejų klasių kursą per metus, kareiviams, kuriems reikėjo eiti pusryčių 7 val. ryto, tekdavo miegoti nuo pirmos - antros nakties, iki šeštos ryto. Pamokas prirengti kareivinėse —nepergeriausios sąlygos.

Suaugusių gimnazija veikė ligi bolševikų okupacijos, išleisdama apie 500 abiturientų. Iš jų ne vienas ir žymesnę rolę Lietuvoje suvaidino. Ją baigė pirmasis karo invalidas karininkas Jurgis Kiaunė, dabartinis Lietuvos Mokslų Akademijos **prezidentas J. Matulis**, buv. kriminalinio departamento direktorius dr. Petras Pamataitis, buvęs Socialinių Reikalų Tarėjas vokiečių okupacijos metu dr. Jonas Paukštys, dr. chirurgas Kazys Pautienius, dr. prof. Jonas Šopauskas, savanoris kūrėjas - rašytojas Stasys Butkus (1961 m. miręs New York'o mieste) ir daugelis kitų Lietuvos administracijos, ūkio ir kultūros darbuotojų.

UNIVERSITETAS

1925 metų rugsėjo 15 dieną atsivėrė didžiosios auditorijos durys ir į ją sausakimšai prigužėjo naujų studentų. Jaunų energingų, saulės nudegintais veidais, nemaža da-

lis - naminio audeklo drabužiais. Tarp jų maišėsi ir pražilusių "fuksų", puošnių ponių ir panelių, uniformuotų kareivių. Pažįstamų nedaug. Dvasia pakilusi, bet santūri. Visi laukia iškilmingo imatrikuliacijos akto. Netrukus pasirodo universiteto rektorius prof. Petras Avižonis. Su juo įžengia fakultetų dekanai, dalis profesorių. Už jų nugarų suplevėsuoja visa eilė studentų organizacijų vėliavų, nešamų organizacijų spalvomis pasipuošusių studentų. Tylu, ramu. Pagarba mokslui, išsvajotai "Almae Matri", pagarba vyresniesiems kolegoms, kurie iškilmingai sutinka ir sveikina jaunesniuosius kolegas. Jaunieji studentai net virpa iš džiaugsmo.

Senasis rektorius prof. Pranas Bučys pradeda iškilmingą posėdį, pasveikina naujuosius studentus ir pakviečia naująjį rektorių skaityti savo mokslinę paskaitą (pagal universiteto statuto reikalavimus). Po rektoriaus "Akinių istorija" paskaitos, sugiedame tautos ir studentų himnus. Po to, rektorius visiems naujiesiems studentams stipriai paspaudžia ranką ir tuo simboliniu žestu, lyg priima juos į mokslo šventovę. Didinga, iškilminga, džiugu! Kiek pastebėjau, tas imatrikuliacijos iškilmes studentai giliai pajuto ir išgyveno. Prieš penkeris metus juk ne nebuvo svajota turėti savąjį universitetą, kuris atidarė duris jau 1922 m. vasario 16 dieną.

Lietuvos Universitete, nors ir lėtai organizuojami, veikė šie fakultetai: Teisių, Humanitarinių Mokslų, Medicinos, Teologijos - Filosofijos, Evangelikų Teologijos, Matematikos - Gamtos ir Technikos. Šalia universiteto, savarankiškai veikė viena po kitos įsteigtos šios aukštosios mokyklos: Žemės Ūkio Akademija - Dotnuvoje, Veterinarijos Akademija, Dailės Akademija - Kaune, Muzikos Konservatorija

ir Aukštieji Karininkų Kursai - Kaune ir Prekybos Institutas su Pedagoginiu Institutu —Klaipėdoje. Ir tuomet, kada 1939 metais atgavome Vilnių, jau turėjome du universitetus. Visas išvardintas aukštąsias mokyklas išlaikė Valstybė. Semestrinis mokestis studentui - 100 litų. Nepasiturintieji studentai (iki 30 %) buvo nuo to mokesčio atleidžiami. Nemaža prasimušusių moksle studentų gaudavo valstybines stipendijas.

Lietuvos universitetas pamažu augo ir plėtėsi. Vos tik 1000 studentų 1922 metais, o jau 1939 -tais - 4,000. Pradėjęs be tinkamų patalpų, be reikiamų laboratorijų, be bibliotekų, be apstaus profesorių skaičiaus, per keliolika metų savo mokslo lygiu pasiekė Vakarų Europos universitetus. Lietuvos mokslo genijus —vertas pagarbos!

Teisių Fakultete, kuriame buvo du skyriai: teisių ir ekonominių mokslų, aš pasirinkau paskutinį.

Mokslas turėjo tęstis 4 metus arba 8 semestrus (pusmečius). Kadangi studijos nebuvo griežtai varžomos, nebuvo reikalaujama, kad studentai lankytų visas paskaitas ir, jas išklausius, tuojau laikytų egzaminus. Todėl didesnė pusė studentų užtrukdavo ilgesnį laiką, kol gaudavo diplomą.

Ekonominių mokslų skyrius turėjo daugelį kursų išklausyti bendrai su teisininkais. Jų specializacija: atskiri seminarai ir atskiras diplominis darbas, susitarus su profesoriumi.

Pirmaisiais metais, studentų didžiausia kliūtis - mokslinės literatūros stoka. Rusų kalba medžiaga jau buvo sukomunistinta, tad - studentai pradėjo naudotis Vakarų Europos moksline medžiaga. Tuo tarpu, lietuviškos originali-

nės mokslinės medžiagos, ar tikslesnių vertimų iš svetimų ka'bų, tikrai stokojome.

Bet dvasinės žmogaus jėgos yra už viską galingesnės. Ka[illegible]go ir stiprėjo individualiniai siekimai, nesuvaldomas [illegible]arbo entuziazmas atkurtoje laisvoje tėvynėje, mūsų " A[illegible]na Mater " nugalėjo visas kliūtis. Ji netik save pateisino mokslo lygio pakėlimu, bet ir išleido didelį būrį išmokslintų specialistų.

Tenka pora žodžių prisiminti ir apie savo profesorius. Ekonominių Mokslų skyriaus profesorių branduolį sudarė: Albinas Rimka, Vladas Jurgutis, Viktoras Jungferis ir Petras Šalčius. Rimka - mažiukas, smulkaus kūno sudėjimo, [illegible]stmos kankinamas, savo gyvu žodžiu studentų auditor[illegible] nežavėjo. Tačiau savo mokslo srities pažinimu, aiški[illegible] gilumu, logišku dėstymu, ūkinių ir socialinių problem[illegible]lizavimu, sau lygaus neturėjo. Jo parašytos mokslin[illegible]gos, dažni straipsniai specialiuose žiurnaluose, ar pe[illegible]je, jį atestavo giliu mokslininku. Dėstęs statistiką [illegible]onominę politiką, jis buvo tapęs Lietuvos ekonomi[illegible]nboliu. Jurgutis buvo visai priešingas. Aukštas, sta[illegible] nepaprastai iškalbus, savo paskaitomis žavėte žavė[illegible]dentus. Jis iš profesijos buvo teologas, tačiau kuni[illegible]epraktikavo. Studijavęs Karolį Marksą, geriau s[illegible]no. To neslėpė nei jis, nei mes - studentai klau[illegible]aitų, negalėjome to nepastebėti. Jurgutis parašė [illegible]kslo veikalų. Periodikoje, be keletos kuklių straips[illegible]sirodydavo. Dėstė finansų mokslą, bankus, pinigus [illegible]. Nežiūrint savo būdų ir temperamentų skirtumo, [illegible] Jurgutis buvo neišskiriami draugai universitete, [illegible] atvejų ir gyvenime. Jurgutis dažnai komplimen[illegible] Rimką, kaip turintį labai gerą galvą, o apie save

kalbėdavo - kaip turintį gerą liežuvį. Jungferis - jau ne Lietuvos, bet Vokietijos žemės vaikas. Jis buvo vienintėlis, turįs ekonominių mokslų daktaro laipsnį. Pradžioje - skaitė paskaitas vokiečių kalba, o po kelerių metų - lietuviškai. Buvo gilus ūkio istorijos ir ekonominių doktrinų žinovas. Tą jis ir dėstė, lėtai, turiningai, jokių pašalinių pagražinimo žodžių paskaitose nevartodamas, nuo temos nenuklysdamas. Šalčius buvo darbštus žmogus, bet jo paskaitas klausyti, studentams buvo tikras vargas. Sakinį pradėdavo garsiai, jame tardavo du, tris kart 'vadinasi' ir sakinį baigdavo visai negirdomis. Dėstė politinę ekonomiką ir kooperaciją. Kaip politinės ekonomikos dėstytojas, pats būdamas teisininkas, be gilesnio ekonomikos mokslų pagrindo, buvo silpnokas. Jis buvo kur kas geresnis kooperacijos disciplinos dėstytojas. Būdamas savotiškas kooperacijos ideologas, ja gyveno, sekė Lietuvos ir tarptautinį kooperacijos judėjimą, jame aktyviai dalyvavo. Jis buvo pramintas "kooperacijos tėvu". Parašė keletą originalių veikalų, padarė daug vertimų, daug rašė periodikoje, bet visi jo raštai buvo labai sunkiame stiliuje parašyti.

Iš jaunesniųjų, giliu ekonomikos mokslo pažinimu, iškilo dr. Dzikas Budrys ir dr. Domas Cesevičius.

Malonu prisiminti ir ilgametį Teisių Fakulteto dekaną prof. Petrą Leoną. Jis buvo tikras studentų "tėvas" ir pagrindinis liberalizmo šulas universitete. Teisė, laisvė ir lietuvybė buvo jo pagrindinės idėjos ir veiklos gairės. Šiomis idėjomis jis gyveno, šiomis idėjomis jis ir jaunimą uždegdavo. Kaip dėstytojas, jis buvo sausokas. Kalbėjo trumpais sakiniais, geležine savo proto logika lengvai rišo sakinį po sakinio. Studentui tereikėjo gerai klausyti, užsirašyti ir išmokti tai, kas buvo paskaitose skaityta. Jis į profesūrą

atėjo po ilgos teisinės praktikos, kurios ligi savo mirties neapleido. Dėsė teisės enciklopediją ir teisės filosofiją. Tais klausimais parašė mokslo veikalus. Be to, daug rašė ir periodikoje. Iš įsitikinimo, buvo vienas iš žymiausių varpininkų. Tebūnie didi pagarba tam didžiąjam lietuviškos teisės kūrėjui!

Per trejus universiteto veikimo metus, jau buvo prisisteigusių visa eilė studentų organizacijų: ideologinių, fakultetinių, tautinių mažumų ir kt. Todėl greta studijų, universitete virte virė studentiškas organizacinis, ideologinių kovų ir bendrojo akademinio tvarkymosi gyvenimas. Visą šio gyvenimo "spiritus movens" sudarė ideologinės organizacijos: ateitininkai, neolituanai, socialistai ir varpininkai. Jie visi turėjo ir savo "vyresniuosius dėdes" - atatinkamas politines sroves viešame Lietuvos gyvenime: krikščionys demokratai, tautininkai, socialdemokratai ir valstiečiai liaudininkai.

Šiek tiek skirtingame santykyje su sava srove buvo studentai socialistai, kurių eilėse buvo ir būsimų socialdemokratų, ir socialistų revoliucionierių ir komunistų. Ir štai dėlko: 1925 m. vasarą buvo nušautas Lietuvos kareivis, stovėjęs sargyboje prie vieno karinio sandėlio. Žudikas buvo pagautas, karinio teismo sprendimu nuteistas mirti ir sušaudytas. Kaltinamasis buvo žydas - komunistas. Sąryšy su šiuo karinio teismo sprendimu, studentų socialistų valdyba iškabino jos priimtą protestą, kaip savo principinį pasisakymą prieš mirties bausmę. Dėl tokio jų išsišokimo, universitete kilo didis pasipiktinimas prieš studentus socialistus. Jis išsiliejo į didesnę audrą. Buvo sudaužyta studentų socialistų vitrina. Tam įvykiui buvo pagrindo, nes jie parodė savo priešvalstybinį nusiteikimą, arba naivų idealizmą.

Neilgai trukus, 1925 metų lapkričio 8 dieną, studentų socialistų valdyba suorganizavo viešą paskaitą didžioje universiteto auditorijoje. Tema: "Studentų teisės ir jų atstovavimas."

Prelegentu buvo jų skirtas organizacijos narys Karosas.

Kadangi dar nebuvo atslūgęs įkarštis prieš studentus socialistus dėl minėto protesto, tai šis jų išėjimas į viešumą sukėlė naują prieš juos pasipiktinimo bangą. Didžioji auditorija, dar prieš paskaitos pradžią, buvo sausakimšai pripildyta studentų. Organizatoriams besirengiant pradėti paskaitą, juos užpuolė kiti studentai mušti. Prasidėjus grumtynėmis, kurios baigėsi apsikruvinimu, paskaita turėjo būti atšaukta.

Keliems studentams, muštynes pradėjusiems, visa eilė organizacijų paskelbė viešą boikotą.

Po šio didelio triukšmo, universiteto senatas uždarė studentų socialistų draugiją. Netrukus susiorganizavo dvi naujos studentų socialistų draugijos: "Žaizdras" —aiški socialdemokratinė, ir aušrininkų —aiški socialrevoliucionieriška.

Vienoje ir kitoje organizacijoje turėjau nuoširdžių draugų. Akademiniame gyvenime studentai varpininkai glaudžiai bendradarbiavo ir su žaizdrininkais, ir su aušrininkais.

1925-6 mokslo metams prasidėjus, universitete buvo įsteigta bendroji studentų atstovybė. Ji buvo renkama demokratiniu būdu: tiesiu, slaptu balsavimu, proporcine sistema. Kandidatų sąrašai buvo išstatomi studentų draugijų ir šiaip studentų grupių. Tokie rinkimai įnešdavo daug judrumo. Vykdavo bendri studentų, ir jų atskirų organizacijų susirinkimai, diskusijos blokų ir koalicijų sudarymui ir ki-

tokios parlamentarizmo apraiškos.

Tuose studentiško gyvenimo sūkuriuose teko ir man aktyviai dalyvauti. Būdavau išrenkamas į studentų atstovybę ir garbės teismą. 1927 metais buvau išrinktas ir studentų atstovybės pirmininku, bet tas mano pirmininkavimas buvo neilgas. Ir štai dėl ko.

1925 metais pirmosios Liet. Studentų Atstovybės pirmininku buvo išrinktas ateitininkas Antanas Starkus, Medicinos Fakulteto studentas. Ateitininkai, susitarę su neolituanais, sudarė daugumą ir išrinko prezidiumą. Bet jau 1926-7 mokslo metams, pirmininko vietos norėjo neolituanai, antroji gausumu grupė. Ateitininkai nenorėjo nusileisti ir ilgai ginčijosi. Neolituanai pradėjo tartis su varpininkais, o per juos ir su kitais, kad visi išeitų prieš ateitininkus, kaip gausiausią grupę. Bet kairioji studentų grupė jokiu būdu nesutiko, kad neolituanas būtų atstovybės pirmininkas. Tuomet jau pragyvenome 1926 m. gruodžio 17 dienos perversmą, po kurio tautininkai valdė kraštą. Tuomet neolituanai nusileido iki vicepirmininko ir sekretoriaus vietų. Kaip buvo susitarta, pirmininku buvau išrinktas aš, kaip varpininkas, vieniems ateitininkams pasisakant prieš. Prezidiumas buvo sudarytas iš penkių. Du - neolituanai, vienas žaizdrininkas, vienas—kultūros būrelio, ir aš.

Darbą pradėjome gerai ir tvirtai. Tačiau mūsų koalicija nesiderino visiškai su valstybine koalicija, kurią ne tik prieš, bet ir po perversmo sudarė tautininkai ir krikščionys demokratai. Juk jie ir perversmą padarė, ir vienybės sustiprinimui Seime Smetona su Krupavičiu net pasibučiavo! Dėlto "vyresnieji dėdės" spaudė ir ateitininkus, ir neolituanus. Tad ir mūsų "koalicija" pradėjo braškėti. Po

kurio laiko, abu neolituanai iš studentų atstovybės prezidiumo pasitraukė, pereidami opozicijon. O kai jau opozicija didesnė už poziciją, tai jokia demokratinė valdžia, nuo daugumos priklausanti, negali išsilaikyti. Taip griuvo ir mano "kabinetas". Nauju studentų atstovybės pirmininku buvo išrinktas neolituanas Čibiras.

1928 metais, kartu su Antanu Trimaku (stud. atstovybės pirmininku), teko man, kaip užsienių reikalų komisijos pirmininkui, atstovauti Lietuvos studentiją Švedijoje. Tuomet Stokholme buvo šimtasis Skandinavijos studentų Kongresas. Švedijos, Norvegijos, Danijos, Suomijos ir Islandijos studentai kasmet viename iš minėtų kraštų turėdavo savo kongresus. Į šimtąjį kongresą buvo pakviesti ir Pabaltijo atstovai.

Tuo metu Lietuvos universitete buvo gana savo amžiumi subrendusių studentų. Nemaža iš jų dalyvavo įvairiose ideologinėse organizacijose. Studentų "politikos" klausimais nuolat tekdavo kontaktuoti kitų organizacijų atstovus, dėl savo amžiaus visai tinkamus valstybiniam, o ne vien studentų parlamentui. Bendruose studentų susirinkimuose iškildavo visa eilė ne tik akademinių, bet ir visuomeninių klausimų. Nors viešame valstybės gyvenime jau nebebuvo jokio parlamentizmo, bet universitete jis dar klestėjo. Tik 1932 metais ir čia buvo įvesti suvaržymai.

Visą studentavimo metą (1925-9 m.) turėjau progos aktyviai dalyvauti tame studentų laisvame parlamentarizme. Tik baigus studijas, užsibaigė ir "politikavimas".

Į Lietuvos Universitetą (1930 metais pavadintą Vytauto Didžiojo Universitetu) įstojau 1925 m. rudens semestran. Nustatytą kursą baigiau išklausyti 1929 m. pavasario semestre. Išlaikęs užsilikusius egzaminus ir parašęs diplomi-

nį darbą, gavau baigimo diplomą 1931 m. birželį. Mano diplominis darbas " Verslo mokesčiai " buvo labai gerai įvertintas ir 1933 metais universiteto lėšomis išleistas, kaip pirmasis leidinys pasirodžiusiuose " Studentų Darbuose ".

ŠEIMA

Visuomet galvojau, kad reikia apsivesti ir turėti šeimą. 1930 metų spalio 31-ą vedžiau Medicinos Fakulteto studentę Olgą Klemaitę. 1936 metų balandžio 1 dieną gimė pirmoji dūkrelė Aristida. Džiaugsmu prisipildė ir tėvų širdys, ir visi namai. Bet tas džiaugsmas buvo neilgas. 1939 metų žiemą, Kaune stipriai siautęs gripas pradėjo ir mus vieną po kito guldyti. Vieną dieną jis pagavo ir Aristidą. Kitą dieną jai operavo apendicitą. Pasėkos - dar blogesnės: peritonitas. Tada gydytojai tvirtino, kad tai nepagydoma liga. Ir vasario 27-tą dieną, vos dvi dienas pasirgusi, ji mirė. Buvau prie jos lovelės. Valandą —kitą prieš mirtį, ji šūktelėjo: "Tėveli, aš nežiūriu, aš nežiūriu!" Liga pakirto jos regėjimą. Netrukus, ir jos gyvybę pasiėmė.

1940 metų 20 dieną gimė antroji dukrelė Daiva, kuri, 1962 metais baigusi New York'o Universitetą, sėkmingai, kaip fiziko-terapistė, dirba savo profesijoje.

1943 metais kovo 17 dieną gimė trečioji dūkrelė Indrė-Judita. Jau 1960 metais ji buvo New York'o Queens College studentė. Dalyvaudama aktyviai skaučių ir studentų organizacijose, ji atidavė joms savo visą laisvalaikį. Būdama pareiginga, ji neapleido ir studentų santariečių studijų savaitės, įvykusios Tabor Farm, Sodus, Mich. 1961 metų rugsėjo 11 dieną, Pennsylvania valstijos kalnuose įvykusioje automobilio katastrofoje, drauge su rašytoju Antanu

škėma ir visuomenininku Jurgiu Jaks-Tyriu, ji žuvo, žuvo žuvo amžinai... Gal būt, tą nelaimės minutę ir šaukėsi tėvelio pagalbos, nes tuo pat nelaimės metu, sapnavau labai sukrečiantį sapną: žmona, Daiva ir aš baigėme prieiti prie namų, kai per mūsų galvas pralėkė rakieta, krito į namo stogą, kuris staiga užsiliepsnojo.

Jei ji šaukėsi pagalbos, tėvelis (ji visuomet mane taip vadindavo), buvo bejėgis jai pagelbėti...

Be sunkių išgyvenimų dėl tėvynės netekimo, perdaug skaudžiai esame paliesti ir šeimos nelaimėse. Bet ne čia vieta dėstyti skausmų paliestus jausmus. Likusios žaizdos neužgyja, jos ir neužgys, nei dėl tėvynės, nei dėl šeimos, nors kartais laiko tekmėje, atrodo, kad tos žaizdos tampa šiek tiek priblėstančiomis...

Plunksna yra per grubus daiktas, kad ja galėtumei aprašyti tėvų skausmą, kada jie išgyvena, kilnodami savo vaiko šaltai sustingusį kūnelį ne tik tada, bet ir po daugelio, daugelio metų...

EKONOMISTAI

Bebaigiant studijas, susidarė naujų ryšių su profesoriais ekonomistais, ekonominių žurnalų redaktoriais, ekonominių organizacijų vairuotojais ir kt. Mokesčių inspektoriaus tarnyba buvo neraginamas paskatas giliau pažinti finansinių mokslų gelmes, o ypač tiesioginius mokesčius ir jų sistemas, bei kitų kraštų mokestinę praktiką. Šioms studijoms skyriau daug nuo tarnybos atliekamo laiko. Pamažu įsitraukiau į spaudą ir nuolatos gaudavau kvietimų rašyti straipsnius į laikraščius ir žurnalus. Rašiau tik ekonomikos žurnalams ir varpininkų—liaudininkų spaudai.

Ekonominių mokslų specialistų buvo nedaug. Per 12 metų, universitetas buvo išauginęs pusėtiną ekonomistų būrelį. Kilo mintis įsteigti Ekonomistų Sąjungą. Iniciatyvą paėmė antrosios laidos ekonomistai, o Sąjungos steigimo įstatus pasirašė: prof. Alb. Rimka, Antanas Daukša, Jonas Bučas, Gediminas Galvanauskas ir aš.

Įstatuose buvo numatyta:

a) jungti aukštąjį ekonomikos mokslą baigusius ekonomistus savo profesiniams reikalams ir teisinei padėčiai ginti;

b) studijuoti ir tyrinėti įvairius ekonominius klausimus, juos pritaikant savo krašte;

c) padėti nariams rasti tinkamą darbą ir medžiagiškai juos remti;

d) ugdyti narių tarpe solidarumą ir dorovingą profesijos supratimą.

1934 m. vasario 25 dieną buvo sušauktas Ekonomistų Sąjungos steigiamasis susirinkimas. Pirmuoju valdybos pirmininku buvo išrinktas prof. V.Jurgutis, bet jis greit pasitraukė. Tuomet pakartotinai būdavo išrenkami: prof. Rimka- pirmininku, prof. Petras Šalčius - vice-pirmininku, Juozas Audėnas —sekretoriumi, Jonas Bučas —iždininku ir nariu - Dzidas Budrys. Kaip ir visas kitas lietuviškas organizacijas, bolševikai, okupavę Lietuvą, uždarė ir šią draugiją. 1940 m. pradžioje ED turėjo jau 79 narius, nors Universitetas tebuvo išleidęs tik 209 diplomuotus ekonomistus.

V. D. Universitetas, išduodamas diplomus, į juos įrašydavo: " ... įgijo visas diplomuoto ekonomisto teises." Jokiuose Lietuvoje veikusiuose įstatymuose nebuvo minimas ekonomisto vardas. Tuo pačiu ekonomistas, kaip profesijos žmogus, jokių teisių neturėjo. Tad Ekonomistų Draugijos valdyba ir kreipėsi į V.D. Universiteto rektorių klausdama, kokias gi teises turi diplomuoti ekonomistai? Į šį raštą universitetas nieko neatsakė, tik vėliau išduodamuose diplomuose pakeitė įrašą sekančiai: " ... įgijo diplomuoto ekonomisto vardą." Taip, berods, buvo pradėti rašyti diplomai ir kituose fakultetuose.

1935 m. pradžioje buvo pradėtas leisti trimėnesinis žiurnalas EKONOMIKA. Leidėjas - Ekonomistų Draugija. Jį redagavo prof. Rimka, prof. Šalčius ir dr. Domas Cesevičius. Iš viso buvo išleistas 21 žiurnalas. Su bolševikų okupacija gražus darbas buvo nutrauktas.

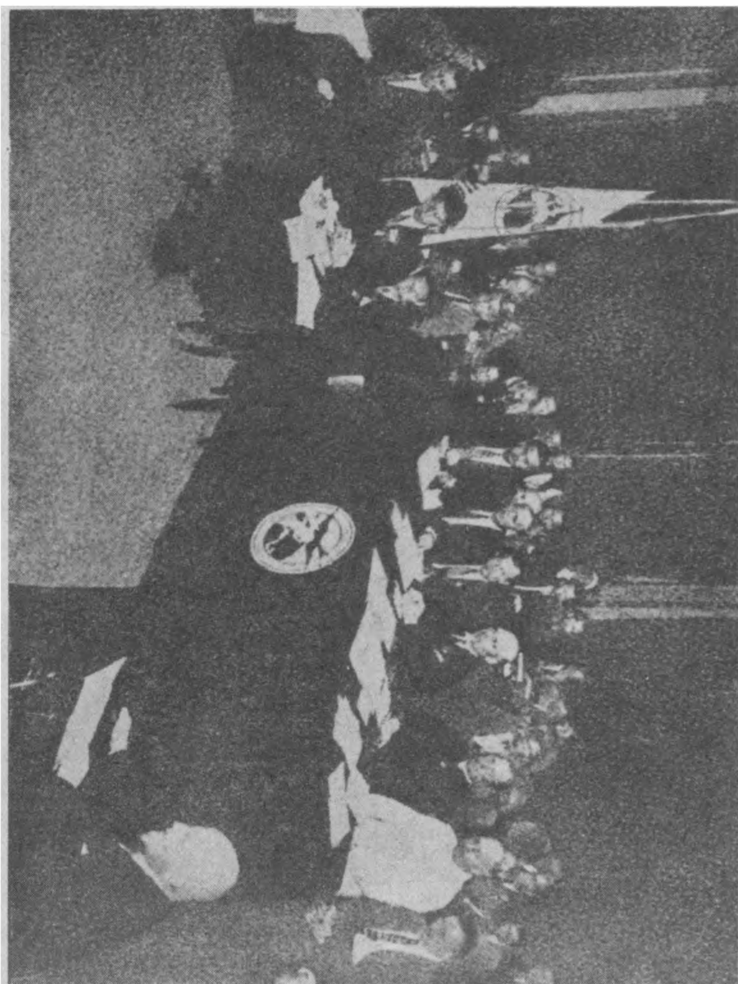
Žurnale daugiausia buvo nagrinėjamos įvairios ekonomikos problemos, recenzuojama ekonomikos klausimais vietinė ir pasaulinė literatūra. Kasmet vienas specialus numeris duodavo plačią praeitųjų metų Lietuvos ūkio apžvalgą ir kt.

Ir iš tiesų. Juo toliau, juo labiau į visokias ūkio ir administracijos įstaigas buvo kviečiami ir priimami diplomuotieji ekonomistai. Tačiau jokiuose įstatymuose nebuvo minimas ekonomistas, kaip profesijos žmogus, kuriam būtų buvusi duota ekonomisto teisė, kokioms nors pareigoms administracijoje, ar ūkyje užimti.

Pamažu susidarė tradicija, kad universiteto ekonomikos disciplinų dėstytojai, EKONOMIKOS žurnalo redaktoriai ir Ekonomistų Draugijos valdybos nariai rinkdavosi antradienio vakarais viename Metropolio restorano kambaryje. Kaip taisyklė, kiekvienam susirinkimui būdavo paruošiami kokiu nors ekonomikos klausimu pranešimai, recenzuojamos ekonomikos mokslų knygos, aptariami žurnalo reikalai ir kt. Tai buvo savos rūšies nepaprastai įdomūs seminarai.

Pradėjęs ekonomikos studijas, dėjau pastangų iš Kauno pašto pereiti tarnauti į Finansų Ministeriją, kur man, kaip ekonomistui, galėjo būti geresnės perspektyvos. 1926 m. pradžioje buvau priimtas Kauno Mokesčių Inspekcijon sekretoriumi. Po metų buvau pakeltas į inspektoriaus padėjėjus, o 1930 m. pradžioje, Kauną padalijus į keturias dalis, buvau paskirtas I-jo rajono mokesčių inspektoriumi. Finansų ministeris J. Tūbelis buvo sudaręs komisiją tiesioginių mokesčių įstatymų pakeitimo projektams paruošti. Tą reikalą buvo iššaukusi 1932-5 metų ekonominė krizė.

Komisijon įėjo prof. V. Jurgutis, mokesčių departamento referentas Justas Baltrušaitis ir aš. Savo pasiūlymus, ar paruoštus įstatymų pakeitimo projektus pateikdavome pačiam fin. ministeriui Tūbeliui, ar gen. sekretoriui J. Indrišiūnui.

Prezidiumas ir sekretoriatas

PIRMASIS PASAULIO LIETUVIŲ KONGRESAS

Draugija Užsienio Lietuviams Remti (įsteigta 1931 m.) buvo pradėjusi didelį darbą: apjungti visame pasaulyje išsiblaškiusius lietuvius į vieną bendruomenę. Moraline ir materialine DULR pagalba buvo sustiprinta, ar net atgaivinta lietuvybė ne vienoje išeivių kolonijoje. Paremdama lituanistines mokyklas, kultūrines organizacijas, kultūrinius pasirodymus ir kt., Draugija sugebėjo surišti tolimose šalyse gyvenančius lietuvius naujais ryšiais su tėvyne ir sustiprinti naujosios, svetur gimusios, kartos dvasią.

Draugija buvo radusi pritarimo Lietuvos visuomenėje. Jos veiklai paremti buvo įsisteigę daug skyrių įvairiose vietose. Buvau ir aš tos organizacijos narys. Dvejus metus buvau DULR Kauno skyriaus sekretoriumi. Tuomet skyriaus pirmininku buvo Antanas Kasakaitis, vicepirmininku —prof. Kazys Sleževičius, iždininku —Jonas Vilkaitis.

1935 metais buvo sušauktas Pirmasis Pasaulio Lietuvių Kongresas Kaune. Tai buvo nepaprastai didelis ir reikšmingas įvykis. DULR Centro Valdyba, pirmininkaujant advo-

katui Rapolui Skipičiui, šiam Kongresui sušaukti ilgai ir kruopščiai dirbo. Visiems konkretiems darbams vykdyti buvo sudarytas ekstra komitetas, kuriam pirmininkavo irgi R. Skipitis. Man teko būti ne tik to ekstra komiteto, bet ir Kongreso sekretoriumi. Kaip buvęs aktyvus Kongreso dalyvis, paminėsiu vieną-kitą atmintyje užsilikusį faktą.

Užsienio lietuviai pradėjo atvažiuoti į Lietuvą net prieš mėnesį laiko. Jų buvo iš daugelio kraštų, bet daugiausiai -iš J.A.V. Iš viso, Kongresan atvyko per du šimtu užsieniečių: iš Kanados, Brazilijos, J.A.V., Uragvajaus, Anglijos, Italijos, Prancūzijos, Latvijos, Estijos, vienas - net iš Sovietų Sąjungos. Jų sudėtis buvo labai įvairi ne tik profesijomis, bet ir pažiūromis. Kultūrininkai, laikraštininkai, visuomenininkai, sportininkai, mokytojai, kunigai ir kt., k.a.: dainininkės Darlys ir Stoškiutė iš J. A. V., Lotinytė iš Latvijos, smuikininkas Greičius iš J.A.V., pianistas Vainiūnas iš Latvijos, pianistė Briedytė iš J.A.V. Laikraštininkai: Ona Gečionytė, "Išeivių Draugas" Anglijoje, K.Karpius - "Dirvos", L.Šimutis - "Draugo", S.Vitaitis - "Tėvynės", V.Čekanauskas - "Amerikos Lietuvio", Augustas - "Naujienų", Vroneckis - "Lietuvių Balso" Latvijoje. Kunigai: A.Brička, A. Petrauskas (Anglijoje), J.Ambotas, Krušas (J.A.V.), K. Jasėnas (Latvijoje). Visuomenės veikėjai: P.Pivariūnas, A.Trečiokas, adv. Grišius, dr. Baltrušaitienė ir daug, daug kitų. Buvo būrys ir komunistų, su jų vadu Abeku Fredu, kuris iš Lietuvos nutraukė į Sovietus.

Naujiems žmonėms pribūvant, gerokai pagyvėjo ir Kaunas, o ypatingai mūsų spauda, kuri mirgėte mirgėjo naujomis pavardėmis, nuotraukomis ir pasisakymais.

Tuo pačiu žymiai pagyvėjo ir DULR, ir ekstra Komiteto darbas. Draugijos patalpose nuolat buvo pilna svečių,

kartais pirmą kartą Lietuvą matančių. Jie norėjo daug ką pamatyti, daug kur nuvykti, daug sužinoti. Tad Draugijos pirmininkas ir reikalų vedėjas J.Vilkaitis su tarnautojais gerokai per visą vasarėlę prakaitavo. O jau artinantis pačiam Kongresui, svarbiausia buvo žiūrėti, kad visokeriopai plati programa būtų gerai įvykdyta. Be posėdžių teatre, dar buvo užplanuota eilė koncertų, sportininkų pasirodymų, įvairių vietų lankymų, kariuomenės vasaros pratimų ir kt.

Patys kauniečiai kreipė Kongresui didelį dėmesį. Vieni laukė atvykstančių giminių, kiti norėjo pamatyti amerikonus, treti domėjosi programomis, o gal svarbiausia, dauguma norėjo patekti į Kongreso atidarymą. Valstybės Teatro patalpos nedidelės (apie 700 vietų) . Komitetui buvo daug galvosūkio, kaip ir kam išdalyti bilietus, nes valstybė užleido teatrą Kongresui be mokesčio. Bilietus išsiuntinėti buvo labai paprasta, bet svarbiausia, ką ir kur pasodinti? Su vyriausybės nariais jokio rūpesčio nebuvo. Jie turėjo savo ložes. Bet kaip su kitais? Buvo nutarta: pirmoje parterio eilėje sodinti buvusius prezidentus, buv. ministerius pirmininkus, vyskupus, kariuomenės vadą ir žymesnius svečius iš užsienio. Toliau seka buvę ministeriai, Kongreso dalyviai, departamentų direktoriai, didžiųjų organizacijų vadai, kariuomenės dalių viršininkai, laikraščių redaktoriai, menininkai, teatralai, laisvųjų profesijų ir partijų žmonės. Po to, sektų studentų, darbininkų atstovų, amatininkų, pramoninkų ir prekybininkų atstovai. Beskirstydami bilietus, nei nepajutome, kaip greitai teatras buvo užpildytas. O, rodos, taip tų bilietų dar reikėtų! Paskutinėmis dienomis ėjo ir ėjo daugybė reikalavimų. Nepasitenkinimų irgi buvo daug. Vienos organizacijos sakė gavusios per mažai bilietų, kitos gavusios visai prastose vietose.

Bene pats stambiausias priekaištas buvo iš tautininkų pusės dėl asmenų, susodintų pirmoje parterio eilėje. Joje, kaip minėjau, buvo susodinti buvę vyriausybės nariai ir vyskupai. Ir kaip tyčia, A.Smetonai būnant prezidentu, J. Tūbeliui - ministerių pirmininkui, ne vieno tautininko nebuvo likę sodinti į pirmąją eilę. Vienintėlis buvo prof. A. Voldemaras, bet jis tuo metu buvo tautininkų valdžios ištremtas į koncentracijos stovyklą. Visai suprantama, kad valdantiems sluoksniams krito į akis, kad pirmoje eilėje sėdintieji buvo tik esamos santvarkos opozicionieriai.

Kongresas buvo pradėtas sekmadienį, rugpjūčio 11 dieną, 3:50 v. p. p., Valstybės Teatre, tik po to, kaip atvyko Respublikos Prezidentas Antanas Smetona. Trumpą, sultingą žodį taręs Komiteto pirmininkas R.Skipitis, pakvietė savo žodį tarti Prezidentą. Jo kalba buvo trumpa, sklandi ir vienybėn kviečianti. Po to, buvo išrinktas Kongreso prezidiumas, kuriame įėjo: pirmininkas R.Skipitis, Trečiokas, Karpius, Vitaitis, Šimutis, kun. Krušas, Augustas, Gečionytė. Vienu žodžiu, visi laikraštininkai.

Kongresą sveikinti buvo labai daug norinčių. Visiems duoti žodžio negalėjome. Pirmasis sveikino min. pirm. J. Tūbelis, vyriausybės ir tautininkų vardu. Po jo, estafetės keliu Rygos lietuviai įnešė sveikinimą Kongresui. Po to, sekė Kauno burmistro Merkio sveikinimas. Po jo, žodis buvo duotas buvusiems prezidentams: dr. K. Griniui ir A. Stulginskiui. Jų kalbos buvo ramios, giliai patriotinės ir šiam momentui pritaikytos. R. Skipitis buvo išsiderėjęs iš tuometinės valdžios leisti tarti žodį ir suspenduotų partijų lyderiams. To reikėjo, nes iš Amerikos buvo atvažiavę įvairių srovių atstovų, artimų su Lietuvos partijomis.

Politiniai lyderiai, tardami sveikinimo žodį, stiprokai užkliudė ir mūsų vidaus politines negeroves. M.Sleževičiui kalbant, teatre buvo sukeltas pusėtinas triukšmas. Vieni protestavo, kiti šaukė bravo. Socialdemokratų vardu išėjo kalbėti advokatė Purėnienė. Kadangi Kongreso atidarymas ir visos kalbos buvo transliuojamos per radiją, tai kalbėtoja, norėdama pasinaudoti šia netikėtai didele auditorija, ėmė stipriai pliekti vidaus politiką. Kilo didžiulis triukšmas. K.Kasakaičiui, pirmąjam šūktelėjus: "Išjungti mikrofoną!". prie jo prisidėjo ir daugiau tokių balsų. Žinoma, ne tik mikrofonas buvo išjungtas, bet ir kalbėtojai teko savo kalbą sutrumpinti.

Visa Kongreso atmosfera buvo gerokai įkaitinta. Užsienio lietuviai suprato, kad Lietuvoje nėra žodžio laisvės.

Užsibaigus iškilmingai Kongreso daliai, visi dalyviai išsirikavę ėjo į Karo Muziejų prie Nežinomojo Kareivio kapo atiduoti pagarbą už Lietuvos laisvę žuvusiems kariams. Prie eisenos prisijungė minia žmonių, kurie net Karo Muziejaus sodnelyje nebetilpo. Daugeliui teko spaustis prie tvoros iš Donelaičio gatvės. Padėjus prie Nežinomojo Kareivio kapo vainikus, atlikus visas su tomis iškilmėmis surištas apeigas, visų iš svetur atvykusių vardu pasakė kalbą. Leonardas Šimutis, "Draugo" redaktorius. Tai buvo pažymėtinai graži ir nepaprastai įspūdinga kalba. Taip jis bėrė mintis ir žodžius, kad visa žmonių minia net pradėjo siūbuoti! Atrodė, kad iš kalbėtojo trykštanti dvasios jėga mus visus atplėš nuo žemės ir kelte iškels aukštyn! Kas tą kalbą girdėjo, dažnai ir ilgai ją ir kalbėtoją Šimutį prisimindavo.

Iš Karo Muziejaus visi Kongreso dalyviai ėjo į 'Lietuvos' viešbutį atsigaivinti. Čia mums amerikiečiai davė naują staigmeną. Ponia B. Darlys, pačiame pajėgume ir žydėji-

me, padainavo iš operos ‘Aida’ ariją. Toje atgaivos metu susidariusioje nuotaikoje, daugumai mūsų kauniečių atrodė, jog ponia Darlys dainavime daug pranašesnė prieš kitas mūsų išgarsėjusias dainininkes. Visiems tiems, kurie nedaug supratimo teturėjome apie Amerikos lietuvius ir jų kultūrininkus, šie du paminėtieji faktai įrodė, kiek jie turi stiprių pajėgų.

Visomis kitomis rugpjūčio 12-16 dienomis, rytais būdavo skaitomos paskaitos, kaip tai: prof. Z.Žemaičio “Lietuvių tautos paskirtis”, J.Lapėno “Ekonominis užsienio lietuvių bendradarbiavimas su Lietuva”, prof. K.Pakšto “Kolonizacijos klausimas”, doc. A.Raulinaičio “Užsienio lietuvių aspiracijos”, prof. F.Kemėžio “Užsienio lietuvių švietimas”, Igno Šlapelio “Lietuvių tautos menas”, R.Skipičio “Pasaulio lietuvių sąjunga”.

Popietinėmis valandomis būdavo komisijų posėdžiai ir pramogų lankymai. O tų pramogų buvo gana daug, nes buvo numatyta parodyti viską, ką nepriklausoma Lietuva kultūros srityje yra pasiekusi, k.a.: vandens sportas, skautų laužas, kariuomenės ir šaulių pasirodymas aerodrome, koncertai, opera ‘Aida’ su K.Petrausku ir amerikiete B. Darlys, išvykos į Nidą, Klaipėdą, Gaižiūnų kariuomenės poligoną, 52 dailininkų kūrinių paroda, spaudos paroda. Lietuviai studentai (vietiniai ir svečiai) turėjo savo atskirą programą: išvyka į Karo Mokyklą, iškilmingas ateitininkų salėje posėdis, eisena į Karo Muziejų, neolituanų salėje rautas, ekskursija į Pažaislį, apžiūrėjimas Drobės, Maisto, Tilkos ir kitų fabrikų.

Laikraštininkai turėjo savo atskirus susirinkimus. Politinės srovės kalbėjosi ir vaišinosi su sau artimais svečiais. Mokytojai turėjo savo posėdžius, kuriems vadovavo M.

Krikščiūnas, o paskaitas skaitė: L.Vaitiekūnas "Lietuvos švietimas", V.Čižiūnas "Tautinis auklėjimas užsienio lietuvių mokyklose".

Antradienį, rugpjūčio 13 d. Kongreso dalyviams buvo numatyta išvyka į mūsų kariuomenės vasaros pratimus Gaižiūnų poligone. Ši grupė buvo gana gausi, bene 3 autobusai anksti rytą išvažiavo į poligoną. Pratimų vadas pulk. V.Vitkauskas buvo iš anksto įspėtas, kad jis bent dalį pratimų pravestų svečiams atvykus. Taip ir buvo padaryta, kas suteikė progos iš svetur atvykusiems svečiams pamatyti, kaip Lietuvos kariuomenė karštomis vasaros dienomis ruošiasi savo uždaviniams tėvynei atlikti.

Šioje ekskursijoje buvo ir senutė daktarė J.Baltrušaitienė, Amerikoje gimusi ir augusi, Amerikos visuomenėje daug dirbusi, bet Lietuvos nemačiusi moteriškė. Išlipus iš autobuso poligone, reikėjo klampoti per smėlį, iki priėjome "karo lauką", kuriame jau buvo prasidėjusios operacijos. Prisitaikęs, paėmiau ją už parankės, kad jai būtų lengviau bristi per smėlį, ir kad surasčiau jai geresnę vietą, iš kurios aiškiai būtų matomas visas laukas. Kai ji pamatė mūsų karius šiame "karo žygyje" sudulkėjusius ir suprakaitavusius, bet skaisčius ir energingus vyrus, taip griaudžiai apsiverkė, kad per jos veidą ašaros bėgo srove. Keletą minučių negalėjo nei žodžio ištarti. Tik kiek atsipeikėjusi, pradėjo kartoti: "Esu laiminga tą pamačiusi, esu laiminga tą pamačiusi. . .!"

Pratimams pasibaigus, visi svečiai buvome pavaišinti kariškais pietumis. Mūsų kariais ypatingai domėjosi adv. Grišius (prieš keletą metų miręs Čikagoje). Jis kuone kiekvieną karį sutikdamas, jį sveikino, kalbino ir prašė pasirašyti į jo gana storoką autogramų knygą.

Kongresas buvo labai didelis įvykis lietuvių tautos gyvenime. Jis davė naują impulsą, ypač mums Lietuvoje gyvenantiems, kad tauta turi daug daugiau kreipti dėmesio į savo po platųjį pasaulį išsiblaškiusius vaikus. Ir Kongresas tą suprato, įsteigdamas PASAULIO LIETUVIŲ SĄJUNGĄ. Buvo numatyta panašius Kongresus šaukti kas penkeri metai. Jei ne karas su visomis jo baisiomis pasekmėmis, tauta, laisvai savo tėvynėje gyvendama, tikrai būtų sužinojusi, kaip V.Kudirka rašė, kur lietuvis džiaugiasi, kur verkia ir ko jam trūksta.

IDEOLOGINIAI KELIAI

Ligi Lietuvos nepriklausomybės atstatymo (1918-20), neturėjau jokio supratimo apie bet kokį ideologinį jaunimo pasiskirstymą. Kartą, dar vokiečių okupacijos metu, kažkoks jaunas kunigiokas buvo atvykęs pas Kvetkų kleboną Šalučką ir jam priekaištavęs, kad parapijoje nesama pavasarininkų organizacijos. Apie šią organizaciją pirmą kartą išgirdau iš savo kaimyno, kuriam klebonas buvo nusiskundęs dėl gautųjų priekaištų. Tačiau ir kaimynas mažai tenusimanė šioje srityje. O ir pats klebonas savotiškai "didžiuodavosi", kad iš jo parapijos per 150 metų nesąs išėjęs nei vienas jaunuolis į kunigus.

Mano gyventose apylinkėse nebuvo jokių inteligentų, agitatorių, kurie apie politiką būtų kalbėję ir jaunimą organizavę. Skaitydamas įvairius laikraščius, dažnai rasdavau aprašymus apie jaunimo rengiamus vakarus, gegužines, vaidinimus. Bet tie visi aprašymai buvo veidrodis viso to, kas ir pas mus dėjosi. Padėtį paįvairindavo karts nuo karto iš sakyklos girdimi priminimai apie "bedievišką" Lietuvos Ūkininką, kuriame pasirodydavo kunigams nepalankių straipsnių, arba apie "gerus" laikraščius, kaip Šaltinis. Bet jaunimas juo toliau, tuo labiau mėgdavo skaityti peikiamą

laikraštį. O ar kas nors baramas metė LŪ skaitęs, nežinau. Pasitaikydavo, kad agituojami užsisakydavo ir Šaltinį. Vienaip, ar kitaip, bažnyčioje dėl spaudos pavarytoji agitacija (o ji, gyvu žodžiu varoma, buvo vienintelė) laikraščiams daug padėdavo platintis. Žmonės daugiau skaitė, daugiau žinių turėjo, geriau ūkininkavo. Jaunimas domėdavosi kitų vietų jaunimo veiklos aprašymais, ir jų pavyzdžiu užsikrėsdamas, prasimanydavo daugiau kultūrinių pramogų ir savo apylinkėje. Dar ir dabar ne visai gerai suprantu, kodėl kai kurie kunigai, kaip ir komunistai, viską, kas ne jų teikiama, labai pigiai nuvertina? Neteko girdėti, kad kas nors, vienokius, ar kitokius laikraščius skaitydamas, būtų "bedieviu" virtęs, ar "šventuoju" tapęs. Tik be reikalo vėliau kaikurie mandrūs agitatoriai mėgindavo tuo pačiu argumentu vienus kaimynus su kitais sukiršinti. Mūsų krašte, kuriame pusė gyventojų buvo katalikai, o pusė - reformatai, žmonės kurstytojams lengvai nepasiduodavo.

Ideologinis kaimo jaunimo skirstymasis gana ryškiai buvo prasidėjęs jau nepriklausomai valstybei funkcionuojant. Ne tik miesteliuose, bet ir kaimuose buvo pristeigta naujų mokyklų. Valsčiuje, ar parapijoje kunigas ir mokytojas buvo pagrindiniai švietėjai. Jeigu jie sutardavo, tai savo valsčių, ar parapiją pripildydavo pavasarininkais. Jeigu nesutardavo, jei mokytojai skirdavosi nuo kunigų savo ideologija, tuomet dygdavo ir liaudininkiški jaunimiečiai. Tačiau negalima sakyti, kad be mokytojų, ar kunigų pagalbos, nebūtų buvę organizuoto jaunimo, kuris sparčiai pruso ir kaime, tad mokėjo ir pats organizuotis. Miestuose organizavosi socialdemokratiškasis jaunimas - žiežirbiečiai. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, jaunimiečiai ir žiežirbiečiai buvo naujosios administracijos sulikviduoti. Pradėjo steigtis tautininkiški jaunalietuvių skyriai, kurių

veikimo laisvė valdžios viršūnėse buvo užtikrinta ir visais būdais remiama.

Panašiai buvo ir su politinėmis partijomis. Apie jas išgirdau tik po Rusijos revoliucijos, ypač pokalbiuose su iš Rusijos grįžusiais tautiečiais. Anksčiau jokių kalbų apie partijas kaimuose neteko girdėti. Tad nors Lietuvos kaimas buvo pats demokratybės šaltinis, tačiau jo gyventojai apie demokratines institucijas, apie pagrindinius demokratijos elementus, politines partijas beveik nieko nežinojo.

Aš labai gyvai pasijutau esąs, lyg "dūšia be vietos", jau būdamas kariuomenėje ir lankydamas suaugusiųjų gimnaziją. Visa spauda mirgėte mirgėdavo įvairiais ideologinių jaunimo organizacijų vardais: ateitininkai, pavasarininkai, jaunimiečiai, aušrininkai, žiežirbiečiai ir pan. Net ir mūsų suaugusių gimnazijoje buvo atsiradęs ateitininkų būrelis. Kelis iš jų ir aš pažinojau. Ar jie ką veikė, negi kitiems rūpėjo? Nemaža viešų dulkių sukeldavo ir aušrininkai, kurie, kaip ir ateitininkai, veikė kaikuriose gimnazijose. Pasiskaičius vienų, ar kitų suvažiavimų aprašymus, radus tuose suvažiavimuose dalyvavusių žymesnių asmenų pavardes, nelipo prie širdies nei tie saldūs aprašymai, nei priimtos karingos rezoliucijos, kurios kažkaip nesiderino su viduje tebesilaikančia kaimiška kultūra. Nors ir arčiau besidomint tomis jaunimo organizacijomis, gilesnei jų ideologijų analizei "neužteko parako". Aš pats sau jas visai aiškiai aptardavau: ateitininkai - juodi klerikalai, aušrininkai - raudoni socialistai. Tokia prasme apie juos ne su vienu gimnazijos draugu, tokiu pačiu "dūšios be vietos" jaunuoliu, pasikalbėdavau. Ieškojau šiokio-tokio vidurinio kelio ideologijose. Ilgai jo neradau.

1922 m. žiemą buvau iš kariuomenės kelioms dienoms parvykęs į savo sesers Anelės vestuves. Susitikęs su vietos

žmonėmis, ypač su Skrėbiškio dvariškiais, dar labiau pajutau, su kokiu ilgesiu jie laukia žemės reformos, kurios įstatymas St. Seimo vis buvo svarstomas, bet neišleidžiamas. Jau ir grafas Komarauskas buvo į dvarą grįžęs iš užsienio. Nors jo niekuomet nebuvau susitikęs, bet dvariškiai man pasakojo, kad jis mane laikęs komunistu. Taip galėjo būti, nes dar prieš žemės reformos įstatymą grįžusiems kariams jau būdavo duodama žemės, o aš apie tuos reikalus dažnai broliui parašydavau laišką iš Kauno. Sugrįžęs atgal, parašiau korespondenciją apie provincijos žmonių nuotaikas Lietuvos Ūkininkui. Tai buvo pirmasis mano aktyvus "žurnalistinis" žingsnis į spaudą, kurios tiek daug buvau prisiskaitęs.Šis pirmasis bandymas, kuriuo buvau labai patenkintas, gal ir buvo pradžia ieškomojo vidurio kelio tarp ateitininkų ir aušrininkų. Man gi atrodė, kad mūsų jaunimui svarbiausias ideologinis pagrindas turi būti tautinis, o ne iš svetur atvežtas.

1924 m. pavasarį Lietuvos Žiniose radau pranešimą, kad LŽ redakcijoje būsiąs Kauno moksleivių varpininkų susirinkimas, kuriame dr. Kazys Grinius skaitysiąs paskaitą apie Vincą Kudirką. Jei neklystu, tai buvo kovo 4-ta, šv. Kazimiero diena (švenčiama Lietuvoje). Grinius buvo varduvininkas. Susidomėjau ir nuėjau. Atėjęs, radau keliolika gimnazistų, tarp kurių keletas buvo ir mano amžiaus. Pažįstamo - nei vieno. Priėmė mielai. Dr. Grinius kalbėjo apie Kudirką ilgiau, nei valandą. Baigdamas, patarė visiems eiti Kudirkos pramintais keliais. Prelegentas visa tai mums kalbėjo ne iš knygų prisiskaitęs, bet iš savo pergyvenimų. Jis gerai Vincą pažinojęs ir pats buvęs aktyviu varpininku. O juk Kudirkos 'Varpas' buvo mūsų tautinio sąjūdžio, tautinės patriotinės minties, demokratijos, gėrio ir grožio gaivintojas ir nepailstąs kovotojas prieš caro valdžią ir rusi-

fikaciją. Tad ko daugiau jaunimui reikia, kaip kudirkiškai varpininkiško patriotizmo, trykštančio grynai iš lietuvių tautos reikalams pasišventusių intelektualų būrelio, o ne iš svetimų bangų suneštų "kopų"? Mums reikia tokio patriotizmo, kokiu, mano supratimu, gyveno liet. kaimas !

Būdamas 7 klasės gimnazistu, jau buvau Kudirką gerokai pažinęs. Dr. Griniaus aiški, ryški kalba, prasmingi išvedžiojimai ir patarimai nulėmė mano ideologinį apsisprendimą. Nuo tos dienos tapau VARPININKU.

Varpininku buvau ir gimnazijoje, ir universitete, juo esu ir dabar. Kaip aš, taip ir ne vienas mano ideologijos draugas atėjo į varpininkus gerai apsisvarstęs, jau pusėtinai pažinęs kitas mokyklinio jaunimo organizacijas. Kaikurios iš jų, gal dėl ryškiai formuluotų šūkių, greičiau, be gilesnio apsisprendimo, patraukdavo jaunimo dėmesį, negu varpininkai. Vieniems idealu buvo Kristus, kitiems - Marksas. Varpininkams idealu yra Kudirka, nors jis buvo kur kas siauresnis už anuosius. Bet jis yra savas, lietuviškos dirvos vaikas, pagrindinis mūsų tautinio atgimimo švyturys ir pati didžioji jėga, variusi atsikuriančios Lietuvos darbą. Jis neformulavo jokių dogmų, bet jo kiekvienas žodis, kiekvienas raštas tryško pozityvia mintimi tautai iš priespaudos prikelti ir skelbti gaudžiančiu Varpo skambesiu būsimos laisvės ateitį. Kudirkos keliai nesikirto su Kristaus keliais ir jo mokslu, kurį išpažinti turi laisvę kiekvienas varpininkas.

Jauniesiems varpininkams kuriant ideologinę organizaciją, reikėjo suformuluoti savo principus taip, kad jais būtų išreikštos visos tos idėjos, kuriomis Kudirka ir jo bendradarbiai varpininkai sielojosi ir dėl kurių jie kovojo. Tie principai buvo suformuluoti taip: *tautybė, demokratybė,*

laisva mintis ir humanizmas.

Visi šie principai tinka visai lietuvių tautai, jos intelektualams ir jaunuoliams. Kadangi varpininkų "patronu" yra Vincas Kudirka, tai, galima sakyti, kad greta formuluotos ideologijos, jų judrios ir kultūringos veiklos, jis buvo didžioji patrauka tapti varpininku.

Dėl Laisvės - Lygybės - Brolybės, kaip visuotinų ir nepasenstančių žmonijos idealų, varpininkai kovojo giliai juos įsisamoninę, tačiau visad atsižvelgdami į savo tautos tradicijas. Jaunuoliui varpininkui visuomet rūpėjo savo dvasinio ir protinio akiračio praplėtimas. Savarankiškas galvojimas, kriticizmas, kultūros ir civilizacijos pažangos puoselėjimas yra ryškioji varpininkų pozityvistinio liberalizmo žymė.

Naturaliu keliu įaugau ir į valstiečius liaudininkus, be jokių kandidatavimų ir priėmimų. Nuolatinis su jais bendravimas, mano paties nusistatytos duoklės, pradžioje pasyvus jų suvažiavimuose dalyvavimas, bendradarbiavimas jų spaudoje ir pan. buvo paskiros grandys ryšiams su liaudininkais sudaryti. Formaliai nieko nebuvo sutvarkyta. Kaip valstybės, ar savivaldybės tarnautojas, aktyviu politiniu veikėju nebuvau, nes laikiausi dėsnio, kad valstybinė tarnyba nesiderina su vieša ir aktyvia veikla partijoje.

Liaudininkus pamėgau dėl jų idealų, k.a.:

1) Liaudininkas, kaip žmogus, savo gyvenimą tvarko, prisilaikydamas Dekaloge paskelbtųjų moralinių dėsnių, artimo meilės ir tolerancijos principų;

Tai vis žmogaus moralinio gyvenimo sargai. Bet žmogus gyvena ne vien moralinėje apsaugoje, jis privalus ir pozityvių

gyvenimo dėsnių. Jais būtų :
a) pozityvus mintijimas; b) teisinga elgsena; c) sąžiningas darbas.

Šiuos principus iškėlė Vincas Kudirka savo gyvenimu ir amžiams tinkamais LABOROS žodžiais, kuriais liepia sėti pasėlio grūdą, siekti aukšto idealo, veikti ir kurti, kad " tu nesupelytum ir neitum į kapą be likusio ženklo, kad žmogumi buvęs....."

2)Liaudininkas, kaip lietuvis, savo šeimoje kalba lietuviškai, palaiko tautos tradicijas, saugo, stiprina ir plečia lietuvių tautos kultūrą ir yra veiklus narys ne tik savo organizacijoje, bet ir bendrinėje, kuriai jis laisvas priklausyti;

3)Liaudininkas, kaip ideologas, yra demokratas, žmogaus, piliečio, tautos ir valstybės laisvės šalininkas ir dėl jos kovotojas. Politinė, ūkinė, sąžinės ir kt. žmogaus laisvės yra nuo jo neatskiriamos, kaip oras, kuriuo jis kvėpuoja. Tautos ūkis tarnauja žmogaus socialinei ir kultūrinei gerovei. Ūkiškai silpnesniuosius liaudininkas organizuoja į kooperatyvus, ar profesines organizacijas jų pačių gerovei.

POGRINDŽIO VEIKLA

1938 m. pavasarį, vieną pavakarį, po to, kai dėl Lenkijos duoto ultimatumo Lietuvai (kovo 17-19) tarp abiejų valstybių buvo užmegsti diplomatiniai santykiai, man paskambino telefonu Felicija Bortkevičienė ir pakvietė 8 valandą ateiti pas adv. Mykolą Sleževičių. Koks yra reikalas, nepasakė.

"Ateisi, sužinosi" - ji trumpai atsakė į mano paklausimą. Pasižadėjau ateiti.

Kaune buvo žinoma, kad telefoniniai pasikalbėjimai sekami ir todėl visuomet reikia būti atsargiems. Nors nepri-leidžiau, kad mano telefoninis pasikalbėjimas būtų sekamas, ar kam įdomus, bet F.Bortkevičienė, kuri per visą savo amželį buvo nepakeičiama konspiratorė, matyt, galvojo kitaip. Todėl jos smulkiau ir neklausinėjau. Tik man buvo kiek keistoka, kad kviečia F.Bortkevičienė. Kodėl neskambino pats Sleževičius, ar jo žentas M.Mackevičius, pas kuriuos aš ir nekviestas užeidavau? Tas mane labai užintrigavo, todėl nurodytu laiku patraukiau į Donelaičio g. 9 a.

M.Sleževičiaus bute jau radau Lietuvos žinių redaktorių Joną Kardelį, Feliciją Bortkevičienę ir Mečį Mackevičių. Paskubomis jie mane supažindino su reikalu, kuriuo

čia renkamės. Esą, jau nuo seniau kaikurie liaudininkai pradėję susitikinėti su krikščionių demokratų partijos žmonėmis, norint išsiaiškinti susidariusią tarptautinę Lietuvos padėtį ir jos vidujines negeroves. Priėmus Lenkijos ultimatumą, šie klausimai dar labiau paaštrėję. Todėl šiandien esąs sutartas pirmasis parinktų liaudininkų ir krikščionių demokratų atstovų susitikimas ir pasikalbėjimas. Iš valstiečių liaudininkų jau buvome susirinkę visi, išskyrus adv. Sleževičių, kuris dar nebuvo grįžęs iš teismo.

Netrukus atėjo ir krikščionių demokratų deleguotieji asmenys: prof. Kazys Pakštas, dr. Ignas Skrupskelis ir dr. Pranas elininkaitis. Bet vis dar negrįžta Sleževičius, be kurio, kaip šeimininko ir svarbiausiojo asmens, nieko konkretesnio nebuvo galima pradėti kalbėtis. Belūkuriuojant, Sleževičius paskambina ir praneša, kad jis grįžti negalėsiąs, labai apgailestavo ir atsiprašė. Jis tuo metu buvo Lietuvos Advokatų Tarybos pirmininkas. Kaip tik tą dieną į Kauną buvo atvykęs Estijos advokatų pirmininkas, su kuriuo Sleževičius turėjo Lietuvių klube vakarieniauti. Taip reikalui susidėsčius, susirinkusieji, sutarę kitą kartą susirinkti, po vieną išsivaikščiojo.

Nors šis numatytas posėdis ir neįvyko, bet užuomazga buvo padaryta, ryšys nustatytas ir žmonės parinkti. Tai buvo mano naujos veiklos pradžia.

Po kurio laiko prasidėjo ir be paliovos vyko nuolatiniai, nors ir ne periodiniai susitikimai. Iš kr.demokratų pusės prof. K.Pakštas nebepasirodė, nes netrukus išvyko į J.A.V. Nuolatiniais jų dalyviais buvo: dr. Leonas Bistras, dr. Dielininkaitis, dr. Skrupskelis, dr. Petras Karvelis, Kazys Bizauskas. Kartais pasirodydavo ir buvęs respublikos prezidentas Aleksandras Stulginskis. Kartą pasirodė ir dr. Jo-

nas Grinius. Iš valstiečių liaudininkų pusės, be jau minėtų: Sleževičiaus, Bortkevičienės, Mackevičiaus, Kardelio ir Audėno, dar dalyvaudavo adv. Zigmas Toliušis, Balys Paramskas. O kai jau buvo sudaryta gen. Jono Černiaus vyriausybė, dalyvaudavo dar dr. Antanas Tamošaitis su dr. Jurgiu Krikščiūnu. Nevisuomet tokia žmonių masė sueidavo. Kartais tik keli tepasirodydavo.

Šie valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų atstovų pasitarimai sukėlė savotišką politinį sąjūdį, kuris greitai buvo pramintas "ašimi". Kur ir kada pasitarimai vykdavo, kas su kuo susitikdavo, nebuvo plačiai žinoma, nes jų buvo ir mažesnių - po du, tris asmenis konkretiems klausimams aptarti, ar projektams paruošti. Šių partijų atstovų susitikimai buvo organizuojami ir kituose miestuose. Tai buvo ne viešas, o pogrindžio darbas. Tačiau apie tą "politinę ašį" visas kraštas žinojo.

Platesnieji susirinkimai, kuriuose ir man tekdavo dalyvauti, vykdavo arba Sleževičiaus bute, Donelaičio 9 a, arba Varpo bendrovės spaustuvės kieme, Gedimino 38, Bortkevičienės bute. Šios dvi vietos buvo pasirinktos, kaip viešo pobūdžio būstinės, nes nenorėta, kad kam mestųsi į akis didesnis užeinančių žmonių skaičius.

Kai tauta vidinėje savo valstybės santvarkoje politiniai nebuvo laisva, spauda buvo karo cenzūros varžoma, žmonės maitindavosi nepatikrintais faktais ir gandais. Laikraščių redaktoriai skųsdavosi, kad cenzūra daug atspaustų straipsnių išmesdavusi ir liepdavusi išmestąsias vietas užpildyti kita medžiaga. Balto popierio skilčių neleidusi. Iš antros pusės, valdžios įstaigos parengdavo ištisus straipsnius ir liepdavo juos įdėti. Jie net nurodydavo, kurioje vietoje tie niekieno nepasirašyti straipsniai turi būti dedami. Jie tu-

rėjo atrodyti, kaip pačios redakcijos rašyti straipsniai, t. y., kad tai būtų ir pačios redakcijos nuomonė. Teisingumo akimis žiūrint, tai buvo didžiausia vagystė; laikraščiai turėjo dėti neatlyginamus valdžios skelbimus, kaip savo nuomonę. Tai ne tik spaudos laisvės paneigimas, bet ir svetimo turto grobimas. Laikraščių leidėjai turėjo pakelti dvigubą nuostolį: spausdinti tą, ko jie nenorėtų, ir tai daryti savo kaštais.

Nors turėjome net keturių instancijų teismus, bet daug civilinių gyventojų buvo teisiami kariuomenės teismo, o kartais net specialių karo teismų.

Dimitravoje buvo įsteigta priverčiamųjų darbų stovykla, į kurią buvo siunčiami "politiniai nusikaltėliai" ne teismo, bet administracijos nutarimu. Nemažam skaičiui lietuvių patriotų teko ten ilgiau, ar trumpiau pabuvoti.

Politinės organizacijos buvo uždarytos, kartu su nemaža ir kultūrinių organizacijų. Toms organizacijoms, kurioms dar buvo leista veikti, buvo įsakyta kiekv. susirinkimui, ar suvažiavimui išsirūpinti administracijos leidimą, kuriam gauti turėjo būti pristatyta darbotvarkė, prelegentų sąrašas ir kt. Dažnai į susirinkimus būdavo atsiunčiamas oficialus uniformuotas ir ginkluotas policijos pareigūnas, kuriam buvo duotos teisės, jei tik jis ras reikalinga, susirinkimą, ar suvažiavimą nutraukti, ar ir visai uždaryti.

Į kurią tik gyvenimo sritį bežiūrėdavai, visur matydavai administraciją, policiją ir vėl administraciją vadovaujant, sprendžiant, liepiant. Jokios visuomeninės iniciatyvos viešuose valstybės ir tautos interesuose pareikšti, esamąją padėtį įvertinti streikuoti ir pan. nebuvo leista. Dirbti, jei tik darbą turėjai, valgyti, gerti, miegoti, linksmintis, mokytis, sportuoti buvo plati ir nekliudoma laisvė. Bet leis-

tis į viešąjį politinį, socialinį, darbo, savivaldybių ir kt. gyvenimo sritis (o tai juk valstybėje pačios svarbiosios sritys!) administracija neleido visuomenei pareikšti savo iniciatyvą. Tai buvo labai negražios dėmės Lietuvos veide. Ir kam jos buvo reikalingos? Nereikia manyti, kad ūkiniai, socialiniai, kultūriniai reikalai buvo tvarkomi be priekaištų. Toli gražu, visur buvo daug trūkumų.

Kadangi visi šie trumpai paminėti, mano supratimu, demokratiniu ir valstybiniu požiūriu neleistini reiškiniai širdį draskė, tad visai ramiai įsijungiau į konspiracinį, grynai politinio pobūdžio darbą.

Palaipsniu kylant švietimui, kultūrai, ūkiui ir kitoms gyvenimo sritims, nors ir mažesniu tempu, negu 1918-26 metų laikotarpy, Lietuva sugebėjo paruošti joms visoms gerų specialistų. Deja, uždarius viešąją politinę mokyklą - demokratinį parlamentą 1926.XII.17 d. padarytu perversmu, atėmus gyventojams spaudos, susirinkimų ir organizacijų laisvę, persekiojant buv. politikos ir valstybės vyrus, buvo sudarytos nedovanotinai neleistinos sąlygos, trukdžiusios naujų politinių asmenybių ugdymą. Tuo pačiu buvo žlugdomas politiniai valstybinis supratimas ir pats valstybingumas. Mūsų politikų arsenalas skurdo, nyko, greitai išsisėmė, o naujam atžalynui kilti - nebuvo leista.

Politinis darbas yra nepaliaujamai tekantis upės vanduo. Senieji veikėjai išsisemia, išnyksta, jeigu paskui jų neteka audringas jaunų jėgų antplūdis. Jei jaunosios jėgos pradeda reikštis be ryšio, kas ir kaip anksčiau buvo daroma, jos daug kur klumpa, griūva ir paprasčiausiuose dalykuose eikvoja perdaug energijos ir laiko. Juk ir šeimoje, ne tik vaikai mokosi iš tėvų, bet ir tėvai - iš vaikų. Taip ir politikoje. Senieji darosi mažiau akylūs, mažiau išradingi,

dažniau apsileidžia, perdaug atsargūs, kuomet tarp jų ir jaunųjų drąsuolių - entuziastų nėra ryšio ir veiklos tęstinumo. Kad politiniai valstybinis gyvenimas eitų pilnu įkarščiu ir rimtumu, turi būti laisvos parlamentarinės sąlygos su visomis būdingomis visuomenės veikloje varžybomis. Reikia, kad svarbesniais reikalais rūpintųsi ir kalbėtų ne vien tik administracija, tuo labiau, jei ne tautos pastatyta, bet ir pati tauta. Lietuvoje, tautininkų valdymo metu, tautai nebuvo leista kalbėti.

Kaip praktikoje buvo sekami visuomenės susirinkimai, gana vaizdžiai atpasakojo K.Žukas savo knygoje: "Žvilgsnis atgal".

Kai 1935 m. buvę Steigiamojo Seimo nariai susirinko 15 metų seimo sukaktį paminėti, tai jiems, policijos atstovui dalyvaujant, tebuvo leista tik poterius sukalbėti, tautos himną sugiedoti ir arbatėlės išgerti.

1930 m. vasario 23-čią dieną, Kaune, Varpo bendrovės salėje, buvo valst. liaudininkų kuopų atstovų suvažiavimas. Dr. K. Grinius, darydamas pranešimą, paminėjo, kad 1929 m. gruodžio 10 dieną buvęs valst. liaudininkų tarybos posėdis, kuriame buvę priimta keleta rezoliucijų. Kaikurios buvo paskelbtos spaudoje, o kitų —cenzūra neleidusi skelbti. Todėl dr. Grinius referuoja suvažiavimui nepraleistų rezoliucijų turinį. Policijos atstovas pranešėją nutraukia ir neleidžia toliau aiškinti. Dr. Grinius vistiek norėjo baigti, bet policijos atstovas pagrąsino uždarysiąs suvažiavimą. Kalbėtojas turėjo ... nusileisti valdžios atstovui.

1931 m. sausio 25 d. Varpo b-vės salėje, Kaune, posėdžiavo valst. liaudininkų taryba, kur dalyvavo 25 tarybos nariai. Visą posėdžių eigą sekė 3 policijos atstovai. Taryba priėmė visą eilę rezoliucijų, bet cenzūra neleido jų paskelbti.

Ilgai užsitęsęs vienpartinis, be demokratinių rinkimų ir be tautos kontrolės valdymas, slėgė gyventojų nuotaikas. Todėl valdžios viršūnių adresu buvo leidžiama daug piktų žodžių. Visi domėjosi politika, bet joje aktyviai dalyvauti, net valsčiaus viršaičius renkant, negalėjo. Todėl dviejų demokratinių partijų "ašies" buvimas ir nors nelabai aktyvi veikla krašte - buvo savotiška naujovė. Iš jos daug buvo laukiama ir svarbiausia - vidaus politiniame gyvenime permainų.

Kaip ir kokiu keliu to meto totalistinė, stipriai policijos ir karinių pajėgų saugoma, santvarka būtų įmanoma pakeisti kita, demokratine, tautos valią atatinkančia santvarka, niekam nebuvo aišku. Perversmų, ir vis nepasisekusių, turėjome gana apsčiai. Net kartą viename Merkio vyriausybės posėdyje vidaus reikalų ministeris gen. Skučas išsitarė, kad per 13 metų turėjome 14 perversmų. Aš negalėčiau jų tiek priskaičiuoti, bet keletą jų prisimenu. 1927 m. pradžioje ruoštas perversmas, kuriam vadovavo dr. Juozas Pajaujis. Tai buvusi "matomoji galva, nematomos jėgos", kaip buvo sakoma Kaune, kai už perversmo ruošimą Pajaujis ir kiti jo bendradarbiai buvo suimti ir teisiami. Dr. Pajaujis buvo nuteistas mirti, bet ši bausmė buvo pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. Be jo, buvo ir daugiau nubaustųjų. Tais pačiais metais įvyko Tauragės sukilimas, sukeltas vietinių liaudininkų ir socialdemokratų bendromis vietinėmis jėgomis. Jis irgi nepavyko. Alytuje buvo vėl bandoma sukilti, socialdemokratų seimo atstovui Plečkaičiui vadovaujant. Po to, įvyko pulk. Petruičio sukilimas, krikšč. demokratų inspiruotas. 1929 metais studentai aušrininkai vykdė atentatą prieš min. pirm. A. Voldemarą. 1934 metų birželio 4 d. perversmą vykdė voldemarininkai, kariuomenės štabo viršininkui gen. Petrui Kubiliūnui vadovaujant.

O po to, - gal pats žymiausias mėginimas - Suvalkijos ūkininkų judėjimas.

Visi tie paminėti sukilimai ir mėginimai nuversti tuometinę esamąją valdžią, visai nesiderinusią su gyventojų noru ir valia, nors juose dalyvavo ne tik politinės partijos, bet ir vr. kariuomenės vadovybė, visvien nepasisekė. Vieni perversmo rengėjai buvo sugauti, dar besiruošiant perversmą ruošti (dr. Pajaujis ir jo bendradarbiai), kiti perversmo eigoje (Tauragėje, Alytuje, Suvalkijos ūkininkų judėjime), o dar kiti - perversmą įvykdę, patys nežinojo, ką toliau daryti (plk. Petruitis, gen. Kubiliūnas).

Imant dėmesin, tai, kad per rinkimus į demokratinius seimus (1920-26) už tautininkus visai nedaug kas tebalsavo, kad jiems valdant buvo daug perversmų, ar bent pasiruošimų jų valdžiai nuversti, kad tautininkai, perversmo būdu paėmę valdžią ir 13 metų valdę, neleido nei seimo, nei savivaldybės demokratinių rinkimų, prašyte prašosi tokios išvados:

tauta nepasitikėjo tautininkais, ir
tautininkai nepasitikėjo tauta!

Turiu pasakyti, kad

tautininkai elgėsi, kaip toje lietuviškoje patarlėje sakoma: "Kaip tu, Dieve, man, taip aš Dieve tau! Nerinkote mus į seimą, negausite jokių rinkimų!"

Prasta ta valdžia, kuri bijo tautos!

"Ašies" politikų buvo susirūpinta prieiti prie tautos ir jai aiškinti, kad valdžia neturi nei tautos pasitikėjimo, nei mandato taip valdyti, kaip buvo valdoma. Pati valdžia to net ir nesiekė. Tik pritarimo keliu nuolatos buvo šaukiamasi į vienybę.

Kadangi jokie platesnio pobūdžio susirinkimai nebuvo leidžiami, tai viską tautai išsiaiškinti liko vienintėlė priemonė - laisvas nuo cenzūrų laikraštis. Tik klausėme, kur ir kaip tokį laikraštį būtų galima leisti? Kaune - buvo neįmanoma. Todėl buvo nutarta laikraštį leisti autonomiškai besitvarkančiame Klaipėdos krašte, nes ten buvo panaikinta karo padėtis ir nuimta spaudos cenzūra. Nors ir gėda apie tai kalbėti, tatai buvo padaryta užsienio valstybėms spaudžiant.

Pusėtina ironija: buvusios nepriklausomos Lietuvos atstatymo pionierės, valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų partijos, su buvusiais resp. prezidentais ir buvusiais min. pirmininkais, bei kitais valstybės vyrais priešakyje, laisvam lietuviškam laikraščiui leisti turėjo keltis į Lietuvos teritorijos dalį, kuri, pagal tarptautinę sutartį, autonomiškai tvarkėsi.

1938 m. lapkričio gale buvome susirinkę Sleževičiaus bute. Ten dr. P.Karveliui buvo įteikta sudėtų pinigų suma, laikraščiui paruoštos medžiagos pluoštas. Su visa šia pavirže, Karvelis nedelsiant išvyko į Klaipėdą. Jis ten turėjo susitikti dr. Juozą Pajaujį, profesoriaujantį Klaipėdos Prekybos Institute. Jiems reikėjo surasti laikraščio leidėją, kuris apsiimtų tuojau atspausdinti surinktą medžiagą ir pradėtų platinti. Viskas tai buvo padaryta žaibo greitumu, ir pirmąjį ŽYGIO numerį turėjome 1938 m. gruodžio 17 d. Deja, taip suorganizuoto laikraščio, teišėjo tik vienas numeris. Tie patys leidėjai , policijos gąsdinami, atsisakė nuo tolimesnių planų.

Laikraščio leidimo idėją greitai pasigavo Klaipėdos lietuviai veikėjai, daugiausiai voldemarininkai ir kaikurie Prekybos Instituto studentai. Suderintomis pastangomis,

jie išleido naują laikraštį BENDRAS ŽYGIS, kuriame "ašies" centras jau nebedalyvavo.

Apie ŽYGIO pasirodymą Lietuvos Aidas (tautininkų oficiozas) 1938.XII..19 d. laidoje trumpai paminėjo, kad jį Klaipėdos autonominiai organai sukonfiskavę. Kiti laikraščiai apie žygį nieko negalėjo parašyti, ar bent ką nors iš jo persispausdinti. Tą privilegiją teturėjo vienas Lietuvos Aidas. Skaitant jo žinutę, prisiminė V.Kudirkos satyros, kuriose aštriai aprašomi rusų žandarų rūpesčiai, gaudant iš Tilžės į Lietuvą gabenąmą lietuvišką spaudą.

Kai buvo sudaryta gen. J.Černiaus vyriausybė, XX Amžius savo 1939.IV.15 d. laidoje rašė: "Be konsolidacijos politiniu ir ekonominiu atžvilgiu, reikia susikonsoliduoti ir kultūriniu atžvilgiu. Čia pagrindan reikėtų imti sąžinės laisvę ir taip sutvarkyti, kad niekas nebūtų varomas nei į bažnyčią, nei iš bažnyčios". Nors dienraštis negalėjo komentuoti "Žygyje" paskelbtosios platformos, bet jo dvasioje jis galėjo išreikšti savo nusistatymą.

Iš tokio pasakymo buvo aišku, kad naujoji kr.demokratų srovė ieškojo modernesnių derinimosi su kitomis srovėmis kelių. Jei ne ką daugiau, tai bent šio kultūrinio klausimo sprendimas pilnai pateisino "ašies" buvimą.

Černiaus vyriausybei susidarius, krašte, bent trumpam, buvo pajusta kiek daugiau visuomeninės laisvės. Tuo pasinaudodami marijampoliečiai sušaukė didelį gyventojų susirinkimą, kuriame kalbėjo kun. M.Krupavičius ir J.Paleckis. Aprašydamas tą susirinkimą ir jo kalbėtojus, tautininkų žurnalas Vairas 1939 m. Nr.18, 329 psl. atsiliepė taip: "...kad tai buvo tiktai demagogija, dabar ypatingai patvirtina tas faktas, kad Marijampolės surengtame mitinge vie-

šai civilinės metrikacijos pareikalavo ne kas kitas, o kun. M. Krupavičius". Šis faktas dar aiškiau rodo, kad dviejų partijų susitarimas dėl civilinės metrikacijos buvo labai reikšmingas to meto Lietuvos sąlygose.

Iki buvo prieita prie laikraščio išleidimo, abiejų partijų parinktieji žmonės rengė bendrą platformą, kurią, laikui atėjus, būtų galima dėti "ašies" partijų koalicijos pagrindan. Ypač reikėjo rasti galimo susitarimo formulę tose gyvenimo srityse, dėl kurių valstiečiai liaudininkai ir kr. demokratai Seimo laikais nepajėgdavo susitarti, k.a.: švietimo ir kultūros klausimai. Sunkiai suderinami klausimai buvo:

1) Tikybos dėstymas mokyklose. Kr.demokratai norėjo privalomo visiems ir visose mokyklose tikybos dėstymo. Jie anksčiau Seimo darbuose buvo nusileidę tiek, kad tie tėvai, kurie nenori, kad jų vaikams būtu dėstoma tikyba, gali prašyti Švietimo Ministeriją atleisti jų vaikus nuo privalomo tikybos mokymo. Liaudininkai principe laikėsi nusistatymo, kad tikybos dėstymas jokiose mokyklose - neprivalomas. Jie kr. demokratams buvo nusileidę tiek, kad tikyba gali būti dėstoma tik tiems vaikams, kurių tėvai prašys Švietimo Ministeriją jų vaikams tikybą dėstyti. Abi pusės ilgai derėjosi tuo reikalu, kai St. Seime buvo svarstomas pradžios mokyklų įstatymas. Nepriėjusios susitarimo, abi pusės viešame Seimo posėdyje pareiškė savo nusistatymą. M.Sleževičius valst. liaudininkų vardu pasiūlė tokią pereinamąją formulę: "Tikybos mokymas fakultatyvinis; tėvai, atiduodami savo vaikus į mokyklą, raštu pareiškia, ar jų vaikai privalo mokytis tikybos, ar ne". Tą for-

mulę Seimas atmetė, priimdamas kr. demokratų pasiūlymą, kad tėvams raštu pareikalavus, mokyklos vedėjas paliuosuoja mokinį nuo tikybos pamokų.

2) Civilinės metrikacijos klausimu - valst. liaudininkai visada kovojo už tai, kad žmogaus padėties aktai turėtų būti surašomi valstybės, ar savivaldybės įstaigose, o ne bažnyčiose, nes tai - grynai valstybės reikalas sekti natūralų gyventojų civilinės padėties kitimą. Kai valdžios įstaigose bus sudarytas atatinkamas aktas, tuomet visi, be jokių kliūčių, galės eiti į bažnyčią ir ten susituokti, krikštyti savo vaikus ir t.t. Kr. demokratai atkakliai laikėsi senos tvarkos: krikštynos, santuokos, mirimai registruojami tik bažnyčiose, ir ne girdėti nenorėjo apie kažkokias "bedieviškas" civilines metrikacijas.

3) Lietuvoje visos kapinės buvo bažnyčių administruojamos. Jei žmogus, artimesnių ryšių su bažnyčia per savo gyvenimą neturėjo, jam mirus, be kunigo palaiminimo, nebuvo vietos, kur velionį palaidoti. Tad visa eilė žmonių turėjo kur nors kitur, o ne kapinėse, būti laidojami. Valst. liaudininkai reikalavo, kad kapinės būtų savivaldybių administruojamos ir kad kiekvienam numirėliui būtų vietos. Kr. demokratai laikėsi senos tvarkos.

Nors ir XX amžiuje atsikūrė Lietuva, nors St. Seimas Europos valstybių pavyzdžiu priėmė konstituciją, bet bažnyčios santykius su valstybe paliko visai archaiškus, kas nuolat sukeldavo gyventojuose nesusipratimo. Dėl to teisinio nenormalumo, ne vieną kartą suiro ir ministerių kabinetai. Prileidžiu, kad tas prisidėjo ir prie 1926 m. perversmo

mo. Didelė katalikų kunigų dalis buvo be galo kietai užsikonservavusi ir užsispyrusi. Viena, jie laikėsi savo griežto principinio nusistatymo religiniu klausimu, antra, visų civilinės gyventojų padėties monopolinis aptarnavimas buvo pastovus ir geras pajamų šaltinis.

Tų kultūrinių problemų - priverstinio religijos mokymo visose mokyklose, civilinės metrikacijos, kapinių tvarkymo, tautininkai, valdę per 13 metų, nesugebėjo sutvarkyti. Totalistams nei politinės, nei kultūrinės laisvės nerūpėjo. Net priešingai: min. pirm. A.Voldemaro su popiežiu pasirašytas 1927 m. konkordatas dar labiau sustiprino jau ir taip didelę bažnyčios įtaką krašte. Nors Lietuvos, kaip katalikiško krašto, santykiai su Vatikanu turėjo būti sutvarkyti žymiai anksčiau, tačiau tuos santykius derinant, viskam yra ribos. Gyventojų sąžinės laisvė, kaip vienas pagrindinių demokratijos principų, vis nebuvo suprastas ir pabotas. Tuo tarpu, jau 18-me amžiuje J.A.Valstybėse bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės. Tai nekliudo bažnyčiai bujoti. Ji net daugiau respektuojama.

1922 m. St. Seimo priimtoji konstitucija atrodė esanti su spragomis ir taisytina. Bet 1938 m. veikiančioji konstitucija, kaip ne demokratinė, kraštui buvo visai netinkama. Todėl ir valstiečiams liaudininkams, ir kr. demokratams labai rūpėjo išsiaiškinti ir mėginti rasti bendrą, abiem pusėm priimtiną, ir kraštui tinkamą formulę ne tik aukščiau minėtais kultūriniais klausimais, bet taip pat rūpėjo peržiūrėti ir valstybės konstitucinius nuostatus. Ir tai nebuvo sunkiai pasiekta. Čia daug sveiko reikalų supratimo parodė naujieji krikščionių demokratų vyrai: dr. Dielininkaitis ir dr. Skrupskelis. Mums, valst. liaudininkams, tatai darė labai gerą įspūdį. Spėjome, kad krikšč. demokra-

tų partijoje didesnę įtaką pradėjo įgyti pasauliečiai intelektualai.

Po ilgesnių pasitarimų ir diskusijų buvo sutarta ir parašyta bendra platforma, plati, bendrais bruožais aptarianti visus valstybės pagrindinius reikalus. Joje buvo aptarti valdžios organai, jų sudarymo būdai ir kompeticija, išryškintos piliečių teisės ir pareigos, kultūrinių reikalų tvarkymas ir į tuos reikalus skirtingų piliečių pažiūrų derinimo būdai. *

Verta paminėti, kad 1939-40 m. teisingumo ministeris dr.A.Tamošaitis, kaip Valst. Tarybos, (kurioje prie Černiaus ir Merkio vyriausybių buvo ruošiamas civilinės metrikacijos įstatymo projektas) narys, ne kartą minėjo, kad "ašies" sutartoji platforma esanti paimta to įstatymo projekto pagrindan. Nelegalus Žygis buvęs laikomas ant V.Tarybos stalo labai pagarbioje vietoje.

Prie platformos suformulavimo daugiausiai dirbo prof. Albinas Rimka ir dr. Pranas Dielininkaitis.

*)Priedas Nr. 1

LIETUVOS VAIRUOTOJI KRYPTIS

Pereitame skyriuje trumpai paminėjau kaikuriuos tautininkų administracinės veiklos faktus Lietuvos valstybiniame ir visuomeniniame gyvenime. Pilnesniam buvusios totalistinės santvarkos vaizdui - jos politinei krypčiai paryškinti, pravartu paliesti ir buv. tautininkų ideologijos principus.

Trylikos su puse (1927-40) metų laikotarpis užtektinai išryškino valstybinės santvarkos ideologiją ir sudarė savitą valdymo stilių. Kalbėsiu apie tai, panaudodamas turimus originalius šaltinius.

1926 m. gruodžio 17 d. perversmo pasėkoje, teisėtos Mykolo Sleževičiaus vyriausybės "atsistatydinimo" ir prof. Augustino Voldemaro naujos vyriausybės sudarymo aktus pasirašė respublikos prezidentas dr. Kazys Grinius. Pasirašydamas Voldemaro vyriausybės sudarymo aktą, prezidentas buvo paėmęs iš Voldemaro pasižadėjimą raštu, kad jis su visa vyriausybe laikysis konstitucijos. Šie aktai, lygiai kaip ir prez. Griniaus atsistatydinimas ir naujo prezidento - A.Smetonos išrinkimas, buvo ginkluoto smurto prieš demokratinę krašto santvarką padariniai. Vieniems rūpėjo prarastą politinį prestižą atgauti, kitiems - krašto viduje ginklais pasišvaistyti.

Formaliniu požiūriu, vyriausybės pakeitimas ir naujo prezidento išrinkimas buvo "tvarkoje". Jeigu naujoji vyriausybė būtų valdžiusi pagal veikiančią konstituciją, tai perversmą galima būtų laikyti tik vyriausybės pakeitimu, nors valstybės vairą perėmė visai kitos pakraipos žmonės. Bet perversmas buvo daromas ne vien vyriausybei, bet ir visai valstybinei santvarkai iš pagrindų pakeisti. Tuo keliu ir buvo nueita: parlamentarinė demokratinė santvarka pakeista totalistine santvarka.

Tuojau buvo pradėtas "valstybės vado" kultas, vėliau išvirtęs į "tautos vado" kultą.*) Tokių institucijų Valstybės konstitucijoje nebuvo. Todėl perversmo diena laikytina ne tik vyriausybės pakeitimo, bet ir konstitucijos sulaužymo diena. Seimas buvo paleistas 1927 m. balandžio 12 d. Kitas seimas turėjo būti renkamas po dviejų mėnesių. Bet jo rinkimai A.Voldemaro lūpomis buvo paversti anekdotu: "Kad ne pavasarį, tai rudenį". Praėjo daug pavasarių ir rudenių, o jokių seimo rinkimų nebuvo. Pati vyriausybė pradėjo leisti įstatymus ir pati juos vykdyti. Tai ne konstitucinis, o grynai administracinis valdymo būdas. Argi neakivaizdus totalizmas?

Gruodžio 17-tosios dienos perversmą laikyti didžiausia valstybine gėda yra per maža. Jeigu po perversmo, naujai vyriausybei prie valstybės vairo atsistojus, būtų buvęs tęsiamas normalus valstybinis gyvenimas, tai tuomet būtų galima ir taikstytis su tuo, kas įvyko. Bet, deja... Perversmas padarytas. Gėda tiems, kas jį vykdė, gėda tiems, kas jo ne-

*) Vado kulto pradžią davė krikšč. demokratų dienraštis "Rytas" 1926 m. gruodžio 20 d. Nr. 286

sustabdė. Perversmas nuėjo visai kitais keliais, nes buvo paimta visai kitokia valdymo kryptis, kas sužalojo lietuvių tautos valstybingumą.

Visa tauta laukė iš savo vyriausybės sau priklausomo respekto, t. y., laisvų, demokratinių seimo rinkimų, ir tuo pačiu, valstybingumo atstatymo.

Nevalstybingumo laikotarpis užsitęsė trylika su pusę metų, per kuriuos kartas nuo karto kartodavosi sukilimai. Gyventojai norėjo atgauti savo valstybines teises, bet nepajėgė.

TOTALIZMU aptariu tiek valstybinę santvarką, tiek ir pačią Tautininkų Sąjungą. Pažymiu, kad tai nėra mano vieno prasimanymas, bet pilnai paremtas ne tik buv. valdymo praktika, bet ir pačių tautininkų autoritetais, kaip A. Smetona. Tokio termino tikslumą patvirtina tautininkų ideologinės gairės ir 1938 metų konstitucija.

Respublikos prezidentas ir tautininkų vadas Ant. Smetona, kalbėdamas tautininkų suvažiavime (Kaune, 1940 m. sausio 5 d.), pasistatė sau tokį klausimą: " Ar tautininkų sąjunga yra partija ?" Į tai jis davė tokį atsakymą: "Politinė partija liberaline prasme yra tokia organizacija, kuri savarankiškai ir demokratiškai tvarkosi, kuri imasi kai kuriai visuomenės grupei, ar kuriam luomui atstovauti. Šios sąvokos Tautininkų Sąjunga neatitinka, nes ji, tvarkydamasi rinkiminiu dėsniu, galiausiai tvarkosi vado dėsniu ir jos tikslas ne p a r s (dalis tautos), o t o t a (visa tauta). *Ji vertina reikalus ne iš dalies, o iš visumos,* taigi, ji šiuo atžvilgiu liberalinėms partijoms ne konkurentė, o antipodas. *

* Lietuvos Aidas, Nr. 11, 1940.I.8 d.

Čia viskas aiškiai ir suprantamai pasakyta pačio "Tautos Vado", jog kitų komentarų beveik ir nereikia. Autoritetas - pakankamas.

Jei šalia Tautininkų Sąjungos būtų buvę leista laisvai veikti ir kitoms politinėms partijoms, kurios, pagal A.Smetonos pareiškimą, tesirūpinančios viena visuomenės grupe, ar luomu, tai gal nieko blogo nebūtų buvę. Tas būtų sukėlęs politines varžybas dėl didesnės įtakos tautoje.

Kaip ryškų "naujosios dvasios" pavyzdį, pateikiu Vinco Rastenio išvedžiojimus:

"Jeigu apskrities viršininkas iš įsitikinimų yra socialdemokratas, tai jam šiuo atveju reikia ne iš socialdemokratų partijos, bet iš apskrities viršininko pareigų trauktis". *)

Tiesa, kiekviena partija ieško didesnės, ar mažesnės atramos tam tikroje visuomenės grupėje. Bet kiekviena partija siekia apimti sava programa visus valstybės ir tautos reikalus.

Jaunesniems žmonėms, nepriklausomos Lietuvos gyvenimą tepažįstantiems tik iš spaudos nuotrupų, ar žodinių atpasakojimų, aukščiau paduotos citatos gal nesudarys pilno tautininkų politinės ideologijos vaizdo. Todėl dar pridedu kelias ištraukas iš Tautininkų Sąjungos Centro Komiteto biuletenio, išleisto 1932 metais (1932 m. Varpo Nr. 1 (4) straipsnis "Tautininkų politinei ideologijai aiškėjant").

*) Vairas, 1939 m. Nr. 10, 183 pslp.

"Autoriteto gerbimas ir drausmingumas - pasidavimas jo sprendimams - buvo, yra ir turės būti vienas iš Tautininkų ideologijos pagrindų. Kas nepanorės to pagrindo pripažinti, tam reikės iš Tautininkų Sąjungos trauktis ir tautininko vardo atsižadėti."

Esą:

"Gaila tiktai, kad ne visi Sąjungos nariai, autoriteto principą pripažindami žodžiais, kai kurie nejučiomis nutolsta nuo jo praktikoje. Jeigu yra autoritetas, jeigu yra vadas, tai jis ir turėtų vesti, o ne jį kiti iš užpakalio stumti. Čia kaip tik nuolatos ir buvo principinis skirtumas tarp tautininkų ir seimų laikais valdžioje buvusių partijų."

Savo vadą minėtos gairės taip apibūdina:

"Jis valdo, jis atsako. Jis yra tautininkų ideologijos vadas. Jo mintys yra tautininkų mintys. Jo keliai yra tautininkų keliai . . . , o jeigu taip, tai to autoriteto žodis tautininkams yra tiesa, to asmens žygiai tautininkams yra teisingi, tokie, kuriems tautininkai pritaria, kuriuos remia, į kuriuos žiūri, kaip mokiniai į mokytoją, nurodantį, kaip reikia elgtis."

Po tokio principinio nusistatymo, Taut.S-gos C. K-tas visai nuosekliai apibrėžia ir dėsnius, kuriais turi vadovautis tautininkas tais atvejais, *jei jis kada nors pradėtų savarankiškai galvoti.* Jam duodamas toks patarimas:

"Bet kaip gi aš turėčiau pasielgti, jei to vyriausio autoriteto darbai ir mintys visumoje, arba iš dalies man pradėtų atrodyti neteisingi ir netikri? Kaip pasielgti, jeigu man pradėtų atrodyti, kad reikia kitaip pasielgti, kad reikia kitaip tvarkytis? Jeigu man

taip atrodytų, tai tas autoritetas man jau nebebūtų autoritetas. Aš savo išmanymą tada aukščiau statyčiau ano asmens išmanymo ir pats save palaikyčiau jau didesniu autoritetu už jį. Čia tada gali būti trejopa išeitis:

a) aš apsigalvočiau ir nutarčiau, kad, nors man ir taip atrodo bet, greičiausiai, aš klystu, o ne jis, tas patyręs ir visų pripažintas autoritetas. Todėl būdamas drausmingas organizacijos narys, aš turėčiau pasiduoti visų pripažinto autoriteto nuomonei, nors ir imtų abejonės;

b) būčiau įsitikinęs, kad tik aš teisingai dalyką suprantu, o anas asmuo, kad ir autoritetas, vis dėlto klysta. Tada apsidairyčiau, ar nėra aplink daugiau panašiai į mane mąstančių, stengčiausi, kad mano nuomonę paremtų visa organizacija, ar bent jos dauguma, ir tada moraliai verščiau savo organizacijos autoritetą ir vadą pasielgti pagal šitą mano reiškiamą nuomonę. Jeigu jis nenorėtų taip pasielgti, jeigu jo nuomonė vis tebebūtų tokia, tai su visa organizacija nuo to autoriteto pasitraukčiau ir pasiskelbčiau, kad organizacija nėra tos pačios nuomonės, kaip jos vadas, kad organizacija nesidalina su juo atsakomybe už žygius;

c) pasijutęs kitos nuomonės, nei organizacijos vyriausias autoritetas, ir manydamas, kad mano pažiūros su to autoriteto pažiūromis negalės susiderinti, pasitraukčiau iš organizacijos. Jei tas autoritetas tikrai nueitų klaidingais keliais, tai visi tokiu būdu nuo jo pasitrauktų ir jis nebebūtų nie-

kam autoritetas. Pirmoji ir trečioji išeitis šių dienų sąlygomis yra teisinga. Antroji išeitis Taut. S-gai šiandien yra visiškai nepriimtina. Eidama tuo keliu, Sąjunga atsisakytų nuo savo ligšiolinių principų, nuo savo ligšiolinių skelbtų idėjų, nueitų keliu tų partijų, kurias anksčiau smerkė, turėtų pasirinkti sau kitus vadus."

Kaip matome, vadas negali būti kritikuojamas ir nesekamas.

* * *

1938 m. išleistoji Lietuvos Konstitucija buvo 12 metų tautininkų valdymo praktikos, jų politinės ideologijos ir didele dalimi pasaulyje pasireiškusių totalistinių idėjų įtakos produktas. Kiekvienas tautos nekontroliuojamas vadovas ir jo grupė palaipsniui kopia vis aukščiau, vidaus gyvenime savo apsaugą tvirtina vis stipriau ir visus valstybės ir tautos reikalus koncentruoja į savo rankas. Teoretiškai, jie prisiima ir visą atsakomybę. Deja, už visas, kad ir sunkiai išvengiamas tautos nelaimes, turi atsakyti pati tauta. Asmens atsakomybė, nors ji ir mirtimi, kaip Hitlerio ir Mussolini atveju baigtųsi, nėra jokia prieš nieką atsakomybė. Viską perkenčia ir savo krauju, bei gyvybėmis atsako visa tauta.

Čia minimos konstitucijos 3-čias ir 4-tas straipsniai išreiškia tuos pačius tautininkų ideologijos dėsnius, k.a.:

"Lietuvos Valstybė yra respublika. Jos priešakyje yra Respublikos Prezidentas. Jis vadovauja valstybei (3)

Valstybės valdžia yra vienatija ir nedaloma. Ją vykdo Respublikos Prezidentas, Seimas, Vyriausybė ir Teismas. (4)

Šie du konstitucijos straipsniai yra, anot A. Smetonos, visiškas antipodas demokratinėms konstitucijoms, kur yra aiškiai nusakoma valdžios padala, o ne valdžios vienatija.

Tuos trumpus trijų šaltinių komentarus pateikiu, kaip įrodymą, kad vienas ir tas pats asmuo Lietuvoje koncentravo į save ideologinę ir valstybinę galią. Visa buvo padaryta pagal jo norus, jo pažiūras, jo reikalavimus, kuriems, be abejonės, niekas pasipriešinti negalėjo.

Tuo siauru takeliu mūsų tauta ir valstybė buvo vairuojama. Tautos norų ir jos valios niekas neklausė. Nors savi žmonės ją administravo, bet jai pačiai valdytis nebuvo leista.

Lietuva Europoje buvo trečioji valstybė, kur perversmo keliu buvo panaikinta demokratija ir įvestas totalizmas. Ji pasekė Italijos ir Lenkijos pavyzdžiais. Italijos fašistai, karinio pobūdžio organizacija, 1922 m. spalio 28 d. įžygiavo į Romą ir tuoj pat Benito Mussolini tapo Italijos ministeriu pirmininku. Demokratija, besipriešinanti fašizmui, 1924 metais buvo galutinai likviduota. O 1926m. gegužės mėnesį Lenkijos maršalas Juozas Pilsudskis kariniu perversmu nuvertė demokratiją ir įvedė totalizmą.

Lietuva, kaip ir anos dvi valstybės, tuo pačiu karinio perversmo keliu nuėjo 1926.XII.17 d. perversmu.

Po kelerių metų totalizmas įsigalėjo daugelyje Europos valstybių. Ryškiausias iš jų buvo Vokietijos totalizmas, vadovaujant Adolfui Hitleriui, neregėtai daug žalos prida-

ręs ne tik Vokietijai, bet ir visam pasauliui. Ypač po to, kai jis susidėjo su komunistų diktatoriais Maskvoje.

Savo turiniu, forma ir administracine praktika totalizmas paskirose valstybėse reiškėsi skirtingai. Tačiau jis turėjo vieną būdingą bruožą, kurį nusakė Hitlerio padėjėjas maršalas Hermann Goering karo nusikaltėlių teisme 1946 metais: "Vokiečių tautai geriausiai tinkanti valdžia, kurią sudarąs *autoritetas iš viršaus ir klusnumas iš apačios.*"

* * *

TAUTININKŲ SEIMAS

Nėra jokių antžmogių, kurie į savo rankas paėmę valdžią, viską numanytų ir visuomet tiksliai pasielgtų. Tie žmonės turėtų sugebėti visuomenėje pasireiškiančias nuotaikas pajausti, jas pervertinti ir tinkamai reaguoti. Jei vyriausybei niekas iš šalies į šoną nebakstelėtų, jie netrukus apsiveltų kasdienine rutina. Todėl laisva spauda, demokratinis parlamentas, laisvas žodis, ko mes ilgą laiką neturėjome, yra ne tik piliečių pagrindinės teisės, bet kartu ir valdžios paspirtis.

Šis seimas, praėjus dešimčiai metų, atsirado savotiškos "bėdos" atveju, po 1935 m. Suvalkijos ūkininkų judėjimo, kuris baigėsi kruvinomis aukomis. Kai įstatymo keliu buvo uždarytos visos politinės partijos, išskiriant tautininkų sąjungą, reikėjo rasti naują legalią išeitį. Todėl 1936 m. gegužės mėn. 9 d. naujų rinkimų įstatymu, seimas buvo išrinktas birželio pradžioje. Partijos ir visuomenė šiuose rinkimuose buvo eliminuotos. Tauta neturėjo nei balso, nei savo valios. Kandidatus į seimo atstovus statė savivaldybės (aps-

kričių tarybos) , kurias rinko mokslo ir turto cenzo aprėžtas nedidelis gyventojų skaičius.

To meto valstybinė propoganda aiškino, kad šiais seimo rinkimais esa norima iškelti asmens, o ne partijų pirmumas. Partinis elementas tik trukdytų per 10 metų vairuotąją valstybės kryptį toliau tęsti. Jokios rinkiminės agitacijos nebuvo, ne daug kas ir pačiais rinkimais domėjosi. Jie buvo ne demokratiniai. Renkamieji asmenys jokių programų neskelbė, nes jų neturėjo. Gi išrinktieji atėjo į seimą, kaip pasamdyti valdininkai. Iš jų nemaža dalis buvo ir seimo nariais, ir valdinių įstaigų tarnautojais. Didžioji seimo narių dalis buvo tautininkai, su nedideliu, jokio politinio veido neturėjusių, asmenų priedu.

Šio seimo rinkimuose visuomenė jokios iniciatyvos negalėjo parodyti. Ji ir jokio rinkiminio vaidmens nesuvaidino, kaip esama demokratiniuose rinkimuose. Seimo kandidatus statė savivaldybės administraciniai organai . Jais buvo parinkti tik registruoti, ar neregistruoti tautininkai. Seimas buvo vienpartinis, nors to meto oficialios įstaigos aiškino šitaip: "Šio įstatymo leidėjas, aiškindamas jį, pabrėžė, kad Tautos Vadas ir vyriausybė nemano grįžti į seniau rinktų seimų partinio rinkimo būdą. Esą, dabar norima išvengti seime nepageidaujamo partinio elemento. Toks partinis elementas trukdytų valstybės kūrybinį darbą".

Demokratinėje santvarkoje visuomet yra sudaryti stiprūs politiniai "štabai" komisijose. Tuo metu buvęs tautininkų seimas buvo institucija vyriausybės politikai pritarti. Jis jokios didesnės politinės iniciatyvos nesiėmė. Jokių interpeliacijų vyriausybei neteikė. Jis jokiai administracijai neįkyrėjo, nes jų nekontroliavo.

Seimas pradėdavo posėdžiauti pirmąjį vasario mėn. antradienį ir pirmąjį rugsėjo mėn. antradienį. Sesija tęsdavosi apie šešius mėnesius. Seimui neposėdžiaujant, įstatymus leido pati vyriausybė, kaip ji tą ir anksčiau, per dešimtį metų, darė.

III

NAUJI UŽSIENIO IR VIDAUS VĖJAI

ČERNIAUS IR MERKIO VYRIAUSYBĖS

Jono Černiaus ir Antano Merkio sudarytosios vyriausybės to meto nusistovėjusioje Lietuvos politinėje praktikoje buvo šioks toks "iškrypimas". Todėl verta ties jom truputį sustoti ir prisiminti žinomas priežastis, privedusias prie to "iškrypimo". Ir aptarti tų vyriausybių santykius su kitomis politinėmis grupėmis.

Kai 1938.III.11 d. Vokietijos kariuomenė be jokio pasipriešinimo žygiavo Austrijos keliais, prie Lietuvos - Lenkijos demarkacinės linijos įvyko nemalonus ir didelių politinių pasėkmių turėjęs incidentas. Tą dieną į Lietuvos pusę buvo perėjęs vienas lenkų kareivis. Įvyko susišaudymas ir lenkas buvo sunkiai sužeistas. Neužilgo jis ir mirė nuo žaizdų.

Dėl šio įvykio, Lietuvos pasienio baro viršininkas pasiūlė Lenkijos pasienio baro viršininkui įvykusį incidentą iš-

aiškinti vietoje. Bet pastarąjam neatvykus, Lietuvos vyriausybė per savo atstovą Taline pasiūlė Lenkijos vyriausybei incidentą išaiškinti diplomatiniu keliu. Bet Lenkija atsakė į tai kovo 17 d. ultimatumu, kurį pasirašė užs. reik. ministeris Juozas Bekas. Lenkų ultimatumas, adresuotas Lietuvos užs. reik. ministeriui Stasiui Lozoraičiui, buvo įteiktas Lietuvos nepaprastam pasiuntiniui ir įgaliotam ministeriui Taline Broniui Dailidei. Jame buvo griežtai reikalaujama *tuojau užmegsti diplomatinius santykius be jokios parengiamosios sąlygos*. Jei į ultimatumą būsią neatsakyta, arba atsakyta neigiamai, tada *Lenkijos vyriausybė garantuos savo tikrą interesą savomis priemonėmis.*

(Priedas **Nr. 2**)

Kaip buvo reikalaujama, taip Lietuvos vyriausybė, be jokių iš savo pusės sąlygų, ultimatumą priėmė ir tuojau su Lenkija užmezgė diplomatinius santykius. Tuomet Lietuvos atstovu Varšuvon buvo paskirtas pulk. Kazys Škirpa, o Lenkijos atstovu Kaune - Fr. Charwat.

Šiuo atveju verta prisiminti resp. prez. A.Smetonos kalbą 1938.I.5 d. Taut. S-gos atstovų suvažiavime Kaune, kurioje jis, paliesdamas Lietuvos - Lenkijos santykius, pasakė:

Lenkija labai klysta. Neteisingais žygiais, taikomais mūsų tautiečiams, ji neprivers Lietuvos pasirašyti neteisingą sutartį ir užmegsti su jąja santykius. Tas kelias ne tik klaidingas, bet ir pačiai Lenkijai žalingas, juo tik galima praraja tarp dviejų tautų, kelis šimtus metų taikoje gyvenusių. (Vairas, 1938 m. Nr. 1)

Šis įvykis tuojau atsiliepė ir į mūsų vyriausybę: kovo 24 dieną atsistatydino 10 metų išbuvęs min. pirmininku Juozas Tūbelis su visa vyriausybe. Jos vieton tuojau buvo sudaryta nauja vyriausybė, vadovaujant kun. Vl. Mironui. Naujasis min. pirmininkas, buvęs Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, kartu buvo ir senas tautininkas.

Lygiai po metų, 1939.III.22 d. Lietuva gavo (ne raštu, o tik žodžiu) iš Vokietijos ultimatumą, kuriuo buvo pareikalautas Klaipėdos kraštas. Šiam reikalavimui esamose sąlygose, kada Vokietija dominavo Europoje, taip pat nebuvo pasipriešinta. Abiejų valstybių užsienių reikalų ministeriai, J. Ribbentrop'as ir J. Urbšys, pasirašė Klaipėdos krašto "perleidimo" sutartį. Kovo 23 d. vokiečiai užėmė Klaipėdos kraštą. Lietuvos kariuomenė, valdžios įstaigos ir privatūs asmenys, labai staigiai atsitraukdami, turėjo labai daug nuostolių.

Po šio skaudaus smūgio atsistatydino kun. V.Mirono vyriausybė. 1939.III.27 d. gen. Jonas Černius sudaro naują vyriausybę, kiek kitokios sudėties, į ją įtraukdamas du krikščionis demokratus, du valstiečius liaudininkus ir vieną voldemarininką.

Tai nebuvo partijų savitarpio susitarimo, ar partijų su prezidentu ir ministeriu pirmininku susitarimo išdava, nes formaliai visos partijos , išskyrus Tautininkų Sąjungą, jau 1935 metais buvo uždarytos. Niekas su jomis nevedė jokių pasitarimų. Įvairių politinių pažiūrų asmenų pasirinkimas į formuojamą gen. Černiaus vyriausybę, be jokių politinių sąlygų, nepadarė jos koalicine (kaip kaikas mėgina aiškinti). Uždarytųjų partijų pogrindyje buvusios vadovybės tokiam Černiaus vyriausybės sudarymo pobūdžiui nesipriešino ir į jo vyriausybę nuėjusiems savo partijos žmo-

nėms pritarė.

Kodėl į naująją Černiaus vyriausybę pateko opozicinių partijų žmonės?

Lenkijos ir Vokietijos ultimatumai, į kuriuos visai nebuvo pasipriešinta, dar labiau sustiprino jau ir taip nepalankias visuomenės nuotaikas tautininkų valdžiai. Nors jos darbai ir nebuvo leista viešai kritikuoti, ar bent diskutuoti, bet, šiais atvejais, žmonės pilna burna šnekėjo apie tautininkų valdymo bankrotą. Valdžios sferose, kariuomenėje, jaunime ir visoje tautoje buvo aiškiai ir jau atvirai sakoma, kad taip toliau tęsti nebegalima, kad reikia pakeitimų, reikia naujos šviesos, reikia greito ir radikalaus valdžios pertvarkymo!

Tos didžiulės krizės metu (kovo 23-27 d.d.), "ašies" asmenys paprašė min. pirm. kun. Mirono juos priimti. Prie šio žygio prisidėjo, juos pakalbinus, ir voldemarininkai. Buvo sudaryta delegacija: Mykolas Sleževičius ir Jonas Kardelis iš valstiečių liaudininkų, dr. Leonas Bistras ir dr. Pranas Dielininkaitis iš krikščionių demokratų, Antanas Steikūnas ir Jonas Viliušis - iš voldemarininkų. Delegacija, išdėsčiusi kun. Mironui susidariusios padėties sunkumą, esančias visuomenėje gana audringai nepalankias nuotaikas valdžios atžvilgiu, iškėlė būtiną reikalą skubiai ir radikaliai pertvarkyti vyriausybę, kuriai kraštas pasitikėtų. Apie pačios santvarkos pakeitimo reikalingumą, delegacija, būdama tokioje sudėtyje ir tokiose sąlygose, klausimo nekėlė. Juk ne tautininkai opozicines partijas kvietė pasitarimams, bet opozicinių partijų atstovai, susirūpinę krašto geibėjimo reikalu, patys prašėsi valdžios priimami.

Kun. Mironas ir pats jau pakankamai buvęs informuo-

tas apie krašte esančias gyventojų nuotaikas, todėl delegavyriausybė. Kun. Mironas pasakęs, kad krizės sunkumą jis labai jaučiąs ir pasižadėjęs visus delegacijos iškeltuosius klausimus apsvarstyti su prezidentu A.Smetona.

Gen. S.Raštikis, to meto kariuomenės vadas, sakosi buvęs susirūpinęs po Klaipėdos įvykių naujos vyriausybės sudarymo reikalu. Jis kelius kartus lankęsis pas prezidentą ir spaudęs jį kuo greičiau veikti ta linkme. Bet A. Smetona vis atsikalbinėjęs neturįs ir nesurandąs tinkamo į ministerius pirmininkus kandidato. Kai vieną kartą Raštikis, drauge su krašto apsaugos ministeriu gen. Kaziu Musteikiu pasiūlę gen. J.Černių, to meto kariuomenės štabo viršininką,prezidentas su šia kandidatūra sutikęs. Raštikis toliau tvirtina, kad:

"Tuojau buvo iššauktas pats b.gen. Černius, ir b.gen. Musteikiui ir man dar ten esant, jis kariškai, be jokių derybų, sutiko. Jis paprašė leisti pakviesti į naująją vyriausybę ir kitų partijų atstovus. Respublikos prezidentas sutiko." *)

Man yra žinomi šie trys faktoriai, darę įtakos Černiaus vyriausybei sudaryti: krašto krizė, opozicinių partijų ir kariuomenės vadovybės demaršai. Bet lemiančiu faktoriu buvo *susidariusi politinė padėtis dėl gautų abiejų tarptautinių smūgių, nuo kurių nemėginta apsiginti, ar bent mėginta gintis.* Tas labai pakirto valdžios autoritetą, ką jau buvo supratęs ir pats prezidentas, jei Černiui davė leidimą

*) "Kovose dėl Lietuvos laisvės", I t., 554 pslp.

į kaikuriuos ministerijų postus pasirinkti tinkamus asmenis iš opozicinių partijų.

Taip reikalams susiklosčius, J.Černius sudarė tokio sąstato vyriausybę:

B.gen. Jonas Černius - ministeris pirmininkas (tautininkas); Kazys Bizauskas - ministerio pirmininko pavaduotojas (krikšč. demokratas); Juozas Urbšys - užsienių reikalų ministeris (nepartinis); b. gen. Kazys Skučas - vidaus reikalų ministeris (tautininkas); b.gen. Kazys Musteikis - krašto apsaugos ministeris (tautininkas); dr. Leonas Bistras - švietimo ministeris (krikšč. demokratas); dr. Jurgis Krikščiūnas - žemės ūkio ministeris (valst. liaudininkas); d. gen.Jonas Sutkus - finansų ministeris (tautininkas); dr. Antanas Tamošaitis - teisingumo ministeris (valst. liaudininkas); inž. Kazys Germanas - susisiekimo ministeris (tautininkas - voldemarininkas); inž. Kostas Šakenis - valstybės kontrolierius (tautininkas).

Prileidžiu, kad tuomet generolai: Černius, Musteikis, Skučas ir Sutkus, kaip aktyvios tarnybos kariai, visi ar gera jų dalis, galėjo būti neformalūs tautininkai.

Tokia J.Černiaus vyriausybė krašte buvo labai populiari, atseit, ji atitiko tautos nuotaikas. Dėl to, visuomenė daug ko iš jos ir laukė. Bet ir jos amžius buvo neilgas - vos 8 mėnesiai (1939.III.27 - XI.21). Kokios buvo jos pasitraukimo priežastys?

Tiesa, Černiaus vyriausybei buvo nemažas priekaištas dėl raudonosios armijos įgulų įsileidimo. Tačiau visuomenė tatai suprato buvus neišvengiama blogybe, padiktuota

didelės jėgos, todėl vyriausybės perdaug ir nekaltino. Vilniaus atgavimas nepalankias visuomenės nuotaikas pusėtinai apramino. "Ašies" partijose buvo nepasitenkinimo finansų ministeriu gen. Sutkumi, kuris tose labai sunkiose tarptautinėse sąlygose buvo laikomas per silpnu finansų ir tarptautinių ekonominių reikalų tvarkytoju.

Černiaus vyriausybe daugiausia buvo nepatenkinta Tautininkų Sąjunga. Juk net pats ministeris pirmininkas nebuvo užsiangažavęs aktyviu tautininku. Ministerių Taryboje, kaip matėme, buvo priešingų tautininkų ideologijai keturi asmenys. Negi su tokia vyriausybės sudėtim to meto tautininkų vadai galėjo sutikti? Aišku, kad tokią jiems nemalonią padėtį jie tik laikinai galėjo toleruoti.

Nepasitenkinimo nuotaikas Černiaus vyriausybe mums padeda išaiškinti gen. S.Raštikis. Savo knygoje jis rašo:

> "Labai nepatiko Prezidentui ministerio pirmininko pavaduotojas Bizauskas, kuris buvęs per karštas politikas. Žemės ūkio ministeris dr. Krikščiūnas nepatiko Prezidentui dėl noro pagilinti žemės reformą. Kitų priekaištų Prezidentas nepasakojo. Daugiausiai nepasitenkinimo kėlė dr. Bistras. Gavau įspūdį, kad Prezidentas kaltino net pats save už patvirtinimą dr. Bistro švietimo ministeriu. Kiekvieną kartą, kada aš nuvykdavau pranešimo pas Respublikos Prezidentą, jis vis labiau priekaištavo dr. Bistrui ir kritikuodavo kiekvieną jo žygį ir švietimo ministerijoje, ir ministerių taryboje ir visuomenėje. Buvo labai aišku, kad dr. Bistras negalės būti ilgesnį laiką švietimo ministeriu ir Prezidentas pasistengs pirma proga pašalinti jį iš vyriausybės. Iš buvusios opozicijos buvo tik vienas tei-

singumo ministeris, kuriam Prezidentas nieko neprikaišiojo." *)

Toliau gen. Raštikis aprašo, kad prezidentas nusiskųsdavęs, jog šiąja vyriausybe esą ir tautininkai nepatenkinti. Švietimo ministerio dr. Bistro prezidentas pradėjęs nebepriiminėti.

Taigi, susidarė aiški krizė, nenaudinga nei vienai, nei kitai pusei. Prezidentas, būdamas net trimis kabineto nariais nepatenkintas (kuriuos jis, be jokio tiesioginio su partijomis susitarimo, o tik savo turima konstitucine galia buvo paskyręs), nusistatė paleisti visą Černiaus vyriausybę. Tai įvykdė tik tada, kai jo numatytas adv. Antanas Merkys, sutikęs būti ministeriu pirmininku, patylomis buvo sudaręs naują vyriausybę. Černiaus vyriausybė buvo paleista 1939.XI.21 dieną, o kitą dieną t.y. lapkričio 22-rą, Merkys pristatė savo kabineto sąstatą prezidentui patvirtinti. Tuo būdu, viešumoje jokios "krizės" nebuvo, nes per vieną naktį atsirado nauja vyriausybė.

* * *

Antano Merkio sudarytosios vyriausybės sudėtis buvo tokia:

Adv. Antanas Merkys - ministeris pirmininkas (tautininkas); Kazys Bizauskas - ministerio pirmininko pavaduotojas (krikšč. demokratas); b.gen. Kazys Musteikis - krašto apsaugos ministeris (tautininkas);

*) "Kovose dėl Lietuvos laisvės", I t., 557-8, 631-2 pslp.

b.gen. Kazys Skučas - vidaus reikalų ministeris (tautininkas); dr. Kazys Jokantas - švietimo ministeris (buv. krikšč. demokratas); dr. Antanas Tamošaitis teisingumo ministeris (valst. liaudininkas); ekon. Jonas Masiliūnas - susisiekimo ministeris (krikšč. demokratas); ekon. Juozas Audėnas - žemės ūkio ministeris (valst. liaudininkas); inž. Ernestas Galvanauskas - finansų ministeris (nepartinis); Juozas Urbšys - užsienių reikalų ministeris (nepartinis); inž. Kostas Šakenis - valstybės kontrolierius (tautininkas).

AR ČERNIAUS IR MERKIO VYRIAUSYBĖS KOALICINĖS?

Kai tik J.Černiaus vyriausybė buvo sudaryta, kažkas greitai ją praminė *vieningo darbo vyriausybe.* Tąjį praminimą spauda nuolatos kartodavo, nors plačioje visuomenėje tas pavadinimas vargu bau buvo prigijęs. Niekas šios vyriausybės nevadino ir demokratine vyriausybe, nes ir pačioje konstitucijoje apie demokratiją nė pusės žodžio nėra pasakyta. A.Merkio vyriausybė tuo pačiu "vieningo darbo vyriausybės" vardu jau nebebuvo vadinama. Pats Merkys

:-: :-: :-:

Paskutinė vyriausybė: viduryje m. pirm. Antanas Merkys. Viršuje: min. pirm. pav. K. Bizauskas, užs. reik. min. Juozas Urbšys, vid. reik. min. Kazys Skučas. Antroj eilėj: fin. min. E. Galvanauskas, kr. aps. min. K. Musteikis. Apačioje: šviet. min. K. Jokantas, teis. min. A. Tamošaitis, ž. ū. min. J. Audėnas, sus. min. J. Masiliūnas.

savo vadovaujamąjį kabinetą vadindavo "visuomenės konsolidacijos vyriausybe". Jis labai kategoriškai pasisakydavo prieš bet kieno pasakymus, kad jo vyriausybė esanti "koalicinė".

"Ašies" partijos, kurių žmonės šiose vyriausybėse dalyvavo, niekuomet jų koalicinėmis vyriausybėmis nevadindavo. Nei Černius, nei Merkys, organizuodami naujus kabinetus, nevedė tuo reikalu jokių derybų su opozicinių partijų lyderiais. Jie tik betarpiai rinkosi toms partijoms priklausiusių asmenų ir betarpiai su jais tarėsi. Valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų "nesamieji" centrai sutiko, kad jų žmonės į vyriausybes įeitų asmenišku titulu ir atsakomybe. Vienintėlis buvo mano atvejis, kai Zigmas Toliušis ir Jonas Kardelis buvo pakviesti pas Merkį pokalbiui, kurių prašė padėti jam surasti tinkamą asmenį žemės ūkio ministerio vietai. Merkys visai nesitarė su pakviestaisiais dėl koalicijos sudarymo, ar dėl pačios valstybinės santvarkos pakeitimo.

Merkys mielai būtų į savo sudaromąją vyriausybę kvietęs prof. dr. Jurgį Krikščiūną žemės ūkio ministerijai vadovauti, bet prezidentas su tuo nesutikęs. Tuomet Merkys kvietė į tąją vietą agr. Petrą Kregždę, žemės Ūkio Banko direktorių, valst. liaudininką. Bet P.Kregždė nesutiko, nes numatąs negalėsiąs "jokių reformų padaryti." Tą savo atsakymą Merkiui jis papasakojo tame pačiame valst. liaudininkų posėdyje po to, kai išleidę Toliušį ir Kardelį pas Merkį, visi laukėme jų sugrįžtant. Štai dėlko Merkys liaudininkuose nebesusigaudė ir pakvietė jų atstovus informacijai.

Kaip ir kodėl tame informaciniame pasikalbėjime iškitas - agronomas, mane painformavo grįžę Toliušis su Kardeliu.

Pirmą kartą sutikau A.Merkį asmeniškai 1936 m. pavasarį namų savininkų skolų mokėjimui palengvinti komisijoje, kur jis dalyvavo, kaip Kauno miesto burmistras. Aš gi atstovavau Finansų Ministeriją. Komisijos pirmininku buvo apylinkės teisėjas. Tada siautė krizė. Daugelis nekilnojamųjų turtų savininkų buvo prasiskolinę. Turtų kainoms ir butų nuomoms nukritus, kaikas nebepajėgdavo savo skolų mokėti. Vyriausybė ėmėsi priemonių jiems padėti. Sudarytoji komisija ir svarstydavo tokių prasiskolinusių turtų savininkų skolų išdėstymo ilgesniems terminams reikalą.

Padirbėjęs keletą mėnesių komisijoje, arčiau susipažinau su A. Merkiu. Po kurio laiko, jis mane pakvietė pereiti dirbti į Kauno Miesto Savivaldybę Finansų skyriaus vedėju. Pakvietimas ir pasiūlymas buvo netikėtas, bet įdomus. Atlyginimas buvo pasiūlytas gerokai aukštesnis, negu mokesčių inspekcijoje. Pasiūlymą priėmiau ir nuo rugsėjo 16 d., 1936 m. pradėjau darbą.

Čia iškilo eilė naujų klausimų. Teko pradėti studijuoti miestų ūkis ir finansai. Miesto biudžeto sudarymas ir finansų suorganizavimas vertė mane smulkiai susipažinti su miesto ūkio socialiniais ir sveikatos klausimais, be to, ir su kitų kraštų savivaldybėmis. Man teko dalyvauti ir Pabaltijo miestų sąjungų atstovų konferencijose: 1937 metais - Taline ir 1938 metais - Rygoje.

Kai Merkiui buvo pavesta sudaryti vyriausybę (iki to laiko su juo buvau išdirbęs trejis metus), jis ieškojo nebūtinai specialisto, bet ir administratoriaus, kaip jis išsireiškė lo mano kandidatūra, nes aš nebuvau žemės ūkio specialis-

Toliušui ir Kardeliui. Todėl abi pusės ir sutikusios su Audėno kandidatūra. Valst. Liaud. Centras tam pritarė. Sutikau ir aš.

To meto Lietuvos santvarkoje ministerio postas, nors ir konstitucijoje fiksuotas, buvo daugiau administracinis, negu politinis.

Valstiečiai liaudininkai mane įjungė į Lietuvos vyriausybę, bet nedavė man jokių instrukcijų, nestatė man jokių politinių reikalavimų, neprašė nei jokios darbų apyskaitos. To nereikalavo iš manęs nei Merkys.

Ta proga noriu pasakyti, kad su respublikos prezidentu A.Smetona iki tolei neturėjau jokios asmeniškos pažinties. Niekur su juo neteko susitikti ir jokių reikalų turėti. Ar jis apie mane prieš tai ką nors žinojo, negaliu pasakyti.

Krikšč. demokratų ir valst. liaudininkų žmonės, nors ir su jų partijų pritarimu įėję į abi anksčiau minėtas vyriausybes, vadovavosi ne partijos instrukcijomis, bet savo nuožiūra. Jie ten darė sprendimus pagal savo nuomonę ir pagal savo sąžinę. Už jų veiksmus ir partijos nebuvo atsakingos.

Tad, iš bet kurio taško bežiūrėtume, nerastume jokių duomenų, kad Černiaus ir Merkio vyriausybės buvo *koalicinės*.

Pagaliau, šiuo klausimu pasisakė ir A.Smetona, tautininkų suvažiavime (1940.I.5 d., Kaune), klausdamas: "Konsolidacija, ar koalicija?" Ir čia pat atsakė: "Kai viena kuri didžiulė partija vadovauja(*Tautininkų Sąjunga),* tai mažesnių partijų, šiai artimesnių, žmonės dedasi vyriausybėn, nesižadėdami betgi joms atsakyti už savo darbus.

Taip pasiekta valdžios vienybė galima laikyti veikiau *konsolidacija* - išplėsta, sutvirtinta, o ne sudėtine. Kai vieni iš talkos bet kuriais sumetimais pasitraukia, tai juos pakeičia nauji ir dėl to pakeitimo neatsitinka vadinamos krizės, jei tik pirmininkas palieka prie vairo. Kitur, kaip Prancūzijoje, kur parlamente yra daugybė mažų partijų ir iš jų tarpo nesiranda nė vienos tiek pajėgios, kad galėtų vadovauti, vyriausybė sudaroma tam tikru susitarimu, derybų keliu. Tai vadinamoji koalicija. *)

Matote, kaip jis aiškiai nusakė, kad Černiaus ir Merkio vyriausybės nebuvo *koalicinės*.

Gal ne vienas skaitytojas norės paklausti, kokius sumetimus turėjo krikšč. demokratai ir valst. liaudininkai, leisdami savo žmones dalyvauti Černiaus ir Merkio vyriausybėse? Todėl bandysiu atsakyti:

1. Partijų centrai juto, kad per 13 metų vienpartinis valdymas, jei tik bus kiek atmieštas, krašte atslūgins įtemptą nuotaiką, nes tuo metu bet koks didesnis vidaus sukrėtimas galėjo būti labai žalingas. Kai buvo sudaryta Černiaus vyriausybė, tautoje kilo didžiausias entuziazmas. Gal būt, tai buvo naujas tautos konsolidacijos laimėjimas.

2. Kad ir nesutartomis sąlygomis, bet žmonių, toms partijoms priklausančių, dalyvavimas vyriausybėje buvo tam tikra iliuzija, nes buvo galvota, kad gal šis pasirinktas kelias bus geriausias pereiti į demokratiją. Rengtaisiais perversmais to pasiekti nebuvo galima.

3. Jau į kraštą įsileidus sovietų karines įgulas, dar

*) 'Lietuvos Aidas', Nr.11, 1940.I.8 d

labiau iškilo tautos vieningumo būtinumas ir savisaugos reikalas. Todėl, tautos ir valstybės interesams saugoti, namų tvarka, ramybė ir susiklausymas buvo aukščiau visko.

NAUJA VYRIAUSYBĖ IR NAUJI REIKALAVIMAI

a. Karo iškelti klausimai. Nors sudėtingame valstybės gyvenime be perstojo tekanti gyvenimo srovė ir taip kasdien atneša naujų reikalavimų, bet A.Merkio vyriausybei teko spręsti nepaprastai daug ypatingų klausimų. Lietuva ypač turėjo vargo su savo trimis kaimynais : Vokietija, Lenkija ir Sovietų Sąjunga, iš kurių Lietuvai teko daug nukentėti.

Per tris II Pasaulinio Karo mėnesius Lietuvos vyriausybė svarstė daug naujų klausimų: raudonosios armijos įgulos, atgautas Vilniaus kraštas, ir tarptautinis ekonominis bendradarbiavimas.

Raudonosios armijos įgulų, to didžiausio ir pikčiausio skaudulio sveikame Lietuvos valstybės kūne atsiradimas, nuolatiniai reikalavimai, savivaliavimų gausybė iš rusų pusės, o, svarbiausia, Trojos arklio prileidžiamoji gresmė buvo didelis rūpestis. Be raudonųjų karių, apsčiai privažiavo jų šeimų, paruoštų šnipų. Lietuvoje buvęs negausus komunistinis elementas buvo paėmęs naują veiklos kryptį. Visa tai sukėlė naujų rūpesčių. Buvo pradėtos statyti naujos kareivinės sovietų įguloms, kurias* statė lietuviai ran-

govai. Pradėjus statybos darbus, komunistai suorganizavo visas savo pogrindžio jėgas prie statybos darbų. Daugiausia susirinko rusų tautybės statybos darbininkų. Pradėdami, ar užbaigdami dienos darbus, jie pradėdavo rusiškai giedoti komunistų internacionalą. Pristatytuosius darbų prižiūrėtojus niekino, išjuokė ir vijo tolyn. Kai mūsų policija suėmė 7 agitatorius, apie tai net Molotovas prisiminė mūsų atstovui. dr. Natkevičiui. Visokie sovietų atstovybės agentai važinėdavo į darbovietę be pertraukos. Komunistinė agitacija virte virė ne tik statybų darbovieties kolektyve, bet ji buvo išnešiojama po kraštą. Prie statybos darbų buvo skelbiamas vienas streikas po kito. Jie buvo grynai politinio pobūdžio. Pamažu susidarė padėtis, kad sovietų atstovas Pozniakovas nuolatos puolė U.R. Ministeriją, kad statybos darbai per lėtai einą. Be to, sovietų agitatoriai nuolat kurstė darbininkus streikuoti - darbą trukdyti. Statybos rangovai buvo bejėgiai vykdyti apsiimtuosius darbus. Ne kartą pats Molotovas prikaišiojo mūsų įgaliotam ministeriui dr. L.Natkevičiui, kad Lietuvos vyriausybė sąmoningai trukdanti kareivinių statybos darbus ir tuo pačiu, statanti raud. armiją į labai keblią padėtį. Tai esąs netoleruotinas sabotažas iš Lietuvos vyriausybės pusės. Dr. Natkevičius atsakęs, kad darbai esą trukdomi ne iš vyriausybės, bet iš pašaliečių, kurie nuolat kursto statybos darbininkus streikuoti. Molotovas atsakė aiškiai: "Mes tokius šaudome, šaudykit ir jūs."

Bet tuo pat metu, ne kartą Lietuvos atstovas Natkevičius informavo vyriausybę, kad jam ir Lietuvos atstovybei buvo pradėta rodyti ypatinga pagarba. Pats Molotovas, bet kurioje viešesnėje vietoje, ypač kitų didžiųjų valstybių ambasadorių akivaizdoje, parodydavęs daug respekto, kartais net "meiliai" apkabinęs.

Mūsų kariuomenės vadovybė turėjo paskyrusi savo ryšininkus prie sovietinių įgulų, kur iškildavo daugybė klausimų, kurių išsprendimas priklausė nuo Ministerių Tarybos.

Žemės Ūkio Ministerijai taip pat pridarydavo daugybę rūpesčių. Sovietiškos įgulos pradžioje nesilaikydavo jokių sanitarinių reikalavimų. Įgulų kariai skersdavo, kur papuldavo , visokius gyvulius, ir visur išmėtydavo jų atmatas, užteršdami plačias apylinkes. Reikėjo jiems duoti ir kuro. Jie patys kirsdavosi mišką, palikdami kelmus ligi žmogaus krūtinės aukščio ir miškų administracijai būdavo sunku tuos jų pėdsakus likviduoti. Sovietų įgulų viršininkai reikalaudavo duoti žemės, kur būtų galima įrengti aikšteles lėktuvams nusileisti. Jiems visai nerūpėjo, kad jų numatytose vietose buvo ūkininkų sodybos. Tuos reikalus turėjo spręsti speciali tarpžinybinė komisija. Nepolitikuojantieji žmonės kartais sudarydavo ir nemalonumų, k. a., viename tarpžinybinės komisijos posėdyje. Svarstant aikštelės reikalą, agr. M. išsišoko, pasakydamas, kad Lietuvai didis nepatogumas, įsileidus sovietų įgulas. Rusų atstovas be galo įsižeidęs ir didžiausią triukšmą pakėlęs. Dėka sumanaus U.R.Ministerijos atstovo įsikišimo, konfliktas buvo likviduotas.

Panašių faktų šviesoje su sovietiškomis įgulomis , tas problemas teko svarstyti kiekv. ministerijoje ir pačioje Ministerių Taryboje. Jie visi buvo labai skubūs, svarbūs, ir jų išrišimui teko sugaišti daug laiko.

b. Vilniaus krašto dalis, pagal 1939.X.10 d. Maskvoje pasirašytą sutartį, buvo grąžinta Lietuvai. Šį kraštą 19 metų valdė okupacinė Lenkijos valdžia. Vilnius praeityje daug kartų ėjo iš rankų į rankas, o ir naujausiais laikais, jo šeimininkai keitėsi kelis kartus. Ne viena iš tų valdžių nebuvo pastovi, įskantant ir ilgesnę lenkų okupaciją. Vi-

soms valdžioms gyventojai nepasitikėjo, gal instinktyviai nujausdami, kad toji valdžia ilgai neištvers.

Negalima sakyti, kad to krašto gyventojai būtų lengvai pasitikėję ir Lietuvos valdymo pastovumu. Tiesa, iš visai nelauktų vietų ateidavo gyventojų prašymai kaip greičiau įsteigti lietuviškas mokyklas. Mes tuomet norėjome palaipsniui Vilniaus kraštą įjungti į savąją valstybinio gyvenimo formą. Reikėjo steigti savivaldybes, pertvarkyti mokyklas, Vilniaus Universitetą. Iškilo ginčas ne tik dėl profesūros, nemokančios lietuviškai, bet ir studentų. Neaišku buvo ir dėl medicinos fakulteto. Vieni palaikė pasiūlymą steigti fakultetą, kiti buvo prieš. V.D.Universiteto atstovas dr. prof. Oželis specialiai atvykęs į vyriausybės posėdį, įrodinėjo, kad Lietuvoje esą nemažiau gydytojų, tam tikrą skaičių visų krašto gyventojų tinkamai aptarnaujančių, kaip ir kituose kraštuose. Įrodinėjo, kad V. D. Universitetas Kaune yra pakankamai pajėgus paruošti Lietuvai reikiamą gydytojų skaičių, ir kad taupumo sumetimais nesą jokio reikalo Vilniaus Universitete steigti medicinos fakultetą. Šviet. min. dr. Jokantas buvo griežtai priešingos nuomonės, nes reikalo būtinumą padidina ir tas faktas, kad lenkų laikais ten nebuvę medicinos fakulteto. Vyriausybė jam pritarė.

Toliau ėjo buv. Lenkijos valdininkų klausimas. Buvo nusistatyta palikti tuos valdininkus, kurie yra kilę iš Vilniaus krašto ir kurie priims Lietuvos pilietybę. Keblus buvo Romos Katalikų Bažnyčios vyskupijos valdytojo - arkivyskupo Romualdo Jalbzykowskio, nepriklausiusio Lietuvos bažnytinei provincijai, klausimas. Ar mūsų vyriausybės įgaliotinis Vilniuje turėtų vizituoti ark. Jalbzykowskį, ar pastarasis turėtų susiprasti ir pirmas vizituoti mūsų įgaliotinį? Visgi, vienas kito neaplankė.

Miškų priežiūrą lenkai visai kitaip tvarkė, negu lietuviai. Daug gyventojų svetimus miškus kirsdavosi be jokių leidimų. Prisikirsdavę malkų vežimus, važiuodavo į Vilnių juos parduoti, iš ko sau pasidarydavo pragyvenimą. Valdžioms keičiantis, kaikas ypatingai sugebėjo pasinaudoti mišku. Net ir trumpas bolševikmetis buvo pats geriausias metas malkų prisikirsti ir savo kiemus jomis užversti. Mūsų miškų administracija apie tai buvo puikiai painformuota. Todėl teko tolimesniam miškų naikinimui užkirsti kelią. Katrie gyventojai turėjo malkų atsargas prisidarę, į juos teko žūrėti pro pirštus —negi visiems bylas kelsi.

Vilniaus krašto įgaliotinis ir min. pirm. pavaduotojas K. Bizauskas vieną kartą savaitėje atvykdavo į vyriausybės posėdį, kur, išsitraukęs savo užrašus, pateikdavo visam Ministerių Kabinetui daugybę faktų iš visų gyvenimo sričių. Tiems visiems klausimams apsvarstyti reikėdavo kelių valandų. Tuomet pradėdavome posėdžiauti 5 val p.p. ir užbaigdavome tik po vidurnakčio.

Turėjome daug bėgamųjų klausimų ir su internuotais lenkų kariais ir civiliais, k.a.: jų pastogė, maitinimas, apranga, leidimai išvykti į užsienį, santykiai su Tarptautiniu Raudonuoju Kryžiumi ir kt. Tais klausimais rūpinosi krašto apsaugos, vidaus reikalų ir užsienių reikalų ministerijos, bet galutinis sprendimas priklausė Ministerių Tarybai.

Karo metu žymiai daugiau klausimų ateidavo ir iš mūsų atstovybių ir konsulatų užsienyje. J. Urbšys juokaudavo, kad jo popierių papkė labai pastorėjusi. Posėdžių metu, jis pateikdavo plačias užsienio politikos ir pasaulinių įvykių informacijas.

c. *Ekonominis susisiekimas* su kitais, ypač užjūrio kraštais, gerokai pasunkėjo. Pvz. Anglija, su kuria mūsų prekyba buvo labiausiai išplėsta, dėl karo sąlygų sunkiai bebuvo pasiekiama. Mėginome savo žemės ūkio produktus eksportuoti per Rumunijos uostus, bet tas kelias buvo per brangus. Naturaliems, nesunkiai įvykdomiems. prekybiniams mainams bebuvo likę tik du artimieji kaimynai: Vokietija ir Sovietų Sąjunga. Karo metu žemės ūkio produktų kainos buvo pakilusios. Bet kaimyninė Vokietija, nors duonos buvo labai reikalinga, laikėsi savo ekonominio dėsnio: nekelti kainų nei savo ūkininkams ir nemokėti brangiau ir už importą. Ji visiškai nesiteikė mokėti už mūsų produktus brangiau, negu mes prieš karą gaudavome Anglijoje. Todėl iškilo naujos prekybinės sutarties su Vokietija sudarymo klausimas. Teko labai rimtai rengtis ir skirti į delegaciją tik Lietuvos ūkio specialistus. Juk buvo visiškai aišku, kad nuo tos sutarties labai daug priklausys Lietuvos ūkio padėtis.

d. *Atsitiktiniai klausimai.* Per tuos septynius savo amžiaus mėnesius A. Merkio vadovaujamai vyriausybei teko bent tris kartus paliesti ir krašto vidaus reikalus.

1) Per 22 nepriklausomo gyvenimo metus Lietuvoje nebuvo išleistas valstybės tarnautojų statutas, nebuvo nei administracinio teismo. Apie 30,000 valstybės tarnautojų savo padėtimi nebuvo tikri, nes priklausė grynai nuo vienokios ar kitokios į paskirą tarnautoją aukštesnės administracijos pažiūros. Be to, administracijai buvo patogu grynai savo nuožiūra, be jokių teisinių suvaržymų, disponuoti šiais žmonėmis: priimti, atleisti, perkelti, pažeminti ar paaukštinti tarnyboje. Net ir visų teismų teisėjai tar-

nybiniu požiūriu priklausė nuo administracijos.

Atrodo, kad konstitucijos dėsnio: "Valstybės valdžia yra vienatija" veikiamas, Merkys norėjo išleisti specialų įstatymą, kuriuo apskrities viršininkas buvo norėta padaryti pirmuoju apskrityje vyriausybės atstovu, kuriam nemaža dalimi būtų pavaldūs visų kitų žinybų valstybės tarnautojai. Niekas iš vyriausybės narių iš anksto nebuvome tokio įstatymo projekto gavę, nebuvo jis ir betkuriam posėdyje išdalintas. Tik prieš kurį laiką apie tokio įstatymo projektą buvo rašyta spaudoje.

Po to, žinoma, visas reikalas turėjo atsidurti Ministerių Tarybos posėdyje. A. Merkys trumpai išdėstė to įstatymo projekto turinį, kartu pabrėždamas jo reikalingumą. Jis siūlė patį projektą iš esmės apsvarstyti ir priimtą projektą pasiųsti seimui. Jam baigus savo pranešimą, pirmasis paėmiau žodį ir principiniai pasisakiau prieš tokio įstatymo reikalingumą, motyvuodamas tuo, kad projektuojama dar daugiau ypatingų galių perduoti į vieno asmens rankas apskrities ribose. Tokią galią turėtų žmogus, kurį skiriant į apskrities viršininko postą, net nereikalaujama betkokių kvalifikacijų, kai tuo tarpu apskrity esama tiek daug įvairių įstaigų pareigūnų su aukštu mokslu ir nemaža tarnybine patirtim. Pasisakius ir kitiems ministeriams prieš, autorius savo įstatymo projektą atsiėmė. Ta pačia proga, buvo pasisakyta, kad reikia ruošti bendrą valstybės tarnautojų statutą.

2) Kartą 1940 m. pradžioje, Laisvės Alėjoje susitikau F. Bortkevičienę. Ji, kaip buvo įprasta, tuojau mane "užpuolė", maždaug išdroždama: "Ką jūs ten darote su savivaldybėmis? Pravedėte savivaldybių rinkimus, o žmonės apie tai nieko nežino. Jie susirūpinę, nes nieko nežinoję ir

tam nepasirengę." Išklausęs jos priekaištus, pasakiau, kad vyriausybėje jokie savivaldybių rinkimų klausimai nebuvo svarstomi, nič nieko apie juos negirdėjau ir nežinau. Ji man net pridūrė, kad rinkimų dieną Biržų valsčiuje du policininkai buvo atvykę pas Kostą Kregždę (buv. seimo narį, kooperatininką ir valst. liaudininkų veikėją) neva kratos daryti ir jį specialiai visą dieną išlaikę namuose, kad tik jis nepasirodytų rinkimų būstinėje.

Visą jos informaciją priėmiau dėmesin, pažadėdamas tą reikalą išsiaiškinti. Sekančiam Ministerių Tarybos posėdy paklausiau A. Merkį, ar tikrai Lietuvoje vyksta valsčių savivaldybių rinkimai ir kodėl apie tai nič nieko nežinome? A. Merkys apgailestavo, kad jo vyriausybės nariai tokius dalykus sužino gatvėje, o ne kur kitur, ir paprašė vidaus reikalų min. Skučą paaiškinti. Gen. Skučas labai trumpai atsakė: "Valsčiaus savivaldybių rinkimus laikiau tokiu nereikšmingu dalyku, kad neradau reikalo vyriausybės narius apie tai čia, ir visą visuomenę per spaudą informuoti. Rinkimai buvo per kaimo seniūnus gyventojams paskelbti ir jie jau ramiai praėjo."

Neprileidžiu, kad gen. Skučas valsčiaus savivaldybių rinkimų klausimu būtų buvęs toks naivus. Nors savivaldybių rinkimai jau nuo 1931 metų visokiais cenzais buvo gerokai susiaurinti. Bet kad tokioje siauroje formoje pravedamus rinkimus reiktų pravesti slaptai, tai iš tiesų buvo perdaug visko bijota. Supratau, kad Merkys apie tuos rinkimus jau anksčiau žinojo.

Apie tokią "vaizdžią" informaciją, kurią man malonėjo "suteikti" mano kolegos, painformavau valst. liaudininkų vadovybę.

3) Kai 1939.III.27 d. buvo sudaryta Černiaus vyriausybė, visame krašte buvo pakilusi gyventojų nuotaika. Net reiškėsi ir nuoširdaus entuziazmo. Nevienas tarė: "Pagaliau pralaužti vienos partijos valdymo ledai, gal prieisime prie demokratijos?" Kaip jau minėjau, ta vyriausybė buvo praminta 'Vieningo darbo vyriausybe'. Pirmosiomis savaitėmis visame krašte gyventojai savo iniciatyva pradėjo rengti gausius susirinkimus, į kuriuos su pranešimais atvykdavo naujieji ministeriai. Tuo būdu prasidėjo glaudus kontaktas tarp valdžios žmonių ir visuomenės. Tuo lyg iš naujo buvo pradėta kelti užliūliuotoji politinė žmonių dvasia. Bet ir toji laisvė greitai buvo sustabdyta.

Visuomenė, parodžiusi kiek entuziazmo vyriausybės atžvilgiu, iš jos laukė ir nemažų darbų. Svarbiausia buvo laukiama politinių laisvių, kurių kraštas per 12 metų neturėjo. Deja, jų ir nesulaukė. Vidaus santvarkoje niekas nepasikeitė.

Pradžioje buvo šiek tiek palengvėję ir spaudai, kuri galėjo plačiai aprašyti visuomenės susirinkimus, kuriuose vyriausybės nariai darydavo pranešimus. Spauda galėjo pavaizduoti ir visuomenės nuotaikas. Pvz., 'XX Amžius' savo 1939.IV.29 d. laidoje konstatuoja, kad naująjai vyriausybei susidarius, materialiniai nepritekliai pasiliksią, gi už tat jie "*kompensuojami dvasinės srities gėrybėmis. Išsiilgimas dvasinių patogumų buvęs toks didelis, kad didžiausios lietuvių masės jokios vyriausybės taip entuziastiškai nemylėjo, kaip dabartinei koalicinei vyriausybei susidarius*".

'Lietuvos Žinios' 1939.IV.15 d. laidoje, tardamos žodį naują vyriausybę sutinkant, rašė: "*Tas naujas iš tautos ūpas reiškiasi taip gaivališkai, taip gyvybingai, kad tartum*

iš naujo išvysta tekančią saulę, kurios taip ji išsiilgusi, kad tartum iš naujo atsikvepia pilna krūtine, ir pamokyta būti skeptike, tartum pati sau netiki, kad vyksta tartum koks stebuklas".

Kadangi Černiaus vyriausybė, iš kurios tauta daug laukė, išskyrus psichologinį persilaužimą, nieko daugiau konkretaus neįnešė, tai pradžioje sukeltasis entuziazmas pamažu atslūgo. Tačiau šios vyriausybės valdymo laikotarpis buvo labai turtingas įvykiais, būtent:

a) 1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjęs II Pas. Karas;

b) mobilizacija Lietuvoje;

c) Lenkijos pralaimėjimas ir dalies jos žmonių į Lietuvą antplūdis;

d) dalies Vilniaus krašto atgavimas;

e) savitarpinės pagalbos sutartis su SSSR ;

f) raudonosios armijos įgulų į Lietuvą įvedimas.

Visi tie įvykiai Lietuvos gyvenimą sukrėtė iš pagrindų. Vilnių atgavus, į jį žygiavo ne tik mūsų kariuomenė, bet ir teatras, mokslo, ūkio įstaigos, spauda, jaunimas ir kt. Tas žygis sukėlė labai daug entuziazmo, nes tai buvo lyg kokia kompensacija už Klaipėdos krašto netekimą.

Šiame nuotaikų įsisiūbavime, Černiaus vyriausybė pakeičiama (1939.XI.22 d.) Merkio vyriausybe, kurios sudėtin ir aš įėjau.

Naujai vyriausybei kraštas neberodė jokio entuziazmo. A. Merkys jau iš seniau krašte buvo žinomas, todėl niekas nebesitikėjo, kad krašto administracija demokratėtų, ar kad būtų pravestos kokios didesnės administracinės refor-

mos. Be to, visas kraštas buvo aptrauktas raudonojo voro tinklais —sovietiškomis įgulomis. Negi buvusi laisva tauta galėjo džiaugtis svetima krašte esamčia jėga? Visa toną duodanti spauda mirgėte mirgėjo karo žiniomis, ekonominiais sunkumais, Vilniaus krašto gyventojų sunkaus gyvenimo aprašymais ir kitomis nelabai džiuginančiomis naujienomis.

Min. p - kas A. Merkys mėgo kiekvieną savo darbą ar žygį aukštai vertinti. Jis norėjo, kad ir visuomenė taip pat jį vertintų, pozityviai pasisakytų įvairiais klausimais, net ir entuziazmo parodytų. Bet gyvenime to nesimatė. Ką ELTA apie vyriausybės darbus ar sumanymus paduodavo, tą laikraščiai įdėdavo, savo komentarų nepridėdami. Tuo labiau —nieko pagiriančio (ne taip, kaip seniau, kada vienų tautininkų vyriausybės žygius jų spauda gražiausiai ir įspūdingiausiai aprašydavo).

Merkys nuolat būdavo susirūpinęs, kaip ir kuo jo vyriausybė galėtų užimponuoti visuomenę, ją išjudinti iš kasdieniškos rutinos. Visuomenė turėtų jausti veikiančią vyriausybę, ja domėtis, ją remti ir jos darbus geriau vertinti. Vienu žodžiu, jam rūpėjo populiarumas. Štai kad ir toks faktas. Ministerių Taryba, mano pasiūlymu, priėmė nutarimą kiekvienam šeimos kiemui parduoti 7 kietmeterius malkų, be varžytinių , ir tam tikrą kiekį statybinės medžiagos. Tą žinutę Elta davė spaudai, kuri ją paskelbė visai nežymioje vietoje, nič nieko nuo savęs nepridėdama. Merkys netvėrė piktumu. Jis man savo nepasitenkinimą taip nusakė: "Šitoks geras ir bene pirmas per 20 metų nutarimas visuomenėje praėjo lyg ir nepastebėtas. Jei taip kitur, pvz., Vokietijoje, tai tokį nutarimą visa spauda būtų kelis kartus didžiausiom raidėm spausdinusi ir vyriausybės dar-

bus vertinusi". Jis pritarė ir gilesnei žemės reformai.

Daug buvo priežasčių, dėl kurių Merkio vyriausybė nebuvo populiari, nei populiarinama. Štai kaikurios iš jų:

a) jau pats Černiaus vyriausybės pakeitimas be jokios aiškesnės priežasties visuomenėje sukėlė nemažų abejonių;

b) tos vyriausybės gyvavimo metu, iki bolševikų okupacijos, nieko svarbesnio pasaulyje neįvyko, kas daugiau būtų palietę Lietuvą;

c) vidaus gyvenime, išskyrus konfliktą su kariuomenės vadu gen. Raštikiu, daugiau nieko naujo neįvyko;

d) nieko ypatingo ir pati vyriausybė nepadarė, kad krašte pakeltų nuotaiką;

e) šiai vyriausybei teko virškinti prasidėjusio pasaulinio karo padarinius su visomis blogybėmis.

Nedėkinga Merkio vyriausybės padėtis buvo dar ir tuo atžvilgiu, kad nei viena partija, nei jų spauda nelaikė šios vyriausybės sava, sau artima. Ji buvo lyg koks pamestinukas: niekas krašte jos nesisavino. Bet antra vertus, niekas nei pogrindyje, nei viešai, kiek tatai būtų buvę galima, jos negriovė ir prieš ją nekovojo. Nebuvo girdima ir nepasitenkinimo balsų dėl jos veiklos. Tad šios vyriausybės pozicija krašte buvo gana tvirta.

Kartą pas mane atsilankęs Latvijos nepapr. pasiuntinys ir įgal. min. Seja visai nuoširdžiai ir įtikinančiai kalbėjo, kad jo turimomis žiniomis dabartinė vyriausybė esanti

tvirčiausia, lyginant ją su ankstyvesnėm. Tokios panašios žinios ateidavo ir iš kitų šaltinių. Jas patvirtindavo ir vidaus reikalų ministerio pranešimai ir susitikimai su kr. demokratų ir valst. liaudininkų žmonėmis. Tą juto ir Merkys, bet jis norėjo didesnio populiarumo ir šlovinimo. Kartu jis jautė, kad įsileisdamas į savo vyriausybę kitų partijų žmones, tautininkuose buvo nustojęs populiarumo. Ankstyvesni ministeriai pirmininkai: J. Tūbelis ir kun. Vl. Mironas kartu buvo ir Tautininkų Sąjungos pirmininkais. Deja, Merkiui to posto nebedavė ir tautininkų vadovybė perėjo į jaunų vyrų rankas, kurie darė energingų žygių stiprintis, plėstis ir tvirtėti.

Vyresnės kartos tautininkai, kaip Tūbelis, kun. Mironas, Šakenis ir kiti, kovoję prieš rusų caro valdžią, dirbę atkuriant nepriklausomą Lietuvą, buvo bent daliniai demokratai. Jie turėjo sentimentų ir kitokių pažiūrų žmonėms. Todėl ne vienoje valdžios įstaigų viršūnėje buvo palikta ir tautininkams nepriklausiusių viršininkų. Bet kiti vėjai papūtė, kai tautininkams pradėjo vadovauti jaunesnieji: dr. D. Cesevičius, dr. Br. Dirmeikis, V. Rastenis, V. Alantas ir kiti. Jie buvo jauni, energingi, gerai plunksną valdą vyrai. Gi bendrosios totalistinės ideologijos vyr. propoguotojas buvo prof. kun. Idzidorius Tamošaitis, Jų visų sukamas malūnas reikalavo malti viską, kas liberališka, kas demokratiška, kas "naujosios dvasios" supratimu pasenę ir geruoju nenori pasiduoti totalistinių įdėjų principams ir praktikai. Ypatingai daug tais klausimais rašė žurnalas 'Vairas'.

Man atrodo, kad tų dviejų faktorių: vyriausybės tvirtumo, bet nepopuliarumo, ir tautininkų stiprinimosi veikiamas, Merkys sprendė, kad reikia ką nors daryti. Juk negana to, kad visuomenė rami ir pasyvi. Reikia ją sukelti, su-

žadinti, kad vyriausybės darbams pritartų, jais džiaugtųsi ir gerėtųsi. Jei tokios nuotaikos susidarytų tautoje, tuomet jam ir prieš tautininkus būtų didesnis kreditas.

1940 m. pavasarį, viename posėdyje, apsvarsčius eilinius klausimus, Merkys pradėjo dėstyti vyriausybės populiarumo reikalą. Pirmiausia jis nusiskundė visuomenės šaltumu ir santūrumu vyriausybės atžvilgiu. Jis pats nieko konkretaus nepasiūlė, ką reikėtų daryti, o tik prašė mūsų pasisakyti, kuo būtų galima sužadinti visuomenę, kad ji daugiau mūsų darbais domėtųsi ir jiems pritartų?

Paprašęs balso, aš pasidžiaugiau jo iniciatyva pasvarstyti ne tik bėgamus reikalus, kurių susirenka daugybė, bet pasvarstyti ir gyvybinius—platesnės reikšmės klausimus. Savo pažiūras išdėsčiau taip: "Mes savo darbais, čia uždarai dirbamais, nors ir ilgai prie jų sėdėdami ir daug naudingo nuspręsdami ir padarydami, visuomenės neužimponuosime. Reikia naujų, didesnių ir drąsesnių užsimojimų. Visų pirma, reikia ką nors duoti pačiai visuomenei. Per daug metų visuomenė buvo kalbinama laikytis ramiai, vieningai. vykdyti valstybės uždėtas pareigas, dirbti savo darbą ir kt. Bet kartą mus vidaus reikalų ministeris informavo, kad per 13 metų buvę 14 sukilimų. Tatai reiškia, kad visuomenė yra nerami ir neperdaug klusni, politiškai suspausta, iniciatyva iš jos atimta. Niekur niekas jos patarimų neklausia ir niekas jai neduoda savo valios pareikšti. Jei norime, kad visuomenė daugiau domėtųsi vyriausybe, jos darbais, jiems pritartų ir dėl jų pasidžiaugtų, pirmon eilėn turime praktikoje atstatyti pilnas žmogaus ir piliečio teises laisvai reikštis valstybėje ir visuomenėje. Duokime laisvę organizacijoms, spaudai, korespondencijai ir kt. Tuomet visuomenė pajus vyriausybę, tuojau pakils iš dabar-

tinio letargo ir nesigailės vyriausybei gero žodžio."

Po manęs trumpai kalbėjo švietimo ministeris dr. Jokantas. Jis labai abejojo mano pasiūlyto recepto tinkamumu ir tikslingumu. Laisvė, žmogaus ir piliečio teisės esančios vertingi dalykai, bet nevisada esą prasminga duoti visuomenei jomis naudotis. Visuomenė dažnai šias teises panaudojanti prieš valstybės santvarką. Po jo kalbėjo finansų ministeris E. Galvanauskas. Jis pasakė, kad Audėnas, kaip demokratas, kitokio pasiūlymo ir negalėjęs duoti. Juk tai esą elementariausi demokratijos reikalavimai, kuriuos patenkinus, po 13 kitokios būklės metų, visuomenė tikrai parodytų daug entuziazmo.

Šituo trumpu pasikalbėjimu ir baigėsi atsitiktinai iškilusių klausimų apie vidaus padėtį aptarimas.

VASARIO ŠEŠIOLIKTOJI

Artinosi Vasario Šešioliktoji. Vyriausybė planavo, kaip ši Tautos Šventė turėtų būti iškilmingiau atžymėta. Labiausia rūpinomės sostine Vilniumi, kur, nors buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, bet ši šventė dar niekada nebuvo viešai ir iškilmingai atšvęsta, nes svetimi okupantai to neprileido.

Vilniaus kariuomenės įgulai buvo liepta atitinkamai pasirengti. Visuomenė, organizacijos ir bažnyčios, gerai suprasdamos šios dienos svarbą, taip pat rengėsi šventės iškilmėms. Buvo keltas klausimas, kad ta proga į Vilnių vyktų prezidentas Smetona, kas būtų simbolizavęs buv. okupuoto Vilniaus krašto visišką neatskiriamą įsijungimą į vienalytį Lietuvos valstybinį organizmą. Bet prezidentas samprotavo, kad Vilnius dar nebuvo pasirengęs tinkamai respublikos prezidentą priimti. Taip ir nebeteko jam Vilniaus dar sykį pamatyti.

Paskutiniame prieš vasario 16 d. vyriausybės posėdyje, kai jau buvo aišku, kad prezidentas į Vilnių nevyks, sutarėme, kad vieni vyksime į Vilnių, kiti į Šiaulius, kiti liks Kaune. Vieni vienur, kiti kitur turės dalyvauti įvairiose pamaldose ir viešuose minėjimuose.

Min. pirm. Merkiui, krašto aps. min. gen. Musteikiui, vidaus reik. min. gen. Skučui, šviet. min. dr. Jokantui ir man buvo skirta vykti į Vilnių. Šis mūsų žygis buvo pirmasis oficialus Lietuvos vyriausybės atsilankymas atgautoje sostinėje. Vilniaus gelež. stotyje buvome sutikti miesto burmistro Kostanto Stašio, kariuomenės viršininkų, spaudos ir visuomenės atstovų, ir gausios minios, orkestrui grojant.

* * *

Esame Vilniuje, kuriame ne tik didžiosios vertybės, bet kurio kiekvienas kampas, kiekvienas grindinio akmuo, kiekvienas samanomis apaugęs stogas, arba per ilgus dešimtmečius išbuvusios suodimis aptrauktos namų sienos "kalbėjo" apie Lietuvos istoriją, apie lietuvių politikos ir kultūros praeitį. Vilnius —tautos ilgesys, kalbomis iškalbėtas, dainomis išdainuotas, tarptautinių derybų ir intrigų tinklais apipintas. Vilnius, kuriame lygiai prieš 22 metus dvidešimt tautos išrinktų vyrų paskelbė laisvos ir nepriklausomos valstybės atstatymo aktą. Vilnius —iš kurio, vos tik susiorganizavusi antroji Lietuvos laikinoji M. Sleževičiaus vyriausybė pašaukė tautos sūnus ir dukteris prie ginklo savanoriškai ginti Lietuvą nuo visų priešų.

Vilnius —iš kurio toji pat vyriausybė, vos tik paspėjusi pašaukti tautą į kovą, turėjo jį apleisti, nes net du priešai: lenkai ir bolševikai jį užgrobė. Bet nepajėgė užgrobti ir nugalėti lietuvių dvasios ir ryžto savo valstybę atkurti.

Ir dabar, šiame pačiame Vilniuje, Lietuvos istorijos lopšyje, kultūros ir politikos tvirtovėje, Lietuvos vyriausybė buvo visų miesto gyventojų sutinkama ir saliutuojama. Šioje didžioje triumfo dienoje, vyriausybė lanko vieną po kitos

Lietuvai brangiausias relikvijas, lenkia prie jų savo galvas ir, pirmojo apsilankymo proga, palieka atitinkamus simbolius.

Negailestingai treškančiame šaltyje, bet tylaus, tylaus vėjelio švituojamos naujitėlaitės tautinės vėliavos ne tik šlamėjo, bet tarytum kalbėte kalbėjo apie didįjį džiaugsmą, apie mūsų brangiausias relikvijas, apie mūsų triumfą.

Pasiskirstėme, kas kuriose bažnyčiose, kur tą dieną vyko iškilmingos pamaldos, dalyvausime. Merkys ir Musteikis buvo Katedroje, Jokantas—gudų katalikų bažnyčioje, Skučas—evangelikų reformatų bažnyčioje, o aš, pulk. Viršilos lydimas, vykau į Didžiąją Sinagogą.

Buvo labai šalta diena ir daug sniego. Su pulk. Viršila išėję į gatvę, negalėjome pagauti nei taksi, nei vežiko, todėl žygiavome pėsti. O visgi važiuotiems privažiuoti būtų buvę iškilmingiau. Dairėmės aplink, vaizdas—nepaprastas. Visas miestas skendėjo vėliavose. Namų languose ir krautuvių vitrinose išstatyti Lietuvos kunigaikščių ir žymiųjų asmenų paveikslai.

Prie sinagogos durų ir gatvėje buvo daugybė žmonių. Priartėjus prie jų, ne vienas suprato "valdžią" atėjus. Pažįstamas kaunietis adv. Goldbergas, nuotaikingai pasisveikinęs, tuojau įspėjo: "Ponas ministeri, prašau nenusiimti kepurės!" Jis ir kiti mus palydėjo iki paskirtos vietos. Sinagoga buvo pilna. Pamaldas laikęs rabinas nuolatos kartojo žodį 'Smetona'. Supratau, kad meldžiasi už valdžią. Į jo sakomąją ir pusiau giedamąją maldą įsiterpdavo kantorius, nepaprastai stiprus tenoras. Man, kaip dainos mėgėjui, jo gražus giedojimas darė didelio ir labai malonaus įspūdžio. Pamaldos užtruko apie pusantros valandos. Turiu

pabrėžti, kad per pamaldas ir įeinant bei išeinant iš sinagogos, susirinkusieji rodė didelio respekto.

Po visų pamaldų, susirinkome stebėti Vilniaus įgulos kariuomenės parado. Žmonių prisirinko jūra. Grojo orkestrai, žygiavo vyrai. Praeinančius žaliūkus minia palydėjo plojimais, valiavimais ir džiūgavimais.

Paradui pasibaigus, žmonių minia su vėliavomis vyko prie namo, kuriame 1918.II.16 d. Lietuvos Taryba paskelbė Lietuvos nepriklausomybės atstatymo aktą.

Prie to namo sienos iškilmingai buvo prikalta paminklinė lenta su tokiu įrašu: *"1918 m. vasario 16 d. šiuose namuose paskelbtas Nepriklausomos Lietuvos atstatymas"*.

Tomis dienomis Vilniuje vyko Lietuvos savanorių—kūrėjų suvažiavimas. Jų iniciatyva ir buvo suorganizuotas paminklinės lentos prikalimas. Šia proga atitinkamą žodį tarė savanorių—kūrėjų atstovas ir min. pirm. Merkys. Orkestras grojo tautos himną ir maršus. Buvo labai jaudinantis momentas.

* * *

Toje pakilioje šventės nuotaikoje vyriausybės nariai, organizacijos ir minia žmonių žygiavo prie dr. Jono Basanavičiaus kapo, Rasų kapinėse, kur jo ir dėl Vilniaus žuvusių Lietuvos karių garbei buvo padėti gėlių vainikai.

Valandos lėkte lėkė. Nespėję išsiskirstyti, vėl greitai susitikome valstybės teatre, bendram šventės minėjimo aktui. Burmistras K. Stašys, taręs trumpą žodį, skaitė ilgą eilę pavardžių, kuriems buvo paskirtos vietos prie garbės stalo. O kai visi išsirykiavome, toje džiaugsmo ir didžiojo įspūdžio

valandoje, rodėsi, kad giedamo tautos himno garsai išgriaus teatro sienas ir patį dangų pasieks.

O kaip mielos ir brangios tokių išgyvenimų valandos !

Greitai atėjo ir kalbėtojams eilė. Min. pirm. A. Merkys pirmasis taria: "Lietuvos valstybės atstatymo sukakties minėjimas šiais metais yra mums reikšmingas ir brangus vien dėl to, kad jis vyksta fone pasaulinio mąsto įvykių, kurie reljefiškiau išryškina jo istorinę prasmę vien dėl to, kad Lietuva jį pirmą kartą švenčia savo sostinėje Vilniuje". Jis toliau tęsia: "Šiandien atsistojo prieš mus svarbus uždavinys: politiniai, ūkiniai ir kultūriniai suugdyti Vilnių ir jo sritį su kitomis Lietuvos dalimis, įterpti jį į Lietuvos valstybinio ir ūkinio gyvenimo visumą". "Lietuvių tauta", toliau kalba Merkys, "nežino kelio atgal; savo sostinės klausimu ji nesileis į jokius kompromisus."

Po Merkio, kalbėjo įvairiomis kalbomis ir įvairių tikybų dvasininkai iš to paties garbės prezidiumo. O jų Vilniuje buvo labai daug. Jie visi pabrėžė, kad Vilnius —nuo amžių Lietuvos sostinė, kad Lietuva —Vilniaus vienintelė šeimininkė.

Iškilminga, malonu ir griaudu, girdint nuoširdžias kalbas, juntant degančias meile širdis ir matant džiaugsmu spindinčias akis.

Šiai akto daliai pasibaigus, operos solistė Štaškevičiutė sugiedojo "Ave Maria", o N. Martinkonio vedamas šaulių choras padainavo daug dainų.

Taip pirmąjį ir ligi šiolei paskutinį kartą Vasario Šešioliktoji buvo iškilmingai apvaikščiota ten, kur gimė pats Lietuvos Neprikiausomybės atstatymo aktas.

MINISTERIJOJE

Žemės Ūkio Ministerija man buvo gana svetima. Tarnybos reikalais su jos pareigūnais anksčiau neturėjau progos susidurti. Nedaug ką iš tos ministerijos ir asmeniškai tepažinojau. Bet ministerijos veiklą, žemės ūkio organizacijų tinklą, kooperatyvinį tinklą, sekdamas krašto ekonominį gyvenimą, pažinojau neblogai. Man, kaip vyriausiam administratoriui naujose pareigose, daugiausiai rūpėjo kuo geriau pažinti ministerijos organizaciją, giliau įsitraukiant į aktualiuosius darbus.

Ministerija apėmė tokias svarbias sritis:

1) žemė ir jos tvarkymas, 2) žemės ūkio gamyba, 3) dalinis žemės ūkio produktų perdirbimas ir eksportas, 4) melioracija, 5) žemės ūkio kooperatyvai, 6) veterinarinė krašto padėtis, 7) žemės ūkio kultūros kėlimas, 8) žemės ūkio švietimas, 9) žemės ūkio statyba, 10) miškų ūkis su vandenimis ir durpynais, 11) ūkininkų gyvybiniai interesai ir 12) žemės ūkio darbininkai ir jų būklė.

Visose ž.ū.m. šakose dirbo apie 6,000 tarnautojų, iš kurių nemaža ir labai gerų kvalifikacijų, turinčių aukštojo mokslo laipsnius ir gerą praktiką. Be to, buvo gana daug ir

jaunų išsimokslinusių įvairių šakų specialistų. Dauguma jų, stovėdami arčiau gyventojų, kvėpuodami grynu laukų ar miškų oru, gerai suprato ir gyventojų reikalus ir valstybės uždavinius.

Atėjęs į ministeriją, nesiėmiau ką nors greitomis keisti, ar taisyti. Mano giliu įsitikinimu, žalinga daryti lūžius administracijoje tik iš principo. Greitai patyriau, kad visi aukštesnieji pareigūnai—direktoriai, su nedidelėmis išimtimis, yra ir rūpestingi ir savo darbe gerai nusimaną. Spėjau, kad jie gerai prižiūri ir sau pavaldžius bendradarbius.

Pradėjus darbą, tuojau paaiškėjo pirmosios to meto aktualijos: 1) žemės reformos Vilniaus krašte pravedimas, 2) ūkininkams ir pirkliams miško pardavimas, 3) žemės ūkio produktų eksportas ir už juos mokamos kainos ir kt.

Žemės reformos Vilniaus krašte pravedimas. Atgavus dalį Vilniaus krašto, reikėjo ruoštis skubiai ten pravesti žemės reformą, kurios vietiniai gyventojai iš lenkų valdžios nesulaukė. Nedaug kaimų tebuvo į viensėdžius išsiskirstę, o dvarai bežemiams ir mažažemiams visai neišdalyti. Kraštas buvo tirštokai apgyventas. Bežemių ir mažažemių skaičius buvo didelis. Kadangi jie buvo gana gerai informuoti, kaip laisvoje Lietuvoje buvo įvykdyta labai gera ir teisinga žemės reforma, tai jie išsiilgę laukė tos reformos.

Vilniaus kraštas iš sovietų buvo perimtas 1939.X. 27 d. Lapkričio 22d. aš perėmiau ž.ū.ministeriją iš savo pirmatako dr. J. Krikščiūno. Galima sakyti, kad atgautame krašte ministerijos aparatas jau pusėtinai buvo aptvarkytas ir suorganizuotas ir darbai pradėti.

Pirmiausia, reikėjo suregistruoti visos žemės, kurios turėjo būti nusavintos. Reikėjo orientuotis, kiek yra gyventojų, kuriems reikės duoti žemės. žemės pareikalavimas buvo didelis, o didelių dvarų nelabai daug tebuvo. Daugiau dvarų buvo tolimesnėse vietose, Lydos link. Bet tų vietų, nežiūrint Lietuvos su Sovietų Sąjunga 1920.VII.12 d. taikos sutarties, sovietai mums nebeatidavė, bet užleido Gudijai.

Apie gruodžio vidurį nuvykau į Vilnių arčiau susipažinti su tuo reikalu. žemės tvarkytojas Juozėnas supažindino mane su jau turima medžiaga, nors pilnų duomenų dar neturėjo. Po mano atsilankymo, darbas buvo varomas dar smarkesiu tempu, įjungiant į jį visus matininkus, agronomus ir vietos administraciją. Todėl visam krašte žemės reformos klausimas buvo pats populiariausias tiek gyventojams, tiek ir pareigūnams.

Maždaug apie 1940 m. sausio vidurį reikalingi duomenys jau buvo žinomi. Vieną dieną ateina pas mane žemės reformos valdytojas J. Daniliauskas. Buvo nelinksmas, prastai nuteikė ir mane. Vilniaus sritis, pagal Daniliauską, užima 665 600 hektarų žemės plotą, iš kurių 180,000 hektarų —miškų ir ežerų. Į viensėdžius išskirstytų kaimų plotas užima 109,300 ha., į viensėdžius neišdalintų kaimų žemės plotas — 146,660 ha. Gi dvarų, stambesnių, kaip 80 ha., — tik 54,820 ha. *)

Pateikęs šiuos duomenis, Daniliauskas išdėstė: "Jeigu nenusavinamos žemės normą dvarams, pagal veikiantį įstatymą, paliksime 150 ha., tai žemės reformai tektų tik apie

*) 'Tautos Ūkis', 1940 m. Nr. 15

19,000 ha. žemės. Priimant dėmesin, kad aplink dvarus dar yra daug į viensėdžius neišdalintų kaimų, tai juos skirstant, tų 19,000 ha. neužtektų mažažemių normoms padidinti. Bežemiams jau tikrai nieko neliktų.Tad, kaip padidinsime žemės fondą?"

Klausimas didelis ir labai opus. Daniliauskas mielai sutiktų sumažinti dvarų savininkams paliekamąsias normas. Tam įgyvendinti, reiktų keisti įstatymą, su kuo prezidentas niekuomet nesutiksiąs. Tuomet ir dabartinis seimas net įstatymo projekto nesvarstysiąs.

Tame reikale jau įgyta patirties. Mano pirmatakas dr. Krikščiūnas dar prieš Vilniaus krašto atgavimą norėjo žemės reformą pagilinti. Viename uždarame seimo posėdyje jis gana plačiai tuo klausimu išsikalbėjo su seimo nariais, siūlydamas savo projektą nenusavinamąją normą sumažinti iki 60 ha. Dalis seimo narių su tuo sutikę, dalis buvusi priešinga. Bet seimo nariams buvę aišku, kad prezidentas su tuo nesutiksiąs. Pajudinus tą klausimą, seimo narys ir žemės ūkio rūmų direktorius S. Jokubauskas per kelis Lietuvos Aido numerius pasisakė prieš žemės reformos gilinimą. Supratau, kad to klausimo judinimas ir buvusi svarbiausia priežastis, kodėl A. Smetona jokiu būdu nesutiko įleisti dr. Krikščiūno į Merkio vyriausybę, nors jis buvo vienas geriausių žemės ūkio specialistų.

Todėl šis opus klausimas buvo labai sunkiai sprendžiamas. Žemės alkis didelis. Žemės fondą buvo galima padidinti tik sumažinus nenusavinamasias normas. Jei žemių savininkams būtų buvę paliekama po 80 ha., tai žemės fondui būtų tekę 58,820 ha. žemės. Tai jau žymiai didesnis objektas, negu 19,000 ha. Tatai buvo galima padaryti, tik pakeitus įstatymą. Buvo aišku, kad prezidentas tam nepritars.

Sukau galvą, kaip būtų galima įtikinti A. Smetoną pakeisti žemės reformos įstatymą. Min. pirm. A. Merkį tuo reikalu nebuvo sunku įtikinti. Jis vis rodė noro ką nors visuomenei duoti, kuo nors ją užimponuoti. Tad, reikėjo apsiginkluoti visokeriopais duomenimis (tautiniais, socialiniais ir politiniais), vykstant pas prezidentą. Į talką pasikvietėme ir fin. min. E. Galvanauską.

Vieną 1940 m. vasario mėn. vakarą visi trys susirinkome pas prezidentą. Buvau stipriai tam vizitui pasiruošęs ir apsirūpinęs visokiais duomenimis apie žemės ūkio našumą, apie produktyviausią ūkio vienetą, apie gyventojų žemės reformai prielankumą, apie jos laukimą (pagal tautinius ir prieškomunistinius sumetimus ir kt.). Visa tai smulkiai dėstydamas, mėginau prezidentą įtikinti, kad reikia pakeisti žemės reformos įstatymą, sumažinant nenusavinamą normą. Merkys man pritarė, nors labai atsargiai. Galvanauskas daugiau domėjosi žemės ūkio gamybiniais klausimais. Nors ir ilgai diskutavome, bet turėjome išvykti be jokių rezultatų — nepasisekė prezidento įtikinti. Smetona pasisakė iš principo nesutinkąs jokių žemių nusavinti, nes ne tik jam, bet ir Lietuvai žemės reforma jau esanti pridariusi daug gėdos. Jis gaunąs iš Anglijos advokato, ginančio kunigaikščių Nariškinų (turėjusių Lietuvoje daug dvarų) bylą, dėl jiems pgl. žemės reformą padarytos skriaudos, įvairių papeikimų ir išmetinėjimų. Jis negalįs tokios gėdos net pakelti. Anot jo, žemės reforma buvusi didžiausia Lietuvos kompromitacija pasaulio akyse. Nuosavybės principas turįs būti saugomas, neliečiamas ir nepažeidžiamas. Jei žemės ūkio ministeris manąs, kad didesnių dvarų žemėmis būtų galima patenkinti aplink dvarus gyvenančių žmonių žemės alkį, tą reikėtų daryti, einant legaliu keliu. Tam reikalui turėtų būti įnešamos į biudžetą atitinkamos pinigų

sumos, kuriomis būtų išperkama dvarų žemė. Išpirktomis žemėmis valstybė galėtų bežemius ir mažažemius žeme aprūpinti. Tokia pat tvarka jis pasiūlė išpirkti žemes ir apie Vilniaus miestą, išpirktą žemę suskirstant sklypais ir juos pardavinėjant tarnautojams ir darbininkams naujų namų statybai. Jo pasiūlymo aš nediskutavau, nes tai nebe žemės ūkio politikos, o komunalės politikos klausimas. Tuo reikalu turėtų rūpintis Vilniaus miesto administracija ir Vidaus Reikalų Ministerija. Šis bevertingas mūsų pasikalbėjimas užtruko apie tris valandas.

Apie šį pasikalbėjimą prezidentūroje painformavau "ašies" partijų susirinkimo dalyvius.

Paaiškėjus, kad naujos žemės reformos neįmanoma pravesti, teko ruoštis prie kaimų į viensėdžius išskirstymo ir turimo 19,000 ha. žemės fondo panaudojimo mažažemiams ir bežemiams įgyvendinimo.

* * *

Miško klausimas. Rudeniui atėjus, miškas buvo vienas iš aktualiųjų klausimų miškų administracijai, gyventojams ir miško pirkliams bei medžio pramonininkams. Lietuva, nors senovėje plačiai savo giriomis garsėjo, nepriklausomybės metu jau buvo nebe miškingas kraštas, kada miškai beužėmė vos 18% krašto ploto. Tuo tarpu Vokietija turėjo 26% miškų. Mūsų miškams labiausiai nuostolingas laikotarpis buvo prieš I Pasaulinį Karą, kada daugiausia miškų priklausė privatiniams savininkams. Jiems miškai buvo geru pajamų šaltiniu, bet pats miškų ūkis nedaug terūpėjo. Nedaug miškais tesirūpino ir okupacinė rusų valdžia.

Žemės reformos įstatymu ne tik laukai, bet ir miškai

buvo nusavinti. Į paliekamąją 80 ha. normą galėjo būti įskaityta ir 25 ha. miško (vienam savininkui).Lietuvos vyriausybė nuo pat pirmų dienų pradėjo rūpintis miškų apsauga, tausojimu ir prieaugliu. Biudžetinių nepriteklių sumetimais, kartais miško būdavo iškertama daugiau, nei leistinos metinės normos. Bet bendrai imant, miško pardavimas buvo stipriai suvaržytas. Didesniems miško pardavimams reikėdavo Ministerių Tarybos nutarimo. Iš varžytinių miškas būdavo parduodamas ne tik miškų pirkliams, bet ir visiems gyventojams (kuro ir statybos reikalams).

Miško pirkimas iš varžytinių nepaprastai vargindavo ir erzindavo ūkininkus. Viena, jiems dažnai tekdavo varžytis drauge su pirkliais, o antra, malkoms ar statybinei medžiagai nusipirkti dažnai reikėdavo į varžytines atvykti net keletą kartų. Neturtingieji gyventojai atsidurdavo nepavydėtinoje padėtyje. Todėl atėjęs į ministeriją, labai greit ir konkrečiai susidūriau su šia skaudžia problema. Pradėjau galvoti, kaip tą negerovę pašalinti.

Kartą, savo samprotavimus, kad su miško pardavimu ne viskas tvarkoje, išdėsčiau miškų departamento direktoriui A. Rukuižai. Kartu paprašiau, kad jis pagalvotų ir paprojektuotų dar paprastesnį būdą mišką parduoti ūkininkams, Ar negalima būtų jiems panaikinti varžytines, radus tinkamesnį būdą? Kam juos kasmet varginti?

Rukuiža visuomet buvo energingas ir sumanus. Per ilgą miškų tvarkymo praktiką jis tuos reikalus geriausiai žinojo. Todėl po kelių dienų atėjo su nauju projektu, siūlydamas kiekvienam ūkiui leisti be varžytinių pirktis tvirta kaina po 7 kietmeterius malkų ir tam tikrą kiekį padarginės medžiagos. Bet tą projektą turėtų patvirtinti Ministerių Taryba. Entuziastiškai sutikau tą reikalą referuoti sekan-

čiame posėdyje, tikėdamasis, kad Merkio pritarimą tikrai gausiu. Jis juk visuomet pritardavo bet kuriems administraciniams pagerinimams. Smulkiai paruoštas Rukuižos projektas visai lengvai buvo patvirtintas sekančiame Ministerių Tarybos posėdyje. Po to, miškų varžytinių būstinėse žymiai sumažėję varžovų.

Miško pardavimas pramonei ir eksportui sudarė kitą nelengvą problemą. Eksportierių buvo daug. Vieni išveždavo žalią medžiagą, kiti savo lentpiūvėse mišką perdirbdavo į pusfabrikačius ir juos eksportuodavo. Miškų Departamentas savo dispozicijoje taip pat turėjo į bendroves suorganizuotų lentpiūvių: Klaipėdoje, Viešvilėje ir Kaune. Jos visos buvo gerai susitvarkiusios, todėl nemaža savo gaminių eksportuodavo, tikėdamosios savo eksportą ateity dar padidinti. Bet netekus Klaipėdos krašto, netekome ir ten turėtų lentpiūvių, kas žymiai pakirto ir Miškų Departamento eksporto pajėgumą.

Vieną dieną 'XX Amžiuje' pasirodė gana aštrus kritikos straipsnis, nukreiptas prieš Miškų Departamentą. Kitą dieną eina jo tąsa. Trečią dieną dienraščio redaktorius dr. Skrupskelis prisiunčia man surinkto naujo straipsnio nuospaudą, klausdamas, ar aš sutikčiau, kad toks straipsnis tilptų dienraštyje. Kadangi kritika buvo labai aštri, paprašiau straipsnio nedėti, kartu prašydamas leisti pasikalbėti su to straipsnio autoriu. Po poros dienų jis atėjo. Susipažinome. Pasirodė esąs jaunas energingas vyras, valstybės kontrolės revizorius. Pavardės neatmenu. Išsikalbėjus paaiškėjo, kad visos jo straipsniuose minimos negerovės buvusios 1933 metais. Pasiūliau straipsnio nedėti, nes tai nebebuvo jokia aktualija. Kartu jį patikinau, kad jei jis ką negero žinotų dabar, tai imčiausi neatidėliotinos ak-

cijos tas negeroves tuojau pat pašalinti. Deja, jis prisipažino nieko naujesnio nežinąs. Straipsnio tąsa daugiau nebepasirodė.

Tuometinė miško eksporto tvarka man visai nepatiko. Prekybos Departamente veikusi Licencijų komisija bet kokiai eksportuojamai prekei išduodavo leidimus. Svarstant miško eksporto reikalą, komisijos posėdžiuose dalyvaudavo ir Ž.Ū.M-jos atstovas. Kadangi miško medžiagos pareikalavimas visoje Europoje buvo didelis, tai mišką parduoti buvo labai lengva. Mišką eksportuoti būdavo daug norinčių: pirklių ir nepirklių. Gavę leidimus, nepirkliai juos už gerą pelną perleisdavo tikriesiems pirkliams. Tas, žinoma, sukeldavo nemaža negerų kalbų.

Rimtai galvojau, kaip tą negerovę pašalinti. Kadangi visas miškas buvo vieno savininko, t.y. valstybės rankose, ji, mano manymu, galėjo tinkamiau ir pelningiau ir jo eksportą išnaudoti. Valstybė kasmet išduodavo apie 60 leidimų miško eksportui. Tik truputį pastangų, ir gal Miškų Departamentas galėtų visą turimą eksportui mišką pats apdoroti? Juk turime puikių pavyzdžių su Pienocentru, Maistu, Lietūkiu. Pasikvietęs dir. Rukuižą, paprašiau pilnų duomenų apie Miškų Departamento dispozicijoje esančių lentpiūvių veiklą ir jų sugebėjimus eksporte.

Gavęs pilnus duomenis, Rukuižos paprašiau, kad iškviestų akc. b-vės "Lietuvos Medis" dir. Juozą Galinį, ką jis, vykdydamas eksportą praktikoje, pasakytų. Atvyko ir Viešvilės lentpiūvės vedėjas A. Vasiliauskas. Išdiskutavę reikalą su jais ir Miškų D-to pareigūnais, priėjome aiškios išvados, kad M. D-to dispozicijoje esančios lentpiūvės galima būtų visai nesunkiai praplėsti. Tada jos pilnai pajėgtų visą turimą miškų medžiagą eksportuoti. Tuomet atkristų

visos komisijos, visos kalbos ir visi kiti nesusipratimai, kylą dėl eksporto leidimų, dėl paties eksporto. Pradingtų ir eksporto leidimų spekuliacija. Be to, finansiniu atžvilgiu valstybė tikrai daugiau laimėtų.

Turėdamas visus duomenis, supažindinau min. pirm. Merkį su visa problema. Į pasitarimą pakvietėme ir fin. min. Galvanauską. Visi trys ilgai šį svarbų klausimą diskutavome, kartu paliesdami miškus kertančiųjų darbininkų klausimą, miškų atželdinimo reikalą, licencijų išdavimo blogybes ir kt. opius klausimus. Atsižvelgdami į tai, kad Miškų D-to žinioje esančios lentpiūvės iš kart gali būti nepajėgios paimti į savo rankas viso eksporto, nutarėme pusę turimos miško medžiagos eksportui perleisti privatiems miško pirkliams. Sprendžiau, kad mūsų nutarimas, kurį turėjo užtvirtinti visa Ministerių Taryba, buvo didelis laimėjimas, tvarkant miško eksportą. Deja, kaip daugelio kitų gerų sumanymų, taip ir šio nebeteko įgyvendinti , nes užgriuvo "raudonasis tvanas" — bolševikai.

* * *

Linų klausimas. Šis klausimas mane užklupo tuojau, kai mane, kaip naują ž. ū. ministerį, aplankė Lietūkio vyr. dir. Povilas Dagys ir dir. Vincas Meilus. Jie man papasakojo, kad jie daug kartų mėginę suorganizuoti kooperatyvų centrą linų ūkiui pakelti, bet visi žygiai buvo nesėkmingi. Vis nesisekę tokio centro įsteigti ir gausius ir turtingus linų pirklius nugalėti. Tuo būdu, linų ūkis buvo labai atsilikęs nuo kitų eksportuojamų žemės gaminių.

Turiu pabrėžti, kad linai nuo senų laikų Lietuvoje buvo pelningas produktas. Linų pluoštas ir sėmenys turėjo dide-

lę vertę ir paklausą. Lietuviai ūkininkai, sėdami linus, įdėdavo daug sunkaus darbo, kol paruošdavo tinkamą linų pluoštą. Pats linų apdirbimas ir paruošimas rinkai ėjo senomis priemonėmis. Nors Lietūkis parūpindavo ūkininkams geresnių sėklų, turėjo ir vieną linų apdirbimo fabriką, bet į linų kultūros pakėlimą nieko daugiau negalėjo investuoti. Mažai linų teeksportuodamas, Lietūkis silpnai tekonkuravo turtingiems pavieniams linų pirkliams, kurie ne cento neinvestuodavo linų kokybei pagerinti. Todėl buvo degantis reikalas ir šioje ūkio šakoje griebtis skubių reformų.

Išklausęs rimtą Lietūkio direktorių pranešimą, patariau jiems skubiai paruošti naujo kooperatyvo centro linams tvarkyti įstatus ir juos pristatyti Finansų Ministerijai patvirtinti.

Įstatai buvo greit paruošti ir įregistruoti. Dar 1939 m. gruodžio mėnesį buvo sušauktas kooperatyvų, norinčių būti naujo centro nariais, įgaliotinių steigiamasis suvažiavimas, kuris įsteigė Lietuvos Kooperatyvų Sąjungą LINAS. Pirmininku buvo išrinktas dr. J. Krikščiūnas.

Savo turėtą linų skyrių su visu personalu Lietūkis perleido 'Linui'. Kooperatininkai buvo labai patenkinti, sulaukę centrinės linų ūkio organizacijos, bet linų pirkliai reiškė didžiausią nepasitenkinimą. Jie žinojo, kad pamažu ir su linais bus tas pat, kaip anksčiau įvyko su pienu, kiaušiniais, gyvulių eksportu, grūdais ir kt.

Iš pat pradžios Linas tegavo tik 35% viso linų eksporto. Nežiūrint to, sąjunga toliau projektavo naujus linų apdirbimo fabrikus, rinkosi linų supirkimo specialistus, rūšiuotojus. Linų kultūrai pakelti, sąjunga buvo numačiusi pradėti nuo žemės įdirbimo, jos tręšimo ir linų sėjos instruk-

tavimo. Ūkininkams, sėjantiems linus, parūpins geresnių sėklų. Tuo keliu einant, Linas galvojo palengvinti ūkininkams darbą, kartu padidinti ir jų pinigines pajamas, kai bus pakelta linų rūšis.

* * *

Arklių supirkinėjimas ir eksportavimas buvo laisvas. Tuo bizniu užsiiminėdavo pavieniai pirkliai, arklius supirkinėdami senai nusistovėjusia tvarka. Pirklys, būdavo, kelias valandas turguje derasi su ūkininku, kol pagaliau susitaria, sumušdami rankomis. Išvargdavo abu, nes vienas nori gauti daugiau, kitas nori mokėti kuo mažiau. Jokio kito objektyvesnio arklio vertės kriterijaus nebuvo. Iš privatinės iniciatyvos taško žiūrint, gal čia nieko blogo ir nebuvo: kiek suderėjo, tiek sumokėjo. Bet buvo dar ir kita medalio pusė: tautos ūkinė problema, dėl kurios privatūs pirkliai galvos visai nesukdavo. Tautinio ūkio požiūriu tenka žiūrėti, kad: a) arklio augintojas už arklį gautų geresnę kainą, kuri pilnai derintųsi su užsienio kainomis ir b) kad už parduotą arklį grįžtų iš užsienio pilna suma, kuri užsienyje buvo gauta. Tuo tarpu, privatūs pirkliai gaunamos svetimos valiutos tik dalį grąžindavo kraštui.

Negalėčiau pasakyti, kas parodė gražios iniciatyvos, kuriai aš mielai pritariau, kad arklius supirkinėti ir eksportuoti pradėtų akc b-vė Maistas. Juk Maistas turėjo gerus specialistus visokiems gyvuliams supirkinėti. Maistas supirkinėdavo raguočius, veršius, kiaules, avis ir visų rūšių paukščius. Iš tiesų, kodėl pats Maistas, pasamdęs dar keliolika arklių specialistų, negalėtų jų supirkinėti. Tą savo mintį daug kam išpasakojau.

Vyriausybei nutarus, 1940 m. pradžioje Maistas pradėjo supirkinėti ir arklius. Paskirtomis dienomis, nurodytose vietose Maisto agentai atvykdavo ir pagal jų išdirbtas kainas, be jokių derybų, pirkdavo arklius ta pačia tvarka, kaip ir kitus gyvulius. Atrodo, kad Maistas nemokėjo blogesnių kainų, negu privatūs pirkliai, nes ūkininkai greit susigaudė ir mieliau savo arklius vesdavo Maistui, negu į turgų. Po kiek laiko paaiškėjo, kad kraštui į iždą grįždavo 200 litų nuo vieno arklio daugiau, nei iš privačių pirklių parduodamo arklio. Tuomet buvo aišku, kad kaikurie pirkliai neparodydavo tikrų už arklius gaunamų kainų, nes visą pelno likutį palikdavo užsienyje. Tuo būdu, Lietuva mažiau gaudavo svetimos valiutos, kuri taip buvo reikalinga, atsiskaitant su svetimais kraštais. Pamažu, Maistas, mano manymu. būtų pajėgęs išstumti konkurencijos keliu visus privačius arklių pirklius.

* * *

Pievos ir ganyklos. Plečiant gyvulių ūkį, pašaras yra pagrindinė sąlyga pasisekimui. Ž.Ū. Rūmai dėjo daug pastangų pievoms ir ganykloms pagerinti.

Vieną kartą tų Rūmų dir. S. Jakubauskas supažindino mane smulkiai su kultūrinių pievų ir ganyklų padėtimi ir įrodė, kokia didelė nauda, pagerinus pievas ir ganyklas. Galvijų skaičius ir karvių pieningumas buvo kur kas didesnis !

Pasinaudojęs gautais duomenimis, su ta problema supažindinau ir prez. Smetoną (jis tais reikalais domėjosi) .Abu ilgai svarstėme, kaip padidinti kultūrinių pievų ir ganyklų plėtimui lėšas. Priėjome nuomonės, kad reiktų tam reikalui sudaryti pastovų lėšų fondą.

Grįžęs į ministeriją, patikrinau, kiek buvo skirta lėšų tiems reikalams. Radau 600,000 litų. Aišku, nedaug. Sukau galvą ne vien, kaip daugiau lėšų gauti, bet iš kokių šaltinių. Sumaniau eiti prie kas met ūkininkų apie 18 milijonų litų sumokamų žemės mokesčių. Jeigu iš sumokėtų žemės mokesčių paimti 10%, tai kas met būtų apie 1,8 mil. litų, kas sudarytų triskart didesnę sumą, negu 1940 m. buvo paskirta. Svarbiausia tokioms sumoms būtų užtikrintas lėšų fondas, kurio dėka būtų galimas tolimesnis pastovus pievų kultūrinimas. Be to, po kelerių metų fondas dar pasipildytų ūkininkų grąžinamomis paskolomis už sukultūrintas pievas ir ganyklas.

Paskubomis savo ranka surašiau tam reikalui įstatymo projektą. Jį pasiunčiau Žemės Ūkio Rūmams peržiūrėti ir galūtinai paruošti. Žemės Ūkio Rūmai buvo labai patenkinti. Įstatymo projektas greitai buvo atiduotas seimui ir netrukus buvo priimtas ir paskelbtas pievoms ir ganykloms gerinti įstatymas.

Šiuo įstatymu buvo sudaromas fondas pievoms ir ganykloms gerinti. Fondo lėšos naudojamos pievų ir ganyklų paviršiui sutvarkyti, sėjai paruošti, vejai sudaryti ir priemonėms šiems darbams įsigyti. Šiems darbams vykdyti ūkininkams duodamos paskolos iš fondo lėšų išsimokėti 10 metų iš 2% palūkanų. Ypatingais atvejais žemės ūkio ministeris, susitaręs su finansų ministeriu, galėjo duoti ir pašalpų. Grąžintos ar išieškotos sumos įnešamos į fondą. Įstatymas pradėjo veikti nuo 1940 m.sausio 1d.

Paminėtina tai, kad per 10 metų (1928-1937) buvo sukultūrinta vos 10.548 hektarai,1938-1939m. apie 15000 hektarų, o 1940 metams ūkininkai buvo užsiprašę sukultūrinti

apie 30.000 hektarų. Įsteigus šį fondą būtų buvę sukultūrinama kasmet apie 50,000 hektarų.

* * *

Kaikurie kiti darbai. Padirbėjęs ministerijoje keletą mėnesių, įsitikinau, kad joje yra organizacinių trūkumų. Ypatingai buvo jaučiamas, kai kuriais atvejais, Žemės Ūkio Rūmų atstumas nuo Žemės Ūkio Ministerijos , atsipalaidavus net ir nuo ūkininkų.

Žemės Ūkio Rūmai lėšas gaudavo biudžeto keliu. Jų funkcijos žemės ūkio kultūrai kelti buvo labai svarbios. Bet ir Žemės Ūkio Ministerija tais reikalais rūpinosi. Man atrodė, kad šių abiejų įstaigų įvairių specialybių ir įvairių ūkio šakų rūpintojai pareigūnai ir centre ir provincijoje turėjo daug glaudžiau bendradarbiauti. Darbų suderinimo reikalui paskyriau komisiją, kuriai pirmininkavo generalinis sekretorius J. Skaisgiris.

Komisija pagal mano nurodymus išstudijavo: 1) koks yra teisinis ryšis tarp Žemės Ūkio Rūmų ir ūkininkų, be to, ir ar Žemės Ūkio Rūmai yra ūkininkus reprezentuojanti organizacija?; 2)kaip Ž. Ū. M-jos atskiri departamentai, jų įstaigos, bei pareigūnai derina savo darbus su Ž. Ū. Rūmais tiek centre, tiek ir provincijoje; 3) kaip reikėtų susitvarkyti, kad tais pačiais reikalais nebūtų rūpinimasi ir vienų, ir kitų, bet kad būtų bendradarbiaujama, kur tik reikia.

Komisija dirbo atsidėjusi. Pažymėtinas J. Skaisgirio pareigingumas ir objektyvumas. Užbaigusi darbą, komisija pateikė platų pranešimą, kuriame konstatavo, kad pagal veikiančios teisės normas, Ž.Ū.Rūmai neturi savo veiklai būtiniausio ir svarbiausio pagrindo—ryšio su plačiais

ūkininkų sluoksniais, kurių reikalams tvarkyti jie ir pašaukti. Komisijos nuomone, tas trūkumas galėtų būti pašalintas, įterpiant ir ūkininkų rinktus atstovus. Taip sudaryti Ž.Ū. Rūmai būtų tinkama ūkininkų atstovybė ir žemės ūkio reikalams tvarkyti organizacija.

Tam reikalui buvo paruošti Ž.Ū. Rūmų įstatymo pakeitimo projektas ir ūkininkų profesinės organizacijos statutas.

Žinoma, būtinas reikalas Ž.Ū.Rūmų bendradarbiavimas su Melioracijos Departamentu ir melioruotų plotų sukultūrinimo srityje.

IV

LIETUVA — BOLŠEVIKŲ IR NACIŲ SĄMOKSLO AUKA

RIBBENTROPO — MOLOTOVO PAKTAS

1917 m. pradžioje kilusi revoliucija Rusijoje nuvertė caro valdžią. Kerenskis laimėjo valdžią demokratijai. Bet tų pačių metų lapkričio 7 d. bolševikai sukėlė kontrrevoliuciją ir demokratiją nugalėjo. Sovietinei imperijai plėsti buvo panaudotos dvi jėgos: karas ir revoliucija, kurios tebegalioja ir šiandien. 1938 metais Europa buvo sukrėsta naujų įvykių. Adolfas Hitleris ėmė spausti Austriją, kad abi valstybės susijungtų į vieną Reichą. Austrijos vyriausybė, jai brukamam iš Vokietijos "Anschluss'ui" iš esmės būdama priešinga, norėjo atsiklausti pačios tautos. Bet Hitleris atmetė Austrijos pasiūlymą, ją okupuodamas 1938 m. kovo 12 dieną. Vokiečiai po mėnesio pravedė "plebiscitą",

kuriame 99% austrų "pasisakė" už sujungimą su Vokietijos Reichu. Iš to pasimokė ir sovietai, kiekviename jų užimtame krašte paskelbę, kad už "laimingą prijungimą" balsavę nemažiau visų 99%turinčių teisę balsuotojų.

Tuo metu Hitleris nepaliaujamai terorizavo Čekoslovakiją dėl Sudetų krašto.Grąsinimai sekė vienas po kito. Kartais atrodydavo, kad karas nebeišvengiamas. Nors Čekoslovakija ir buvo pasiruošusi gintis, jei būtų užpulta, bet, deja, jos sąjungininkai nuo tos nelaimės neapgynė. Britų min. pirm. N. Chamberlain, Prancūzijos min. pirm. E. Daladier, Italijos diktatorius B. Mussolini ir Vokietijos diktatorius A. Hitleris 1938.VIII.30 d. Muenchen'e pasirašė sutartį, pagal kurią Sudetų kraštas, kuriame gyveno iki 50% vokiečių kilmės gyventojų, buvo tuojau užimtas. Čekoslovakija dėl to ginklu nesipriešino.

Po to, greitu laiku į kaikurias žemes savo pretenzijas pareiškė Lenkija ir Vengrija. Tuo būdu, Čekoslovakija neteko trečdalio savo teritorijos ir gyventojų.

1939.III.23 d. be ginkluoto Lietuvos pasipriešinimo okupavęs Klaipėdos kraštą, Hitleris davė pasauliui suprasti, kad Europoje dar Dancigo klausimas neišspręstas. Balandžio 7 dieną Mussolini užėmė Albaniją, kuri ir ginklu nesipriešino.

Po šių laimėjimų, Hitleris ir Mussolini pasirašė taip vadinamą "plieno sutartį".

Matydamos dviejų kraštų didelį politinį ir karinį laimėjimą, Didž. Britanija ir Prancūzija 1939 m. balandžio mėn. pasiuntė savo misijas tartis su Sovietais naujai jėgai sudaryti prieš fašistų įsigalėjimą Europoje. Tada sovietams susidarė gera proga pareikšti savo pretenzijas į kaimyninius

kraštus. ką jie tuoj ir padarė. *

Dėl naujos jėgos sudarymo, o tuo pačiu ir dėl nepriklausomų kaimyninių kraštų išdavimo sovietams vyko labai kietos derybos. Mat, sovietai, prieš pasitinkant britus ir prancūzus, jau balandžio mėnesį buvo visai slaptai suėję į sąlytį su vokiečiais tartis panašiais klausimais. Kai tik vokiečių—sovietų atstovai išsiaiškino, kad jiems tarp Baltijos ir Juodosios jūrų nėra jokių klausimų, kurių Vokiečių Reichas su Sovietų Sąjunga negalėtų išspręsti, jie tuojau susitarė. Vokietijai, besiruošiančiai pirmoje eilėje pulti Lenkiją, nieko daugiau nereikėjo, kaip garantijos, kad niekas iš Rytų nepultų. Vokiečiai tuo metu visur nusileido sovietams dėl šventos ramybės. Jie viską darė, kad tik sovietai nesusitartų su britais ir prancūzais ir nestotų drauge su jais Lenkijos ginti.

* * *

Rugpjūčio 23, 1939 m. pasaulis buvo priblokštas žinios, kad Vokietijos Reicho užs. reik. min. J. von Ribbentrop staiga atlėkęs į Maskvą, su Sovietų S-gos užs. reik. ministeriu V.M.Molotovu pasirašė nepuolimo sutartį. Pasirašydami tą dokumentą, naciai ir bolševikai tarp savęs pasidalino neva įtakų sferomis kaimyninėse valstybėse, o faktinai numatė ir sutarė užimti tuos kraštus. Latvija ir Estija buvo sutarta palikti Sov. Sąjungai, o Lietuva—Vokietijai. Kas turėjo būti su Suomija, tuose dokumentuose nebuvo aiškiai pasakyta. Rumunijos provincija—Besarabija minima, kaip teritorija, į kurią sovietai pareiškė pretenzijas. Dėl to kraš-

*) Priedas Nr. 3

to vokiečiai nereiškė jokių pretenzijų. *

Rugpiūčio 23 d. sutartis, kaip pirmasis agresijos aktas, plačiai atidarė vartus pradėti jau gerokai pribrendusį karą. Rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją, o rugsėjo 17 d. Sovietų Sąjunga iš rytų. Dar savaitė ir Lenkija buvo užkariauta. Abu užpuolikai ją ir pasidalino. Pradėjus Lenkijos dalybas, Lietuva tapo objektu, dėl kurio abu diktatoriai ilgai derėjosi ir savo supainiotas "sąskaitas" lygino. Sudarytų dokumentų šviesoje, tenka trumpai paliesti minėtų derybų eigą, labai skaudžiai Lietuvą palietusią.

Kritus Lenkijai, Kremlius panoro savo įtakos sferon paimti ir Lietuvą. Jis pasiūlė Vokietijai naują priedą Lenkijoje, Liublino provincijos dalį, reikalaudamas iš Vokietijos, kad ji atsisakytų savo pretenzijų į Lietuvą (iki tol buvusią Vokietijos įtakos sferoje.

Prasidėjo naujos ir skubios derybos. Ribbentropas vėl atsidūrė Maskvoje, kur rugsėjo 28 d. su Molotovu pasirašė naują, slaptą protokolą, papildantį rugpiūčio 23-čios susitarimą *

Buvo sutarta, kad Vokietija perleidžia Sov. S-gai beveik visą Lietuvos teritoriją, sau pasilikdama nedidelį Suvalkijos kampą. Sov. S-ga, gavusi kuone visą Lietuvos teritoriją, sakėsi, jog "imsis ypatingų priemonių Lietuvos teritorijoje savo interesams apsaugoti".

Aiškus pasirengimas okupacijai, nes Lietuva traktuojama ne kaip nepriklausoma valstybė, o kaip teritorija. Kar-

*) Priedas Nr. 4

*) Priedas Nr. 5

tu bolševikai norėjo, kad jų paliekamą Vokietijai Lietuvos žemių dalį pati Lietuvos vyriausybė "perleistų" Vokietijai. Bet ir pats Vokietijos atstovas su tuo nesutiko. Jam atrodė, kad šitaip išprievartavus Lietuvą, Vokietija pasaulio akyse būsianti palaikyta svetimų žemių grobiku. Tuo reikalu, Vokietijos atstovas Schulenbergas pasisiūlė atsiklausiąs Berlyno.

Vėliau paaiškėjo, kad sovietai, užimdami Lietuvą, paliktų neužimtą Vokietijai skirtą teritorijos dalį. Tuomet Vokietija, be didesnio triukšmo pasaulyje, patylom užimtų "savo" dalį.

Molotovas, dar negavęs iš Berlyno tvirto atsakymo, jau spalio 4 d. painformavo Lietuvos delegaciją, tuomet buvusią Maskvoje, apie Vokietijos—Sov. S-gos susitarimus, liečiančius Lietuvą. Dėl to susitarimo mūsų delegacija buvusi labai išgąsdinta, todėl deleg. pirm. Urbšys tuojau išskridęs atgal į Kauną.

Po keturių dienų, spalio 8 d.Molotovas praneša Vokietijos ambasadoriui, kad Sov. S-ga sutinkanti su Berlyno pageidavimu ir Vokietijai skirta Lietuvos teritorijos dalis nebūsianti užimta.

Bet 1940.VI.15 d. sovietai, okupuodami Lietuvą, užėmė v i s ą Lietuvos teritoriją, pasiglemždami ir Vokietijai skirtą dalį. Tuo faktu buvo sudarytas precedentas naujoms deryboms su Vokietija.

Vokiečiai, ruošdamiesi žymiai didesniems žygiams, vargu bau begalėjo sovietams prieštarauti. Stalinas nebenorėjo beatitraukti savo kariuomenės iš ten, kur ji sykį įkėlė koją, o tuo labiau—nuo Vokietijos pasienio. Todėl jis prašė Vokietijos atstovo Maskvoje, kad tas paveiktų Berlyną ir

Vokietijai skirtą lietuviškos teritorijos dalį paliktų sovietams.

Už tą "mielaširdystę" sovietai pažadėjo atsilyginti finansiniais atsiskaitymais.

Neilgai trukus, Sov. S-ga pasiūlė Reichui 3,860,000 aukso dolerių. Atseit, du plėšikai pradėjo prekiauti svetima teritorija, kurios jie jau "nebegalėjo" bepasidalinti. Tad vienam iš jų teko atsipirkti pinigais.

Vokietijai atrodė, kad sovietų pasiūlyta suma—per maža, todėl jie pažadėjo pateikti savo kontrapasiūlymą.

Tuo reikalu abu plėšikai derėjosi gana ilgai, kol galų gale 1941.I.10 d. Maskvoje buvo pasirašyta sutartis, pagal kurią sovietai už jų užimtą Suvalkijos kraštą sumoka vokiečiams 7,500,000 dolerių. *

* * *

Dar toms deryboms tebeeinant, sovietai savo ruožtu, palaipsniui vykdė agresiją prieš Pabaltijo kraštus. Todėl tenka šiek tiek grįžti atgal ir išryškinti visus tuometinius sovietų agresijos aktus.

*) Priedas Nr. 6

SOVIETINIŲ ĮGULŲ ĮVEDIMAS

Susitarę, du agresoriai tuojau pradėjo veikti. Antrasis Pasaulinis Karas suliepsnojo. Išdidžioji Lenkija, iš abiejų pusių užpulta, neatsilaikė. Vokiečiai metėsi stiprintis vakaruose, o Sov. Sąjunga —savo vakaruose. Vokiečiai ėjo atviru karu, o sovietai - klasta ir karo grėsme. Turėdami laisvas rankas, bolševikai tuojau rūpinosi išplėsti Sov. S-gos sienas į visas teritorijas, anksčiau priklausiusias carų Rusijos imperijai. Estija, Latvija, Suomija, Rumunija ir Lietuva buvo pagrindiniai taikiniai.

Agresijai pradėti greitai ir "pretekstas" atsirado. Tai Lenkijos karo laivas "Orzel" ,paspukęs nuo užpuolikų ir užsukęs į Talino uostą. Sovietai, tatai pajutę, pradėjo savo kariniu laivynu blokuoti Estijos uostus. Bėglys ir vėl paspruko, bet Kremlius pareikalavo, kad estai į savo teritoriją įsileistų 25,000 sovietų kariuomenės įgulą. Estai, neradę nieko kito padaryti, nusileido ir su sovietais pasirašė "savitarpinės pagalbos" sutartį. Atseit, leidosi pusiau okupuoti.

Tų pat metų spalio 5 d., be jokio ypatingo preteksto, Latvija turėjo įsileisti 20.000 sovietų karių. Tomis pat dienomis ir Lietuva turėjo įsileisti 20,000 ginkluotų sovietų karių.

Tik viena Suomija atsisakė geruoju perleisti Sov. S-gai savo teritorijos dalį, dėl ko tarp jų kilo karas. Po kelių mėnesių, Suomija kapituliavo, ir dar didesnę teritorijos dalį atidavė.

1940 metų birželio mėnesį Sovietų Sąjunga okupavo visas Pabaltijo valstybes ir Rumunijos teritorijos dalį—Besarabiją.

* * *

1939. rugsėjo 26 d. Sov. S-gos liaudies komisarų tarybos pirmininkas ir užs. reik. komisaras V. Molotovas, pasikvietęs Lietuvos nepaprastą pasiuntinį ir įgaliotą ministerį dr. Ladą Natkevičių, išdėstė naują Lietuvos —Sovietų Sąjungos santykių pradžią, nes karo su Lenkija pasekmėje, tarp šių dviejų valstybių atsirado bendra siena. Ta pačia proga, Molotovas pageidavo matyti Kremliuje Lietuvos užs. reik. min. J. Urbšį. Tuo pat metu, užklaustas Sov. S-gos nepaprastas pasiuntinys ir įgaliotas ministeris Pozdniakovas (Kaune), kokiu reikalu Urbšys kviečiamas į Maskvą, pasakė, kad tai greičiausia Vilniaus ir savitarpinės pagalbos pakto reikalu.

Urbšiui nuvykus į Kremlių, Molotovas jam išdėstė savo reikalą: įsteigti Lietuvoje sovietines bazes ir abiem kraštam pasirašyti savitarpinės pagalbos sutartį. Urbšiui sugrįžus į Kauną, rugsėjo 30 d. Lietuvos vyriausybė sudarė delegaciją su visais įgaliojimais. kuri turėjo vykti į Maskvą. Užs. reik. min. J. Urbšys, kaip delegacijos pirmininkas, vežėsi kartu min. pirm. pav. K. Bizauską, kariuomenės vadą gen. S. Raštikį. Prie jų turėjo prisijungti įgal. min. Maskvoje dr. L. Natkevičius. Delegacijos ekspertais buvo: užs. reik. m-jos teisinis patarėjas prof. Tadas Petkevičius, geografijos profesorius dr. Vladas Viliamas, ekonominio dep-to dir.

Jonas Norkaitis ir pulk. Juozas Rapšys.

Be abejo, Lietuvos padėtis buvo kita, negu Estijos, kuri buvo grąsinama. Lietuvai susidarė perspektyvos atgauti Vilnių.

Po ilgų ir su pertraukomis vestų derybų, spalio 10 dieną buvo pasirašyta savitarpinės pagalbos sutartis, pagal kurią sovietams buvo leista Lietuvos teritorijoje laikyti 20,000 ginkluotų karių. Lietuvai buvo perleistas Vilnius su 6,800 kv. km. plotu. Neužilgo raudonoji armija iš šios Lietuvai perleidžiamos teritorijos dalies pasitraukė. Spalio 27 dieną į Vilnių įžengė Lietuvos kariuomenė. Drauge su ja, atvyko spaudos atstovai, dalis administracijos personalo, stambiosios verslovės: Pienocentras, Lietūkis, Maistas. O po dviejų savaičių į Lietuvą įžygiavo raud. armijos įgulos ir sustojo N. Vilnioj, Alytuje, Prienuose ir Gaižiūnuose.

Šitais "mainais" buvo užbaigtas antrasis sovietų agresijos aktas prieš Lietuvą. *)

*) Plačiau apie derybas Maskvoje galima rasti: žurnale "Lietuva", 1954 m. Nr. 5; Kersteno komisijos tyrinėjimuose 311, 318 p.p. ir S. Raštikio " Kovose dėl Lietuvos", I t., 1956 m.

PRAMANYTI KALTINIMAI LIETUVAI

1940 m. gegužės 25 d. Molotovas, pasikvietęs pas save dr. L. Natkevičių, jam pasakė, kad Lietuvos vyriausybės organai pradėję terorizuoti sovietų kareivius, esančius jų įgulų daliniuose Lietuvoje. Jis, esą, nelaukęs iš Lietuvos vyriausybės pusės tokių žygių, kuriais parodoma, kaip nelojaliai Lietuvos vyriausybė vykdanti savitarpinės pagalbos sutartį. Išdėstęs savo nepasitenkinimą, Molotovas įteikė Natkevičiui trumpą notą, kurioje buvo įrašytos dviejų raudonarmiečių pavardės: Nosov ir Šmargoniec. Esą, pagal Pozdniakovo pranešimą, tie du kareiviai buvo dingę iš karinių įgulų. Notoje buvo tvirtinama, kad kareivių dingimas buvęs organizuojamas su Lietuvos vyriausybės organų žinia. Tatai buvęs provokacinis žygis prieš sovietus iš Lietuvos vyriausybės pusės. Ir jei Lietuva to nesutvarkysianti, tuomet sovietai galį imtis kitų priemonių užkirsti kelią tokiems reiškiniams.

Tiek Molotovo kalbos tonas, tiek įteiktosios notos turinys labai nustebino dr. Natkevičių. Jis tuo metu net nieko negalėjo atsakyti, o tik pasižadėjo gautąją notą skubiai perduoti Lietuvos vyriausybei Kaune, ką jis tą pačią dieną ir padarė.

Gavęs šią notą, užs. reik. min. J. Urbšys, pasitaręs su resp. prezidentu ir min. pirmininku, savo gegužės 26 d. raštu prašė sovietų atstovą Pozdniakovą, kad nurodytų asmenis, kurie galėjo prisidėti prie raudonarmiečių gaudymo ar net kankinimo. Tatai padėsią Lietuvos vyriausybei greičiau surasti tuos nusikaltėlius ir užkirsti kelią ateityje galimiems panašiems įvykiams. Iš savo pusės J. Urbšys nurodė, kad Lietuvos vyriausybė yra pavedusi savo organams skubiai ieškoti dingusių raudonarmiečių.

Šiam nelauktam incidentui tirti, komisijon buvo paskirti: Vilniaus apygardos teismo prokuroras Juozas Brazinskas —pirmininku, Krašto Aps. M-jos atstovas pulk. ltn. Jonas Korla ir Vid. Reik. M-jos atstovas juriskonsultas advokatas Antanas Jakobas. Komisija buvo pavaldi pačiam teisingumo ministeriui dr. Antanui Tamošaičiui.

Apie incidentų tyrimo pradžią ir komisijos sudarymą J. Urbšys gegužės 28 d. raštu painformavo Pozdniakovą, kuris pakartotinai buvo paprašytas duoti smulkesnių žinių apie jų ieškomus kareivius ir vietas, iš kurių jie buvo dingę. Be to, Urbšys priminė dar ir tai, kad sovietų armijos gen. Laktionovas gegužės 27 d., vizituodamas Lietuvos krašto aps. min. Musteikį ir užs. reik. min. Urbšį, paminėjęs, kad vienas raudonarmietis Šmargoniec su kitu raudonarmiečiu Pisarev (apie jį Molotovas savo notoje nebuvo minėjęs) jau grįžę į savo dalinį.

Lietuvos vyriausybė prašė Pozdniakovą tuojau leisti Komisijai apklausinėti raudonarmiečius Šmargoniec ir Pisarev. Kartu buvo pageidauta, kad tokio apklausinėjimo metu dalyvautų ir sovietų įgulų vadovybės atstovai.

"Komisijos darbų pradžiai medžiagą", kaip rašė komi-

sijos pirm. J. Brazinskas, "sudarė tik tos notos nuorašas ir užs. reik. min. Urbšio ranka surašytas SSSR karo komisaro pavaduotojo gen. Loktionovo pareiškimas žodžiu."

Sov- S-ga, nelaukdama sudarytosios komisijos tyrimo duomenų ir pilnesnio Lietuvos vyriausybės paaiškinimo (kas bolševikams visai nerūpėjo, nes patys gerai žinojo savo prasimanymus) , gegužės 29 d. per savo agentūrą TASS tuos pačius pramanytus kaltinimus paskelbė viešai. Buvo pakartoti tie patys prasimanymai apie raudonarmiečius Šmargoniec, Pisarev ir seniau nusišovusį Butajev. Skubus tokių pramanytų kaltinimų paskelbimas visam pasauliui, buvo lyg sąmoningas sovietų užsiangažavimas.

Sąryšyje su tąja sovietų provokacija, Lietuvos vyriausybė rado reikalą iš savo pusės duoti tautai ir pasauliui viešą paaiškinimą, kuriame apgailestaujama labai nemalonūs sovietų padarytieji priekaištai Lietuvai. Konstatuojami per 20 metų buvę geri ir draugiški satnykiai tarp šių abiejų valstybių. Ligi šiol pasitaikę maži nesusipratimai visuomet būdavę nesunkiai išaiškinami. Todėl ir šis reikalas būsiąs pilnai išaiškintas, abiem šalim bendradarbiaujant, nes nei vienoje, nei kitoje pusėje nesą blogos valios ir nesą jokio intereso gerus kaimyninius santykius bloginti. Lietuvos vyriausybė nieko netoleruosianti, kas tarp SSSR ir Lietuvos galėtų gerus santykius užgauti.

Dabartinėmis akimis žiūrint, šis dokumentas buvo skirtas pasauliui parodyti, kad Lietuva, vos neprisiimdama kaltės, didžiausiu savo nuolaidumu stengiasi atgauti SSSR pasitikėjimą. **Te nemano pasaulis,** kad Lietuva kuo nors erzintų sovietus.

Komisijai pasisekė išaiškinti, kad kareivis Butajevas

jau nuo 1939 m. gruodžio mėn. N. Vilnioj pradėjęs lankytis pas Lietuvos policijos nuovados viršininką. Jis girdavęsis esąs žymus raud. armijos politrukas, daug galįs. Jis būdavęs beveik visuomet laisvas, dienomis ir naktimis slankiodavęs už kareivinių ribų. Susiradęs kompanijas, smagiai išsigerdavęs ir lyg tyčia laukdavęs, kad kas pradėtų kvosti apie raud. armiją.

1940 m. kovo mėn. N. Vilnios sovietų įgulos viršininkas raštu prašė Lietuvos valdžios pagalbos surasti pabėgusį Butajevą. Pradėjus jo ieškoti, buvo surastos šeimos, kuriose jis prisilaikydavo. Gegužės 12 d. Lietuvos sekliai susekė Butajevą vienuose namuose ir laukė jo išeinant. Jam pasirodžius, jis buvo sulaikytas, paprašant dokumentų. Vieton parodęs juos, jis išsiėmė pistoletą, šovė į Lietuvos pareigūną ir leidosi bėgti. Vejamasis, pamatęs, kad nepaspruks, Vilniaus Lipkuvos priemestyje, ant arimo, nusišovė.

Kitų dviejų kareivių, Šmargoniec ir Pisarev komisija negalėjo apklausinėti, nes sovietai, lyg tyčiodamiesi iš jos pastangų, neleido jų apklausinėti. Esą, tam reikalingas ...Maskvos leidimas.

* * *

Nei sovietinių įgulų viršininkai Lietuvoje, nei niekas Maskvoje nesidomėjo raudonarmiečių "kankinimams" tirti paskirtos komisijos darbais, nes tai buvo grynai provokaciniai sovietų ėjimai, vedą prie didesnių politinių tikslų.

Tuo metu Vokietija triumfavo visame Vakarų fronte, baigdama užimti Prancūziją. Šitas momentas sovietams atrodė būsiąs palankiausias Pabaltijo valstybes užimti.

Metas tam vykdyti sovietams buvo labai palankus dar ir tarptautiniu požiūriu. Kada griuvo visas Vakarų frontas, kada alijantai skubiai traukėsi iš Europos kontinento, niekas nekreipė dėmesio į tai, kas dėjosi kitoje Vokietijos pusėje. Pasaulis vargu bau mirktelėjo, sužinojęs apie sovietų įvykdytą Pabaltijo kraštų okupaciją. Jis tylėjo ir dar dėlto, kad tikėjosi laimėti Sov. S-gą talkininke prieš karingąją Vokietiją.

Šitokių siekimų ir įvykių akivaizdoje, negi sovietams galėjo būti įdomi dviejų dingusių kareivių bylos išaiškinimo rezultatai? Nes jų pagrindinis metodas: pulti, kaltinti ir niekuomet su niekuo nesutikti.

Per kelias dienas dėl tų kelių neaiškumų raudonarmiečių reikalo, santykiai tarp Lietuvos ir Sov. S-gos tiek įsitempė, kad Molotovas pageidavo Kremliuje pasimatyti net su min. pirm. Antanu Merkiu. Pasiėmęs iš "kareivių kankinimo" tyrinėjimo komisijos bylą su visa turima medžiaga, gen. M. Rėklaičio ir dr. P. Mačiulio lydimas, Merkys išvyko birželio 6 d. į Maskvą. Jį visa vyriausybė išlydėjome. Savijauta buvo prasta. Urbšys, aišku, nujautė geriausiai. Jis net buvo pataręs Merkiui nesivežti jokios raudonarmiečių bylos, kuria Molotovas nesidomėsiąs. Merkio iškvietimas —didesnis politinis reikalas. Kai didesnė valstybė užpuolanti mažą valstybę kaltinimais, anot jo, teisybės betarpiai nesą prasmės ieškoti. Mažoji valstybė visuomet liksianti "kalta".

Min. pirm. Merkiui birželio 6 d. išvykus į Maskvą, atrodė, tartum gyvenimas vėl eina įprasta vaga. Tik, kai po kelių dienų buvo iškviestas į Maskvą ir Urbšys, pasirodė, kad vyksta kažkas paslaptingo.

Birželio 10 d. Min. Tarybos nariai buvome sukviesti posėdžiauti prezidentūroje. Ten išklausėme trumpus Merkio pranešimus iš Maskvos. Jis prašė, kad tuoj į Maskvą atvyktų Urbšys su resp. prezidento laišku M. J Kalininui, aukšč. sovieto pirmininkui. Buvo pageidauta, kad laiške būtų išdėstytas visiškas Lietuvos lojalumas Sov. S-gai ir užtikrintas atviras ir nuoširdus bendradarbiavimas, bei pasirašytųjų sutarčių vykdymas. Kad ir nemaloniam pageidavimui buvo pritarta, kartu su nutarimu, kad užs. reik. ministeris paruoštų tokį laišką. Resp. prezidentas laišką pasirašė, o Urbšys jį nuvežė į Maskvą.

Birželio 12 d. Merkys grįžo iš Maskvos. Vyriausybės nariai buvome pakviesti atvykti į prezidentūrą, tuojau po vaidinimo teatre, kuriame dar tą patį ramų, tylų vakarą Antano Smetonos ir Antano Merkio garbei buvo suruoštas specialus spektaklis.

Pasibaigus spektakliui, Ministerių Tarybos nariai ir kariuomenės viršininkai susirinkome prezidentūroje įpatingam posėdžiui, kuriame dalyvavo: prez. A. Smetona, A. Merkys, K. Bizauskas, A. Tamošaitis, K. Jokantas, K. Skučas, K. Musteikis, J. Masiliūnas, E. Galvanauskas, J. Audėnas, K. Šakenis, V. Vitkauskas ir S. Pundzevičius. Prez. A. Smetona, pradėdamas posėdį, pasakė, kad turėsime išklausyti min. pirm. A. Merkio, nesenai grįžusio iš Maskvos, pranešimo.

A. Merkys smulkiai atpasakojo posėdžio dalyviams savo visus tris su Molotovu susitikimus Kremliuje. Jis išdėstęs jam visus turimos bylos duomenis ir savo argumentus, o Molotovas visai jais nesidomėjęs ir jokio dėmesio jo kalbai nekreipęs. Tik vis, karts nuo karto, jį pertraukdamas, metęs

ir metęs naujus pramanytus kaltinimus Lietuvos vyriausybei. Sutrauktai, Merkio pranešimas, kiekvieną pasimatymą atskirai imant, buvo maždaug toks:

Min. pirm. Merkys, su palydovu dr. L. Natkevičiu, Molotovo buvo priimtas Kremliuje birželio 7 d. 9 v. vakare. Be Molotovo, dalyvavo ir Pozdniakovas, sovietų atstovas Kaune. Merkys, padėkojęs Molotovui už duotą progą asmeniškai susitikti ir visus iškilusius nemalonius klausimus betarpiai aptarti. Jis smulkiai ir išsamiai, pagal turimus bylos duomenis, išdėstė pirmiausia, nusišovusio raudonarmiečio Butajevo bylą, o paskui kitų trijų kareivių bylas. Apgailestavęs tuos įvykius ir Molotovą užtikrinęs, kad Lietuvos valstybės organai dėjo ir dės visas pastangas sovietų įguloms saugumą užtikrinti, kartu pažadėjo prižiūrėti ir savo gyventojus, kad jie nesueitų į sąlytį su raudonarmiečiais, iš ko galėtų kilti konfliktas. Merkys pabrėžęs visišką Lietuvos vyriausybės pasitikėjimą ir lojalų tarpusavės pagalbos pakto su Sov. S—ga vykdymą.

Molotovas nesidavęs įtikinamas. Nežiūrint aiškių-aiškiausių įrodymų, kad Butajevas pats nusišovęs, Molotovas pakartotinai tvirtinęs, kad saugumo organai pirštus prikišę, kad Butajevas buvęs nušautas. Po to, Molotovas ėmęs dėstyti daugybę pramanytų kitų kaltinimų Lietuvai. Visko išvada — Lietuvos vyriausybė esanti perdaug priešinga Sov. S-gai. Girdi, gen. Raštikis buvęs iš kariuomenės vado pareigų atstatytas tik todėl, kad jis buvo prielankus sovietams. Lietuvių spauda visuomet rašanti prieš sovietus. Lietuvos šauliai esą mobilizuojami, ginkluojami ir karo veiksmams treniruojami. Prikišo net tokius dalykus, kad Alytuje buvusios areš-

tuotos kelios skalbėjos, aptarnaujančios sovietų įgulos karius. Neužmiršo Molotovas priminti savo "labdaros", Lietuvai atiduodant Vilnių.

Baigiantis pasikalbėjimui, kuris prie nieko neprivedė, buvo sutarta susitikti antrą kartą : kitą dieną, birželio devintą. Pasimatymo detalės buvo paliktos lietuviams spręsti.

* * *

Kaip buvo sutarta, antras pasimatymas įvyko birželio 9 d. 9 val. vak. Kai Molotovo paklaustas Merkys pasakė, kad Butajevo byloje nesą nieko naujo, pastarasis ėmė aiškinti visai kitus klausimus. Molotovas jį pertraukė, vis labiau kaltindamas Lietuvos vyriausybę. Dabar jo svarbiausiu kaltinimu buvo "tariamoji slaptoji" Pabaltijo valstybių sąjunga, nukreipta prieš sovietus. Anot jo, išsisprendus Vilniaus klausimui, nebesą jokių kliūčių jai sudaryti. Pagal Molotovą, tik bereikią sudaryti karinę sutartį ir atgręžti ginklus į Sov. S-gą. "Koks čia draugiškumas?"—paklausęs Molotovas.

Kaip besistengęs Merkys įtikinėti Molotovą, kad jo visi kaltinimai esą absoliučiai nepagrįsti, kad Pabaltijo valstybės neturinčios jokių slaptų karinių sutarčių, nes kartas nuo karto Pabaltijo valstybių atstovai susitinka daugiau kurtuazijos reikalais.

Visi Merkio pareiškimai atsimušę, kaip žirniai į sieną. Molotovas tvirtinęs savo "argumentus". Jis vis reikalavęs, kad Lietuvos vyriausybė duotų pilnus ir patikimus paaiškinimus. Girdi, reikią gerai išsikalbėti. Pasikalbėjimas buvo atidėtas kitai dienai.

"Atmosferai" prablaivinti, Merkys telegrafavo Urbšiui, kad tas atvažiuotų į Maskvą, kartu atveždamas resp. prezidento laišką, adresuotą sovietų prezidiumo pirmininkui M. J. Kalininui.

* * *

Birželio 11 d. 9 v.v. Merkys su Molotovu susitiko trečią kartą. Be dr. Natkevičiaus, dabar pasikalbėjime dalyvavo ir iš Kauno atvykęs J. Urbšys, kaip aktyviausias dalyvis.

Urbšys pirmiausiai išdėstęs Lietuvos vyriausybės nusistatymą (priimtą birželio 10 d. posėdyje). Jis pranešė, jog Lietuvos vyriausybė apgailestaujanti, kad buvę atsitikimų, kurie, nežiūrint geriausių vyriausybės norų, galėję paveikti draugingus abiejų valstybių santykius. Lietuvos vyriausybė reiškianti visišką pasitikėjimą ir draugiškumą Sov. S-gai, ji dės visas pastangas raudonarmiečių byloms ištirti. Kartu ji pareiškia, kad jokių slaptų sutarčių nei su Latvija, nei su Estija neturi. Apie tai jam ir min. p-kui esą pavesta įsakmiai painformuoti Sov. S-gos vyriausybę. Be to, kaip gerų norų ir geros valios įrodymo ženklą, jis atvežęs resp. prez. A. Smetonos laišką aukšč. sovieto pirm. Kalininui (to laiško nuorašą jis tuoj įteikęs Molotovui).

Po to, Urbšys dėstęs Molotovui dabartinį visai netikėtą abiejų valstybių santykių įtempimą. Jis dar kartą patikino, kad nesą jokios slaptos Pabaltijo valstybių santarvės, nukreiptos prieš kitas valstybes. Savo žodžiams paremti, Urbšys įteikęs Molotovui ir visą eilę dokumentų.

Jį išklausęs, Molotovas tuoj atkirtęs, kad jam esą nesvarbu jokie dokumentai ir raštai. Jis laukiąs naujų žinių. Kartu nusistebėjęs, kad v. r. min. K. Skučas ir saugumo

dep. dir. A. Povilaitis tebesą savo vietose, ką jis laikąs dideliu nedraugiškumo ženklu. Mat jie abu dėl sovietų prasimanymų su raudonarmiečiais buvo daugiausiai kaltinami. Urbšys mėginęs teisintis, bet veltui. Molotovo niekas niekuo neįtikinęs. Jis net prikišęs, kad Lietuva simpatizavusi Suomijai jos karo su Sov. S-ga metu. Ir taip, pasikalbėjimas, užtrukęs apie valandą, pasibaigęs dar sunkesnėje atmosferoje, negu ji prieš tai buvusi. Kitą dieną Merkys sugrįžo į Kauną, o Urbšys liko Maskvoje, toliau įtikinėti Molotovą.

* * *

Baigdamas savo raportą, nors ir nemaloniai jausdamasis, jis sakė, kad prie tokio didelio spaudimo, jis sutikęs atleisti iš pareigų vid. reik. ministerį K. Skučą ir saugumo departamento direktorių A. Povilaitį.

Pagaliau, Merkys dar pridūrė, kad, važiuodamas traukiniu, jis matęs Lietuvos pasienyje didelius raudonosios armijos telkinius.

Apie sovietų karinių pajėgų telkimą prie mūsų sienų gen. Raštikis taip rašo:

> "Vokiečių okupacijos metu Kaune susitikau V., kuris 1940 m. buvo Lietuvos kariuomenės štabo II-jo skyriaus atstovu Vilniuje. Jis man smulkiai papasakojo, kokias informacijas jis perduodavo II-jam skyriui apie rusų kariuomenės telkimą Vilniaus krašto pasienyje rusų pusėje. Iš jo pasakojimo buvo aišku, kad jis sakė man tiesą. Iš tų žinių jau tada, 1940 m. gegužės mėnesį buvo aišku, kad rusai buvo ten sutel-

kę stiprias karines pajėgas. Kai vėliau paaiškėjo, net dvi savo armijas: 8-ją ir 11-ją. Tos žinios mūsų kariuomenės štabe buvo žinomos. Tais metais, apie gegužės mėnesį, apie tą kalbėjo ir kariuomenės štabo virš. d. gen. Pundzevičius. Jei tokios žinios buvo štabe, tai apie jas turėjo žinoti kariuomenės vadas, krašto apsaugos ir užsienio reikalų ministeriai, min. pirmininkas ir pats resp. prezidentas." *) 1

Visgi, į didesnę problemos analyzę nebuvo leistasi. Dėl ko Sovietų Sąjunga tiek daug prasimanytų kaltinimų Lietuvai paleikė?

Kaikurie posėdžio dalyviai, kuriems buvo aiškiai žinomas Sovietų Sąjungos — Vokietijos susitarimas padalinti Lietuvos teritoriją, k. a. A. Smetona, A. Merkys ir K. Bizauskas, nepakėlė klausimo, ar tas tik nedaroma nepriklausomybei užsmaugti. Ir ta prasme visai atvirai klausimas diskusijom niekad nebuvo iškeltas. Tiesa, A. Smetona griežčiau pasisakė iš viso prieš Sovietų Sąjungos kišimąsi į mūsų vidaus reikalus, jiems reikalaujant net mūsų valstybės pareigūnus atleisti. Jis čia tik simboliškai paminėjo vieną populiarią pasaką, būtent: "Ūkininkas važiavęs per mišką ir vežęsis keletą paršiukų. Jį užpuolę vilkai, puldami jį patį ir jo arklį. Tuomet ūkininkas išmetęs vieną paršiuką, kurį vilkai tuojau sudraskę ir vėl pradėję pulti. Ūkininkas išmetęs kitą paršiuką. Ir taip toliau kartojosi, iki kol ūkininkas visus paršiukus išmėtęs. Tuo būdu, ūkininkas apsigynęs nuo vilkų."

Mūsų buvo įvykdytas A. Merkio pažadas Molotovui:

1) "Kovose dėl Lietuvos", II tomas, 50 pslp.

buvo atleistas vid. reik. min. K. Skučas ir saugumo departamento dir. A. Povilaitis. Atseit, išsyk buvo mesti du "paršiukai."

Čia, tuojau paėmęs žodį, pasakiau, kad tų dviejų aukštų pareigūnų atleidimas krašte padarys labai blogą įspūdį. Klausiau, ar nebūtų galima rasti formulės, kad visa tai atrodytų išplaukią iš mūsų vidaus reikalų, o ne tai padaryta tik Maskvai diktuojant.

Posėdyje dalyvavo valstybės kontrolierius ir kartu seimo pirmininkas inž. K. Šakenis. Pasiūliau, kad K. Šakenis sutiktų pasilikti tik seimo pirmininku, o valstybės kontrolieriaus vietą užleistų K. Skučui. Tuomet visiems atrodytų, kad įvyko tik valdžios vidujinis persitvarkymas. K. Šakenis tuojau atsiliepė mielai sutinkąs tą padaryti. Tačiau tuo reikalu niekas daugiau nė pusės žodžio nepasakė ir nieko nepadarė. Tuo maždaug posėdis ir baigėsi. Vidaus reikalų ministerio pareigas laikinai perėmė pats min. pirm. A. Merkys.

PASKUTINIS POSĖDIS

Savo darbo kambaryje jau buvau giliai įmigęs, kai netoli galvos, ant rašomojo stalo suskambėjo telefonas. Nakties vėlumoje, nesiorientavau, kuri valanda galėjo būti. Pakėlęs ragelį, išgirdau gerai pažįstamą Ministerių Tarybos direktoriaus Miko Žilinsko balsą: "Pone ministeri, prašau skubiai atvykti posėdžiui į prezidentūrą!"

"Kas atsitiko, koks reikalas?" —mėginau klausti.

"Iš Maskvos gauta nemaloni telegrama" —atsako jis.

Kalba trumpa, aiški, bet dalykai paslaptingi. Tai buvo tylią, ramią, beprasidedančios 1940 metų vasaros, birželio 14-tos naktį, apie 12-tą valandą.

Namuose vienas. Šeima vasarojo Kačergynėje. Skubiai apsirengiau. Nutariau šoferio nešaukti, bet eiti pėsčiom, nes nuo namų, Žemaičių g-vės 64, iki prezidentūros tik apie 20 minučių ėjimo.

Ši tyli, rami, žvaigždėta naktis man priminė daug, daug tokių nakčių, praleistų naktigonėse, arba kaimo gegužinėse. Tai buvo be rūpesčių ir atsakomybės laikai, kuriais buvo labai linksma dainuoti Vienažindžio dainos posmus:

> *"Dabar mūsų aukso dienos, nieks kaklo negriaužia,*
> *daug nerūpi, pakol vienas, nei vargai nespaudžia..."*

Bet dabar jau buvo kitaip, nes nuo anų laikų jau buvo prabėgę 25 metai. Žinau gerai, kad esu apsiėmęs didelę valstybinio gyvenimo naštą ir atsakomybę. Esu atsakingas ne tik už tai, ką valstybiniame gyvenime įsakau kitiems padaryti, pasirašydamas kitų paruoštus aktus ir dokumentus, bet ir už visą Lietuvos vyriausybės darbą, apimantį

visus krašto reikalus.

Ėjau susimąstęs, lyg nei nakties tylos, nei dangaus grožio nepastebėčiau. Ėjau į posėdį, kuriame turės būti svarstomi labai svarbūs ir skubūs Lietuvos klausimai.

Visas Kaunas jau miega, ramiai ilsisi, net ir Vakarinė žvaigždė jau buvo užgesusi. Nors tokiomis naktimis buvau įpratęs ieškoti dangaus skliaute Grįžulio ratų, Sietyno, Šienpiūvių, kurių kiekvienas mūsų liaudyje turi savo reikšmę ir paskirtį. Bet šiuokart prieš akis raibuliavo Maskva, ten esantis užs. reik. min. Urbšys, atstovas Natkevičius, kurie ir tą telegramą prisiuntė. Bet koks jos turinys? Ko vėl Maskva iš Lietuvos nori? Ko ji kišasi į mūsų valstybės vidaus gyvenimą? Gal vėl kas nors "atsitiko" su kokiu raudonarmiečiu, ar ištisu jų daliniu? Bet tai būtų per menkos priežastys, kurios galėtų priversti vidurnaktį sušaukti vyriausybės posėdį ir dar prezidentūroje! Galvojau, kad yra kokia nors svarbesnė bėda. Vos prieš dvi dienas net patį vid. reik. min. K. Skučą atleidome. O juk žiūrint iš mūsų vidujinio gyvenimo taško, nebuvo jokio reikalo nei jį, nei jo artimą bendradarbį A. Povilaitį atleisti. Bet Merkys davė Molotovui žodį ir, tik grįžęs iš Maskvos, duotąjį žodį ištesėjo.

Štai jau ir prezidentūra. Antrojo aukšto visi langai apšviesti. Einu per sodelį. Kareiviai, stovį prie durų, atiduoda pagarbą, o prezidento adjutantas pulk. Žukaitis, giliai susijaudinęs, pasisveikina ir tylomis laiptais palydi į antrąjį aukštą.

Didysis kambarys apšviestas, bet tuščias. Pirmieji atvykę, stoviniavo tolimesniame kambaryje, kuriame prezidentas turėdavo mažesnes konferencijas. Susitikę, vienas kitą sveikinomės, klausiamais žvilgsniais pasikeisdami. Nejauku, nemiela, neaišku.

Dar prieš posėdį, visi greit sužinojome naujuosius Maskvos reikalavimus, kuriais bolševikai kėsinasi užimti kraštą. Dar labiau nuotaika pablogėjo. Aplinka sunki, visi prislėgti. Čia ir min. pirm-kas ir vid. reikalų ministeris su savo pavaduotoju. Netoliese, krašto aps. min. gen. K. Musteikis, teisingumo min. dr. A. Tamošaitis, švietimo min. dr. K. Jokantas, susisiekimo min. J. Masiliūnas, valstybės kontrolierius ir seimo pirm. K. Šakenis. Mačiau ir kariuomenės vadą gen. V. Vitkauską, kariuomenės štabo virš. gen. S. Pundzevičių, politinio departamento dir. E. Turauską ir Min. Tarybos generalinį sekretorių V. Mašalaitį.

Jau buvo pirma valanda ryto (birželio 15-toji).

Netrukus, pro kito kambario duris įėjo ir pats prezidentas A. Smetona. Įėjo gana energingu žingsniu. Neteko, kaip įprasta, nei jo rankos paspausti, nei labo ryto palinkėti. Jis atėjo vienas, visiems linktelėjo, pakvietė sėstis. Ilgoka tyla. Pastebėjau, kad prezidento veido muskulai ir rankos šiek tiek dreba. Nervingai baigęs rūkyti cigaretę, pradėjo posėdį, visai pridususiu balsu tardamas pirmuosius žodžius. Trumpais žodžiais nupasakojo, kad iš Maskvos esanti gauta telegrama, kurioje išdėstyti Lietuvai nauji sovietų reikalavimai. Jie esą labai dideli. Į juos sovietai laukią greito atsakymo, dėl ko šiuo metu esąs ir posėdis sukviestas. Prezidentas tuojau paprašė A. Merkį visą klausimą išsamiai referuoti.

Nors jau žinojome, ko susirinkome, bet šie trumpi ir labai konkretūs prezidento žodžiai įnešė dar daugiau tylos, susikaupimo ir nejaukumo. Visų veidai dar labiau apsiniaukė. Keitėmės baimingais, prislėgtais žvilgsniais.

Prezidentui paprašius, A. Merkys, laikydamas rankose

maždaug prieš pusantros valandos iš Maskvoje esančio užs. reik. min. gautą telegramą, po keletos įvadinių žodžių, iš jos perskaitė jau iššifruotus tris pagrindinius skirsnius, kuriuose buvo išdėstyti sovietų reikalavimai:

1) kad tuojau būtų atiduoti teismui buvę vid. reik. min. Skučas ir valstybės saugumo dir. Povilaitis, kaip tiesioginiai kaltininkai provokacinių veiksmų prieš sovietų įgulą Lietuvoje;

2) kad tuojau būtų suformuota Lietuvoje tokia vyriausybė, kuri sugebėtų ir būtų pasiryžusi laiduoti garbingą Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutarties įgyvendinimą ir ryžtingai sutramdyti sutarties priešus;

3) kad tuojau būtų laiduotas laisvas perleidimas į Lietuvos teritoriją sovietų kariuomenės dalinių jiems išsiskirstyti svarbesniuose Lietuvos centruose tokiame kiekyje, kurio pakaktų, kad būtų laiduotas Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutarties vykdymas ir užkirsti provokaciniai veiksmai prieš sovietų įgulą Lietuvoje.

Sovietų Sąjungos vyriausybė laukia Lietuvos vyriausybės atsakymo iki birželio 15 d. 10 val. ryto. Negavimas Lietuvos vyriausybės atsakymo iki to termino bus vertinamas, kaip atsisakymas nuo vykdymo aukščiau nurodytų Sovietų Sąjungos reikalavimų.

Merkys perskaitė šiuos bolševikų reikalavimus gana liūdnu ir net drebančiu balsu. Iš kiekvieno jo tarto žodžio tryško susijaudinimas. Perskaitęs viską, sustojo. Jautėsi, kad bolševikų grėsmė jo nebuvo pergalvota ir dėl jos savo

nuomonės nesusidaryta. Užsiviešpatavo nyki tyla. Prieš tokius baisius reikalavimus niekas nebuvo greitomis pasiruošęs ką nors pasakyti ir, suprantama, niekas ir nenorėjo pradėti kalbėti.

Nors per paskutines tris savaites bolševikai buvo prisigalvoję mūsų vyriausybei visokių kaltinimų, bet kad jau jie kėsintųsi visiškai krašto okupacijai, su tuo posėdžio dalyviai dar nebuvo susigyvenę ir anksčiau tokio galimo įvykio nesvarstę.

Iš A. Smetonos atsiminimų ("Margutis", 1955 m. Nr. 7-8) matyti, kad Valstybės Gynimo Taryba tą klausimą svarsčiusi ne vieną kartą. Ten buvęs sudarytas ir aiškus nusistatymas gintis prieš bet kurį užpuoliką visomis jėgomis. Deja, ir su Valstybės Gynimo Tarybos nusistatymu vyriausybė nebuvo supažindinta anksčiau, jokiu žodžiu nebuvo apie tai ir šiame posėdyje painformuota. Jei toks klausimas anksčiau būtų buvęs diskutuotas , būtų buvusi iš anksčiau sudaryta aiški nuomonė, ką tokiu pavojingu kraštui momentu turėtume daryti. Toks tikslus vyriausybės nusistatymas būtų buvęs pasvarstytas ir politinių partijų centruose ir seimo užkulisiuose. Būtų buvę patirta, kaip apie tai galvoja platesni visuomenės sluoksniai.

Klausimo staigumas ir nepasiruošimas jam buvo svarbiausiosios priežastys, kodėl niekas neprašė žodžio. Žvilgčiojome vienas į kitą, o gal daugiausia į prezidentą. Posėdyje dalyvavo ir trys generolai — Musteikis, Vitkauskas ir Pundzevičius, kurie, kaip Valstybės Gynimo Tarybos nariai, žinojo jos nusistatymą ir galėjo turėti savo nuomonę. Bet nei vienas iš jų neėmė žodžio. Kol šitokio konkretaus ir pavojingo klausimo prieš akis nebuvo, jie greičiausiai buvo visai aiškiai apsisprendę bet kuriuo atveju priešui

pasipriešinti ginklu. Tačiau atsidūrus tokios žiaurios tikrovės akivaizdoje, galima tarti tik labai apgalvotą žodį, arba pradėti veikti, tik kelius kartus tos visos veiklos pasėkmes pergalvojus.

Min. pirm. A. Merkys ar tai posėdžiuose, ar kokiuose susibūrimuose visuomet pasistengdavo į save atkreipti kitų dėmesį. Jis mėgdavo sumegsti naują anekdotą ar ką nors linksmai dėstyti. Jausdamasis pranašesniu, administravimo darbe būdavo trumpas ir konkretus. Ilgokai dirbdamas savivaldybėje ir jo vyriausybėje, žinojau, kad jis iš kiekvieno reikalaudavo gero pasiruošimo. Darant pranešimą, turėjai nemykčiodamas tiksliai išdėstyti savo nuomonę vienu ar kitu klausimu, kartu pateikiant aiškų ir konkretų pasiūlymą. Tai vertinga administratoriaus savybė.

Merkys, dar jaunas būdamas, kaip ir dažnas ano meto inteligentas, greitai pateko į valdžios viršūnes ir per visą nepriklausomybės laikotarpį nuo jų nenuslydo. Gal dėlto jame buvo išbujojęs toks didelis savimi pasitikėjimas. Iš tolo stebint, jis kaikam atrodė daugiau baisus, negu pagarbus. Tarnyboje jis dažnai, be pašalinės protekcijos, pasirodydavo geros širdies žmogumi. Jis sutikdavo ir su mano administraciniu principu: *valstybei—teisėtumas, o piliečiui —teisėtumas ir teisingumas.*

Bet šiame Lietuvos valstybės lemiamame posėdyje Merkys buvo visai kitoks, negu kitados. Jis vengė bet su kuo sueiti, savo mintis vienu ar kitu klausimu dėstyti. Matėsi esąs visai priblokštas, siaurai užsidaręs ir net svaidąsis nejaukiais žvilgsniais. Atsisėsti pasirinko tolokai kampe stovintį kėdę ir jame giliai susmuko.

Po ilgesnės tylos, kaip ir turėjo būti, prabilo prezidentas. Pirmiausia, jis paminėjo visus sovietų prasimanytus prieš Lietuvą kaltinimus, besitęsiančius jau tris savaites. Juos smulkiai analizuodamas, pabrėžė bolševikišką melą ir neteisybes, nukreiptas prieš Lietuvą. Pagaliau jis priėjo ir prie ultimatumo, visus tris reikalavimus smulkiai aptardamas ir dėl jų savo nuomonę pasakydamas. Lygiai, kaip ir birželio 12 d. posėdyje, prezidentas aštriai kalbėjo dėl sovietų kišimosi į mūsų valstybės vidaus gyvenimo reikalus.

Kaip paprastai, Smetonos kalbos ir jo raštai pasižymėdavo plačia skale ir vaizdžiu dėstymu, bet ne minčių gilumu. Taip ir šiuokart. Dusliu balsu labai išsamiai ir plačiai dėstė Lietuvos — Sovietų Sąjungos santykius, įpindamas filosofinių minčių, vis pabrėždamas, kad sovietai neturi kištis į mūsų vidaus reikalus.

Tačiau nežiūrint tokio griežto pasisakymo, prezidentas pasisakė sutinkąs svarstyti tik vieną iš trijų ultimatumo reikalavimų, būtent: naujos Lietuvos vyriausybės sudarymą. Vyriausybės, kuri būtų priimtina ne tik sovietams, bet ir Lietuvai. O juk šitas klausimas kaip tik ir buvo gryniausias ir svarbiausias mūsų vidaus klausimas.

Patraukti teisman Skučą ir Povilaitį prezidentas sakėsi nesutiksiąs, nes jie Lietuvos valstybei niekuo nenusikaltę. Jie abu labai sąžiningai ėję savo pareigas ir visą laiką budėję Lietuvos vidaus gyvenimo sargyboje.

Trečią, patį svarbiausią ir pavojingiausią sovietų reikalavimą — įleisti neribotą raudonosios armijos skaičių, kuris sudarytų nepriklausomybei pavojų, prezidentas pasiūlė atmesti. Jeigu raudonoji armija veržtųsi į Lietuvos teritoriją, jis siūlė pasipriešinti ginklu.

Tuomet jau vokiečiai buvo užėmę Daniją ir Norvegiją. Danija nesipriešino vokiečiams, bet Norvegija, nors ir atkakliai gynėsi nuo užpuolikų, turėjo pasiduoti. Smetona, suminėdamas tuos abu pavyzdžius, dėstė maždaug taip: "Per taikos derybas, prie žaliojo stalo, Norvegija užims garbingesnę vietą, negu Danija, nes ji užpuolikui ginklu pasipriešino."

Tai buvo vienas iš Smetonos argumentų, kuriuo jis rėmė savo nuomonę, kad ir mes turime pasielgti, kaip Norvegija, t. y. atmesti tąją ultimatumo dalį, kuria reikalaujama įsileisti neribotą sovietų armijos kiekį ir, jeigu jie mus puls, pasipriešinti ginklu.

Tai paprasti, visiems žinomi ir suprantami dalykai. Iš prezidento buvo laukta ko nors daugiau, negu įrodinėjimų, kad sovietai neturi teisės kištis į mūsų vidaus reikalus. Būtų buvę pravartu išgirsti galimos okupacijos įvertinimo, pasiruošimo gelbėti tai, kas dar galima išgelbėti, be to, ir tolimesnės Lietuvos padėties įvertinimo. Deja, tokios analizės jis nepadarė. Matyt, ir jis pats tokių klausimų nebuvo anksčiau nei svarstęs, nei pergalvojęs. Labai gaila, kad tame posėdyje nebuvo užs. reik. min. Urbšio, kuris, nors ir panašių samprotavimų vyriausybei niekada nebuvo dėstęs, bet vis tik atsargumo dėlei, 1940 m. geg. mėn. paskyrė Stasį Lozoraitį (Lietuvos atstovą Romoje) diplomatijos šefu, galimos Lietuvai nelaimės atveju. Jo pavaduotojais buvo paskirti Jurgis Šaulys ir Petras Klimas. Apie šį patvarkymą vyriausybės nariai nebuvo painformuoti. Aš apie tai sužinojau tik po karo, gyvendamas Vokietijoje. Labai gaila, kad Urbšys tokio klausimo neįnešė į jokį vyriausybės posėdį, nors apie tai ne kartą kaikurių ministerių buvo užsiminta. Ar tokį paskyrimą telegramos keliu Urbšys padarė

grynai savo iniciatyva, ar su prezidento ir min. pirmininko žinia, nežinia. Tur būt, tas liks dar kuriam laikui paslaptim.

Gaila, kad posėdyje nedalyvavo ir E. Galvanauskas, kuris, gal būt, buvo geriausiai pažinęs ne tik krašto vidaus reikalus, bet ir valstybės padėtį tarptautiniuose santykiuose. Jis, nors ir staiga užkluptas, pajėgdavo bet kurį klausimą giliai ir sumaniai analizuoti.

Po prezidento kalbos, kaip ir reikėjo laukti, paėmė žodį min. pirm. pavaduotojas K. Bizauskas, gana energingais ir trumpais žodžiais pasisakydamas, kad ultimatumą reikia priimti. Jis klausė, kodėl dar iki šiol neatsistatydinęs min. pirm. Merkys, kas tokioje padėtyje būtų visai suprantama?

Nemaloniai nuteikė posėdžio dalyvius toks energingas Bizausko pareiškimas dėl Merkio neatsistatydinimo, nes tai buvo visai ne laiku ir ne vietoje.

Kas dėl Skučo ir Povilaičio atidavimo teisman, tai būsiąs paprastas formalumas, nes juos tardysiąs Lietuvos tardytojas ir teisiąs Lietuvos teismas.

Panašiai pasisakė ir Merkys.

A. Smetona į tai tuoj reagavo, kad jis, kaip resp. prezidentas, šito nedarysiąs.

K. Bizausko karšta ir energinga kalba, reikalaujanti, kad Merkys atsistatydintų, atrodė, lyg lengvapėdiška pažiūra. Argi sovietų ultimatumą reikia vertinti, kaip Merkio vadovaujamos vyriausybės nevykusią politiką Sov. S-gos atžvilgiu? Bizauskas negalėjo nežinoti ko nors apie Maskvos—Berlyno sutartį Lietuvos sąskaiton. Be to, jis nuo pat Nepriklausomybės atstatymo akto paskelbimo, kurį ir pats pasirašė, visą laiką buvo valstybinio gyvenimo viršūnėje,

ypač tarptautiniuose darbuose.

Po Bizausko kalbos ir Smetonos replikos užstojo dar nejaukesnė tyla. Dabar jau turėjome trijų, daugiausiai politikoje patyrusių, vyrų visai skirtingas nuomones. Tas dar labiau kėlė nervų įtampą, dar labiau vertė susikaupti, dar labiau kontroliuoti savo mintis ir jausmus, dar giliau pažvelgti į Lietuvai gręsiančią prarają. Kiekvieną posėdžio dalyvį kankino žaibo greitumu pralekiančios mintys. Kaip reikia pasisakyti, ką tavo žodis ar nusistatymas turi reikšti, ką jis gali nusverti? O svarbiausia, kokios bus pasekmės? Klausimas didelis, baisus, reikalingas svaraus ir labai greito sprendimo. Sprendimo ne dėl savo asmens, ne dėl šiaip ko nors, bet sprendimo dėl visos tautos, dėl savo valstybės ateities ir jos tolimesnio likimo.

Mano supratimu, svarbiausias sovietų ultimatumo reikalavimas buvo *įsileisti neribotą raud. armijos skaičių*. Įsileisi be pasipriešinimo—bus okupacija, nesutiksi įsileisti — bus karas ir visvien okupacija, nes karą laimės sovietai.

Laikantis tik principo, neabejotinai reikia nuo užpuoliko gintis visomis turimomis priemonėmis, įjungiant visą tautą į krašto gynybą. Karą pradedantysis turi laiko pergalvoti ir apsvarstyti ne vien, kaip ir kada karą pradėti, bet, svarbiausia, ir kaip jį užbaigti. Tačiau staigiai užpultoji Lietuva buvo prispausta prie sienos Vokietijos, kuri tuo metu kariavo su didele pasaulio dalimi. Vokietija nebūtų mums padėjusi, o iš kitur ne tik pagalbos, bet ir gero žodžio neteko laukti. Beliko tik du galimi keliai:

a) gintis nuo užpuoliko savo turimomis jėgomis, ar

b) žiūrint karo eigoje galimų netolimų įvykių, pasi-

duoti, kad tauta kuo mažiau nukentėtų.

Teko apsispręsti ne dėl įvykio pradžios , bet dėl jo pabaigos ir galimų pasėkmių.

Man tuojau prieš akis prabėgo I Pas. Karo baisūs krašto sunaikinimo vaizdai. Būsimasis karas su sovietais būtų buvęs kurkas modernesnis ir daug daugiau naikinantis. Šiuo atveju, karas turėjo būti visuotinas. Jei gintis nuo užpuoliko, tai reikia gintis iki paskutiniųjų. Būtų reikėję ne tik aktyviąją kariuomenę, kurios mes tada turėjome tik apie 20,000 vyrų (mažesnį skaičių, negu krašte buvusios sovietų įgulos) tuojau sukelti, bet pašaukti kovon šaulius (apie 70,000), visą jaunimą ir visą tautą—jos pajėgiausią dalį.

Kariauti prieš bolševikus būtų ėjusi visa tauta, jei tik ji būtų buvusi pašaukta. Bet šitame visuotiniame kare su šimteriopai didesniu priešu negalėjo būti jokios apsigynimo vilties. O tokio karo pasekmės būtų buvusios neišpasakytai baisios.

Tautos ar valstybės apgynimui, jei jis kiek įmanomas, gali būti aukojama daugiau, negu pusė krašto gyventojų. Bet, ar verta tokią didelę auką atiduoti, kuomet prieš akis stovi ne pergalės viltis, bet aiškus ir visiškas pralaimėjimas?

Šioje vietoje tenka truputį nukrypti į šalį, į tarptautinę ano meto padėtį, didele dalimi lėmusią vyriausybės apsisprendimą.

II Pas. Karas jau buvo gerokai įsibėgėjęs. Lenkija jau 1939 metais buvo sužlugdyta. Visą 1939-40 metų žiemą Vakarų fronte buvo ramu. Britai net neskubėjo ginkluotis,

rodos, lyg neatspėdami Vokietijos karo tikslų ar neįvertindami jos karinio pajėgumo.

Vokietija vėl pajudėjo 1940 m. pavasarį, užpuldama Skandinaviją. Balandžio pradžioje be kliūčių perėjo Danijos sieną, o balandžio 8-9 d.d. vokiečiai peržengė ir Norvegijos sienas. Nors norvegai ir gynėsi, bet netrukus visas kraštas buvo užimtas.

Apsitvarkę su Skandinavijos pusiasaliu (Švedijos neliesdami), vokiečiai kartu su Suomija planavo bendrą žygį prieš sovietus.

Gegužės mėnesį pagyvinusi karo operacijas ir Vakarų fronte, vokiečiai peržengė Prancūzijos įsitvirtinimus—garsiąją Maginot liniją, pasaulyje moderniausią tvirtovę, kartu užimdami ne tik Prancūziją, bet ir Belgiją su Olandija.

Tuo metu, kai buvo baigiama užimti visa Prancūzija, kelių mūsų ministerių su kitais valstybės pareigūnais, atsitiktinai Min. Tarybos patalpose susitikus, privačiame pasikalbėjime buvo ilgai ir atvirai diskutuota ir tolimesnė ano meto karo padėtis. Įdomu, kad devynių asmenų, dalyvavusių tame pasikalbėjime, nuomonės visiškai sutapo galutinėje išvadoje, kad *Vokietija karą jau pralaimėjo,* nežiūrint tuometinio Vokietijos triumfo. Mums atrodė, kad žlugus Prancūzijai, sukils visos pasaulio jėgos gelbėtis nuo vokiečių. Tarp gyviau savo nuomonę pareiškusių buvo A. Merkys, V. Mašalaitis, dr. K. Jokantas, E. Galvanauskas, gen. V. Vitkauskas, inž. J. Augustaitis, K. Bizauskas ir aš.

Šis visiškas nuomonių sutapimas man padarė didelį ir neišdildomą įspūdį. Mat, turiu savotišką pažiūrą į kolektyvinės nuomonės susiformavimą, kuomet ji formuojama be jokių vidinių ar kitų tendencijų, kuomet ji yra visai laisva

nuo bet kurių įtakų, norų, baimės ir pan. Jeigu klausimas kolektyve laisvai svarstomas, dėl jo laisvai reiškiamos nuomonės, panaudojami prieš ir už vispusiški argumentai, tuomet daugumos nuomonės padarytas nutarimas ar tik pasisakymas yra teisingas. Tos diskusijos mano tokią nuomonę dar labiau sustiprino.

Bet to meto Lietuvai buvo ir kita karo pusė, kuri buvo daug realesnė, negu įsitikinimas, kad Vokietija karą pralaimės. Toji kita pusė mums buvo virtusi beveik realiu faktu: tai Vokietijos—Sovietų Sąjungos karo galimybės, dėl kurių Lietuvoje, tur būt, niekas neabejojo. Tai buvo visai atvira prielaida, nežiūrint visų nacių—bolševikų "draugiškų" ir "nepuolimo" sutarčių. Tradicinis vokiečių ieškojimas erdvės Rytuose (Drang nach Osten) Hitlerio koncepcijoje buvo jau perdaug stipriai sukoncentruotas. Juk ne dėl ko kito Hitleris ir karą pradėjo, kaip tik dėl erdvės.

* * *

Ministerių Tarybos posėdžiuose buvo įprasta, apsvarsčius visus darbotvarkės punktus, išklausyti užs. reik. ministerio informacinius pranešimus. Be to, Urbšys dažnai paskaitydavo ir mūsų atstovų svetimose valstybėse pranešimus. Bet svarbesnius pranešimus jis duodavo min. pirmininkui.

Kartą gegužės mėn. Merkys ir aš važiavome iš Kauno į Vilnių greitąja automatrica. Norėjome vietoje susipažinti su atbėgusių internuotų lenkų esamąja padėtimi ir jiems teikiama Tarpt. Raud. Kryžiaus pagalba. Kartu turėjome aplankyti ir Lietuvos agronomų suvažiavimą. Nors kelionė tetruko tik 1 val. 10 min., visvien Merkys išsiėmė ilgoką

laišką ir davė man paskaityti. Tai buvo mūsų atstovo Berlyne Kazio Škirpos pranešimas. Su dideliu įdomumu perskaičiau mūsų nepaprasto pasiuntinio ir įgalioto ministerio išsamų pranešimą, pilną aktualijų ir svarstymų. Kadangi Škirpa jau 10 metų buvo išbuvęs Berlyne, jis turėjo labai plačias pažintis ir gerus informacinius šaltinius tiek kariniame, tiek diplomatiniame sektoriuje. Todėl ir jo pranešimai būdavo svarūs ir išsamūs.

Merkys tą pranešimą jau buvo skaitęs. Greitomis pasidalinome mintimis. Atrodė neabejotina, kad Sovietų Sąjungos—Vokietijos karas nebe už metų, o tik mėnesių. Kiek Vokietijos žygis palies Lietuvą, per kurią jie neabejotinai praeis, nebeteko diskutuoti, nes traukinys įvažiavo į Vilniaus stotį.

Toji prielaida, kad vokiečių—rusų karas neišvengiamas, man buvo lyg ir orientacinis tolimesnės tarptautinių įvykių perspektyvos taškas, svarstant sovietų duotąjį Lietuvai ultimatumą.

* * *

Bet grįžkime atgal į prezidentūroje tebesitęsiantį vyriausybės posėdį.

Kadangi, kaip anksčiau minėjau, pagrindinis ultimatumo reikalavimas buvo įsileisti neribotą raudonosios armijos karių skaičių, todėl aš, paprašęs žodžio, apie tai ir tekalbėjau. Aiškinau, kad mūsų pasipriešinimas ginklu iššauktų karą su sovietais, per kurį Lietuva nepaprastai daug nukentėtų. Būtų išnaikinta daugybė gyventojų, būtų sugriauta daug kas, ką per 22 nepriklausomo gyvenimo metų esame

pastatę ir sukūrę. Kartu būtų sunaikintas ir šimtmečiais kurtas lietuvių tautos kultūros lobis. Juk apsiginti patiems nėra jokios vilties. Gauti pagalbos iš svetur—dar labiau beviltiška. Krašto viduje turime didelę svetimos kariuomenės įgulą. Esame ne tik iš visų pusių priešo apsupti, bet ir krašto viduje priešo ginkluotosios pajėgos yra pranašesnės už mūsąsias. Šiame didžiųjų pasaulio galybių kariniame žaidime, mūsų pagrindinis uždavinys būtų išsaugoti kraštą nuo karinio sunaikinimo ir tautą savoje žemėje.

Kalbėdamas toliau, pasakiau, kad reikia skaitytis su visai aiškia ir labai žiauria sunaikinimo realybe, kuri ištiks Lietuvą ir jos gyventojus, išėjus į žinomai pralaimėtiną karą, nors jis ir būtų apsigynimo karas. Be to, turėdamas galvoje tarptautinę padėtį, pasisakiau, kad šitokiose sąlygose kariauti negalima ir todėl ultimatumą reikėtų priimti be karinio pasipriešinimo.

Kai Lietuvos pasienyje buvo sutraukti dideli Sovietų Sąjungos kariniai telkiniai, kai mūsų krašto viduje svarbiausiose vietose buvo sovietinių įgulų didesnės ginkluotos pajėgos, negu mes turėjome savo kariuomenės, kai Vokietijos kariuomenė supo Paryžių, ir kai tebeveikė Berlyno —Maskvos nepuolimo ir karo reikalams medžiagų tiekimo "ašis", ar tokiose sąlygose galėjo Lietuva ne tik pergalingai, bet bent šiek tiek efektingai gintis prieš Sovietų Sąjungos karinį užpuolimą? Aišku, kad ne.

Šių dienų akimis žiūrint, Lietuva ne tik galėjo, bet ir jo *(aš ir tada buvau tos pačios nuomonės)* pasipriešin- 39 metų Vokietijos puolimui Klaipėdos kraštą atplėšesa. tuomet vokiečiai galėjo užimti visą Lietuvą. Reiša, okupacija būtų prasidėjusi bent 15 mėnesių anksčiau.

Bet tas pasipriešinimas prieš Vokietiją, kol dar nebuvo prasidėjęs Antrasis Pasaulinis Karas, būtų pasauliui padaręs nepaprastai didelio įspūdžio. Galimas dalykas, kad dėl tokio žygio ir šiandien Lietuva galėtų turėti nemažiau laisvės už Lenkiją.

Efektingesnis pasipriešinimas galėjo būti ir 1939 m. rudenį prieš sovietinių karinių įgulų į kraštą įleidimą, atsisakius pasirašyti Kremliaus primetamą "savitarpinės pagalbos" sutartį, kol sovietai Lietuvos pasienyje neturėjo sutelktų didesnių savo karinių pajėgų. O jei bent šiek tiek būtų buvusi realesnė visų Pabaltijo valstybių politika, kuomet net ir jų kariniai štabai turėdavo bendrų konferencijų, pasipriešinimas sovietinių įgulų įvedimui galėjo būti labai efektingas.

Po manęs paėmė žodį gen. K. Musteikis. Kalbėjo trumpai, nedėstydamas nė gynimo planų, nė karo padarinių. Jis, pritardamas prezidento nuomonei, pasisakė, kad jei raud. armija žengsianti per Lietuvos sieną, turėtume gintis ginklu.

Po jo kalbos, prezidentas paklausė šviet. min. dr. Jokanto ir valstybės kontrolieriaus Šakenio nuomonės. Abu visai trumpais žodžiais pasisakė: "Vistiek reikia pasipriešinti."

Susisiekimo min. Masiliūnas pateikė naują pasiūlymą, kuris buvo maždaug taip pasakytas: "Efektingai pasipriešinti neįmanoma. Reikia sovietams pasiųsti protestą dėl sudarytųjų sutarčių laužymo ir visai vyriausybei pasitraukti iš Lietuvos."

Dėl šio pasiūlymo niekas nė žodžio nepasakė, o prezidentas praleido jį lyg negirdomis.

Teisingumo min. Tamošaitis savo nuomonės visai nepasakė.

Atrodė, kad visi kalbėtojai nesiūlė geriausios išeities, o tik jos ieškojo.

Šitų diskusijų metu buvo baigtas iššifruoti visas ultimatumo tekstas ir čia pat tuojau perskaitytas. Jame jokių papildomų reikalavimų nebuvo, o tik kaltinimai ir reikalavimų motyvai. *7)

Gana šiurkštus buvo ir ultimatumo įteikimas, kurį gana vaizdžiai aprašo dr. Natkevičius. Ultimatumą įteikdamas, Molotovas pabrėžė, kad nežiūrint to, koks atsakymas bus gautas, sovietų kariuomenė vistiek įžengsianti į Lietuvą.

Po to, prezidento paklausti, savo nuomones pasakė ir posėdyje dalyvavę generolai : Vitkauskas su Pundzevičiu. Jie abu tvirtino, kad esamose sąlygose ginklu pasipriešinti sovietų kariuomenei nesą galima. Savo pasakytąją mintį gen. Pundzevičius atpasakojo pareiškime, įteiktame Kersteno Tyrinėjimo Komisijai (per Lietuvos Laisvės Komitetą) šitaip:

> "Birželio 14-15 naktį įvyko pas Resp. Prezidentą vyriausybės posėdis, kuriame ir man informacijos tikslu, kaip kariuomenės štabo viršininkui, teko dalyvauti. Įvertinusi susidariusią situaciją, vyriausybė nutarė ultimatumą priimti. Motyvai, kurie buvo paliesti pasitarimo metu: kariuomenės kiekis mažas, priešo įgulos laiko užėmę vienus svarbesnių Lietuvos teritorijos strateginių punktų ir savo skaičiumi pranoka mūsų kariuomenę. Mobilizaciniai planai suardyti ir mobilizaci-

*) Priedas Nr. 7

ją įvykdyti neįmanoma. Be to, pasieny didelės raud. armijos masės. Taigi, priešinimosi pasekmės—tragiškos. Buvo atsiklausta ir mano nuomonės, ar įmanomas pasipriešinimas techniškų požiūriu. Turėdamas galvoje tas pačias priežastis, atsakiau neigiamai."

Reikia pabrėžti dar vieną svarbią aplinkybę. Užs. reik. min. Urbšys to vyriausybės posėdžio metu sėdėjo Lietuvos atstovybėje Maskvoje ir drauge su dr. Natkevičiu palaikė nuolatinį ryšį su mumis. Abu sutartinai ir bent du kartu primygtinai spaudė nedelsti ir kuo greičiau ultimatumą priimti. Kai tuo klausimu jie antrą kartą paskambino iš Maskvos, ir po pasikalbėjimo su jais V.Mašalaitis su E. Turausku dešifravo telefonogramą (raginant kuo greičiau priimti ultimatumą), Smetona replikavo: "Karščiuojasi du jaunuoliai." Turiu pastebėti, kad Urbšio ir Natkevičiaus balsai iš Maskvos daug svėrė tose ultimatumo diskusijose.

Pagaliau paėmė žodį min. pirm. Merkys. Trumpai paanalizavęs išgirstuosius pasisakymus, būdamas labai prislėgtoje nuotaikoje, pasakė savo lyg ir išvestinę nuomonę: "Reikia priimti pirmieji du ultimatumo punktai, o dėl trečiojo—prašyti Kremliaus, kad priimtų naująjį min. pirmininką pasitarti."

Min. pirm. Merkio pasisakymas buvo tolygu jo atsistatydinimo pareiškimui.

Tuoj po to buvo pradėtas svarstyti naujos vyriausybės sudarymo klausimas. Kaip atsimenate, dar prieš pradedant ultimatumo diskusijas, Smetona pasisakė sutinkąs svarstyti tik vieną jo reikalavimą—naujos vyriausybės sudarymą. Todėl šiam klausimui svarstyti nebebuvo jokių kliūčių, nes prezidentas, taip pasisakydamas, lyg ir priėmė Merkio vy-

riausybės atsistatydinimą.

Pirmoje vietoje, iškilo naujo min. pirmininko klausimas. Kas gi turėtų sudaryti vyriausybę, kuri būtų ir Lietuvai ir Sovietų Sąjungai priimtina? Paprašęs žodžio, Bizauskas priminė birželio 12 d. posėdyje girdėtus Merkio žodžius, kad jam esant Kremliuje, Molotovas priekaištavęs, kodėl gen. Raštikis buvo paleistas iš kariuomenės vado pareigų. Jis, anot Molotovo, buvęs Maskvai palankus asmuo. Tokiam Bizausko pasiūlymui dėl Raštikio kandidatūros niekas nesipriešino ir niekas jokio kito kandidato į min. pirmininkus nepasiūlė. Tuo pačiu reikalas visų buvo sutartas. Tai buvo apie 4 val. ryto.

Gen. Pundzevičius paskambino gen. Raštikiui, pasakė siunčiąs savo šoferį ir prašė tuojau atvažiuoti į prezidentūrą. Posėdis buvo kuriam laikui pertrauktas.

Ilga ir nejauki pertrauka. Prezidentas išėjo į kitus kambarius. Ministeriai ir generolai išsivaikščiojo po didįjį kambarį. Vieni žiūrinėjo pro langus į jau gerokai prabrėškusią dienos aušrą, kiti rūkė, dalinosi cigaretėmis ir tarpusavyje šnekučiavosi. O gal nauja vyriausybė dar susikalbės su Kremliumi? Gal čia tik jie nori mus pagązdinti? Gal, gal ir dar kartą gal—mėginome vienas kitam kartoti, beveik netikėdami, kad bolševikai nuo invazijos susilaikytų. Bet juk Merkys ilgai "viešėjo" Maskvoje, daug kartų matėsi su Molotovu ir kitais Kremliaus valdovais. Bet iš jo pranešimų nebuvo matyti, kad jis būtų pajutęs visiškos okupacijos pavojų.

Atvykus gen. Raštikiui, prasidėjo antroji posėdžio dalis. Smetona ir Merkys supažindino gen. Raštikį su gautuoju sovietų ultimatumu, nupasakojo pirmoje posėdžio dalyje vykusias diskusijas, kartu pabrėždami, kad Merkio vyriausybės atsistatydinimą prezidentas priėmęs. Pagaliau pasakė, kad yra nusistatyta gen. Raštikį kviesti sudaryti naują vyriausybę. Tuo reikalu generolas esąs čia ir iškviestas. Čia pat prezidentas paprašė sutikti sudaryti naują vyriausybę ir pasisakyti dėl paties ultimatumo.

Gen. Raštikis, gavęs žodį, pabrėžė susidariusios padėties rimtumą ir būsimosios naujos vyriausybės darbų sunkumus. Iš jo kalbos jutosi pasitikėjimas savimi, be jokio nustebimo, kad jis ne tik prezidento, bet ir Merkio vyriausybės šioms svarbioms valstybinėms pareigoms buvo parinktas. To paties Merkio, kuris jį prieš keletą mėnesių buvo atleidęs iš kariuomenės vado pareigų. Gyvenime kuriozų netrūksta. Jutosi, kad jame pakilo savotiškas pergalės jausmas ir tuo pačiu, valstybiniame gyvenime didesnis savo vertės įkainojimas. Jis pasisakė priimąs prezidento ir vyriausybės pasiūlymą sudaryti naują vyriausybę. O dėl ultimatumo, jis pasisakė, kad esamose sąlygose jį reikia priimti.

Anot jo: "....atsižvelgdamas į tai, jog krašto viduje turime stiprias karines bazes, kad kariuomenė nėra paruošta pasipriešinti, kad laiko liko tik porą valandų ir kad gynimo organizuoti jau negalima, aš manau, kad dabar jau ne laikas kalbėti apie pasipriešinimą ir mes ginkluotai negalime priešintis." *)

*) "Kovose dėl Lietuvos laisvės", II t. 24 psl.

Tiesa, gen. Raštikis savo nuomonę dėstė daugiau kariniu požiūriu, bet gi jam, kaip ir kiekvienam kitam, svarbiausia rūpėjo tautos ateitis. Vieniems atrodė, kad jei ginsimės ginklu, bus apginta tautos garbė, kitiems—būtų perdidelė tautos auka, padėta dėl garbės.

Paprašęs žodžio gen. Musteikis pasakė, kad viską be niekur nieko priimti būtų negerai. Jis pasiūlė, pasiųsti Sov. Rusijai protestą dėl tarpusavės pagalbos ir kitų sutarčių laužymo, nors ultimatumas ir priimamas.

Panašų protestą posėdžio pradžioje buvo pasiūlęs susis. min. Masiliūnas. .

Šiam pasiūlymui pritarė prezidentas, tuojau pritariau aš ir kiti. Generolas Raštikis dėl to kiek suabejojo. Buvo pritarta pačiam principui. Jokio teksto niekas neturėjo ir neskaitė. A. Smetona savo atsiminimuose pateikia net du protesto tekstus ("Margutis", Nr. 7-8, 1955 m.). Galimas daiktas, kad kas nors juos buvo suredagavęs po posėdžio. Visai buvau tikras, kad protestas buvo įteiktas Kremliui drauge su atsakymu į ultimatumą. Tačiau, kaip matyti iš minėtų Smetonos atsiminimų, Min. Tarybos dir. M. Žilinskas jį painormavęs, kad į ultimatumą buvę telegrafuota be jokių pastabų. Iš to reikia suprasti, kad Kremliui tebuvo pranešta, jog ultimatumas priimtas ir naują vyriausybę sudaryti pavesta gen. S. Raštikiui.

Jei tas protestas Maskvai nebuvo pasiųstas, tai dėl to kas nors yra kaltas. Pirmiausia, posėdžiui pirmininkavęs prez. Smetona tąjį nutarimą turėjo posėdyje pravesti pilnu tekstu. Jis to nepadarė. Kai buvo priimtas protesto principas, tai po posėdžio jo tekstą turėjo surašyti laik. einąs pareigas min. pirm. Merkys su K. Bizausku ir prez. Smetona.

Nors protestas ir buvo priimtas, bet neturime nė jo turinio, nė įrodymų, kad jis Kremliuje būtų buvęs įteiktas. Labai gaila, bet taip yra.

Šitame didžiausios reikšmės turinčiame istoriniame Lietuvos vyriausybės posėdyje buvo svarstomas ir sprendžiamas labai didelis ir sunkus klausimas. Jo, kaip ir kiekvieno sudėtingo klausimo svarstymas užtruko gana ilgai. Į posėdžio pabaigą visai išryškėjo, kad sovietų grėsmei ginklu pasipriešinti nebegalima ir reikia ieškoti kitos išeities. Diskusijose dėl ultimatumo ir dėl kitokios išeities, buvo pareikšta įvairių nuomonių. Jų buvo ir už ultimatumo prėmimą ir prieš. Kiekviena nuomonė pagrįsta ir apgalvotai tarta. Nebuvo įpatingų pasikarščiavimų, nebuvo nė pakelto tono. Nė vienas dalyvis nebuvo galvos praradęs.

Tiesa, Smetona kartą padramatizavo: atsistojo ir išėjo iš posėdžio. Bet atvėsęs sugrįžo ir toliau pirmininkavo, kaip niekur nieko.

Atvykus gen. Raštikiui į posėdį, Smetona ir Merkys išryškino posėdžio dalyvių nuomones. Man atrodo, kad mus visus , gen. Raštikis savo žodžiu buvo galutinai paveikęs.

Jei kas, iš tame posėdyje sedėjusių dalyvių, o dar ypač prezidentas, po viso to būtų ir toliau pasilikęs kitokios nuomonės, kad reikia ginklu priešintis, tai jis būtų ne tik pasisakęs prieš gen. Raštikio kandidatūrą į min. pirmininkus, bet turėdamas savo rankose konstitucinę galią, nebūtų skyręs Raštikio toms pareigoms. Nebūtų pavedęs jam sudaryti tokią vyriausybę, kurios pirmininkas tokiu svarbiu klausimu yra priešingos nuomonės, kaip pats prezidentas.

Iš viso to, prašosi viena visai logiška ir aiški išvada:

TAME ISTORINIAME BIRŽELIO 14-15 NAKTIES VYRIAUSYBĖS POSĖDYJE, NEŽIŪRINT ANKSTYVESNIŲ PASISAKYMŲ DISKUSIJŲ EIGOJE, VISI POSĖDŽIO DALYVIAI PALIKO TOS NUOMONĖS, KAD PASIPRIEŠINTI SOVIETŲ KARIUOMENEI GINKLU NEĮMANOMA—REIKIA PASIŲSTI PROTESTĄ.

Kadangi Urbšys su Natkevičiu iš Maskvos bent du kartu telefonu ragino skubėti priimti ultimatumą, o fin. min. Galvanauskas, tame posėdyje nedalyvavęs ir savo nuomonės pareikšti negalėjęs, paskui buvo net į Paleckio "vyriausybę" įėjęs, tad reikia prileisti, kad jis, kaip ir Urbšys, su tuo vyriausybės nusistatymu ir nutarimu sutiko.

PO PASKUTINIO POSĖDŽIO

Posėdis pasibaigė. Vyriausybė atsistatydino. Asmeniška padėtis palengvėjo. Pusryčio metu, apie septintą val. ryto, Lietuvos valstybės priešakyje stovėję vyrai, po visos nakties posėdžio, skirstėsi namo. Kiekvienas, naudodamasis dar turima laikina teise, išsišaukė savo ministerijos šoferį ir išsivažinėjo namo. Smetona, Merkys ir Raštikis su Mašalaičiu pasiliko prezidentūroje ir pradėjo sudarinėti naują vyriausybę.

Naktis praėjo dideliame įtempime. Jei pertraukoje ar kitu metu būtų buvusi pasiūlyta arbatos stiklinė, ar kavos puodelis, tas būtų atpalaidavęs įtemptą nuotaiką ir leidęs su savo kolegomis vienu, kitu laisvesniu žodžiu persimesti. Skirstantis namo, kankino mintis: ar jau savo rankomis palaidojome Lietuvą, ar dar ne? Ar naują min. pirmininką Kremlius priims, ar ne? Jei ir priimtų, ar ką geresnio laimėsime, ar ne? Kaip ten toliau bus, neaišku. Ar kas iš mūsų tikėjo, kad Kremlius sutiks su tuo faktu, kad mes nutarėme sudaryti naują vyriausybę? Bet visą laiką skriejo neramios mintys. Gal dar ne viską Lietuva prarado? Juk karo audroje jau daug valstybių žlugo, bet Lietuva gal dar išsilaikys? Pribružės, tai pribružės daugiau raudonarmiečių į kraštą,

bet gal naujoji vyriausybė mokės ir tarp jų laviruoti? Bus daug pasikeitimų, bus didelių nesusipratimų, bus ir aukų. Bet didysis karas eina. Jis liečia ir nekariaujančią Lietuvą. Kada, kaip ir kur jis nusvirs, nežinia. Užtat, savąsias jėgas reikia taupyti. Kad Lietuva, kaip valstybė, būtų tuojau sužlugdyta, aš tada negalvojau. Ateis metas, vokiečiai bolševikus iš Lietuvos išmuš, o po to, vėl bus naujos galimybės. Bet šiandien mes savo valstybės neliečiamumo apginti negalėjome. Raštikis pasirinks sau žmones, kurie viską darys Lietuvos labui bet kokiose sąlygose. Jei, kaip Merkys informavo, Kremlius apie šį žmogų gerai atsiliepė, tai ne tik mes, bet ir jie juomi pasitikės. Žinoma, apie Kremliaus gerus norus naiviai galvojome ne tik aš, bet ir kiti. Daugelis bolševikus pažinę Rusijos revoliucijos metu ir nuo jų nukentėję, vos tik prieš pusmetį sovietinėms įguloms atsiradus, dažnai aiškindavo, kad bolševikai esą pasikeitę ir todėl jų blogybes, jei jie ir laikinai kraštą užimtų, nesunkiai galėsime išgyventi. Vieni gal iš baimės, o kiti gal dėl būsimos karjeros tokias kalbas kalbėjo.

Atsiradus raud. armijos įguloms, labai pagyvėjo Sov. S-gos Tautų Kultūrai Pažinti Draugijos veikla, Užs. ir Vidaus Reikalų Ministerijų "laiminama". Prieš tai šios draugijos veikla nei kiek nesidomėjau. Ką ji buvo nuveikusi iki šiolei, nieko nežinojau. Bet būnant ministerijoje, gaudavau pakvietimą atvykti į spec. uždarą kino teatro seansą pasižiūrėti sovietinės gamybos filmos, kuris tęsdavosi apie dvi valandas. Būdavo rodomas Leninas, karinis laivynas, jų manevrai, propogandiniai vaizdai ir pan. Kiekvieną kartą išeidavau iš kino teatro liūdnas ir galvodamas, kokie galam tokios filmos Kaune, nors ir uždarame seanse, rodomos? Seansas uždaras, publika kviestinė, bet jos pilnas teatras. Reiškia, patys savo namuose leidome kuo plačiausiai varyti sov.

propogandą. Balandžio mėnesį Vytauto Didž. Universitete Sovietų S-gos atstovybė, prisidengdama tos draugijos vardu, suorganizavo parodą, kurią globojo pats vid. reik. min. Skučas. Mačiau jį ten, kalbėjau su juo ir patyriau, kaip sunkiai jis šioje parodoje ne tik jautėsi, bet ir kentėjo. Girdi, "valstybės reikalai verčia taip elgtis". Žmonių prisirinko daugybė. Vieni liūdnai ir nemaloniai jautėsi, kiti išdidžiai demonstravo, pripažindami eksponatus "nepaprasto grožio ir vertės".

* * *

Skaistus, tyras birželio rytas turėtų gaivinti visas sunkiąsias mintis. Deja, nei susikrimtimo, nei kaip styga įtemptų nervų, maloniai šviesus rytas neatgaivino. Gal tik kiek palengvino kvėpavimą po ilgos nakties ir tirštai prirūkytame kambaryje. Bet nei kiek nepalengvino prislėgtos širdies dėl nežinomos Lietuvos ateities. Perbėga per kūną sukrečią šiurpuliai. O, ar gerai padaryta? Gal reikėjo kitaip nutarti? Gal reikėjo viską atmesti, duoti kariuomenei įsakymą saugoti Lietuvos sieną, šaukti visą tautą gintis nuo užpuoliko? Nepaleisti valstybės vairo iš savo rankų ir nepasiduoti! Gal toks žygis Lietuvai būtų buvęs naudingesnis? Kas valdo, tegu pirma ir žūva. O gal būtų geriausiai patarnauta Lietuvai, kad vyriausybė būtų pasitraukusi į užsienį?

Taip samprotaudamas, sau ir kitiems priekaištaudamas ir kartu save ramindamas, pasiekiau namus. Apsitvarkęs ir papusryčiavęs, skubėjau į ministeriją. Čia bėgamieji darbai jau buvo sustoję. Visi tarnautojai sukrėsti, visi sujaudinti. Direktoriai ir kiti ministerijos pareigūnai užeidavo ir su reikalu ir be reikalo. Visi geri, visi patriotai, visi savo darbo specialistai. Ir jiems visiems tas pats nelemtas klausi-

mas: Lietuvos nepriklausomybė žlugdoma, o kas bus toliau? Kas ateis ir kas vadovaus šiai ministerijai, koks bus mūsų tautos likimas? Iš jų akių ir nuotaikų skambėjo laidotuvių maršo garsai.

Negalėjau jų raminti, nes nebuvo kuo raminti. Negalėjau sakyti, kad vyriausybė buvo gerai pasielgusi, nes ir pats nebuvau tuo tikras. Niekas net nemėgino vyriausybei priekaištauti dėl jos nusistatymo. Šių Lietuvai lemtingųjų valandų metu, niekas nepasiteiravo nuomonės didžiųjų valstybių atstovybėse Kaune.

Vargu bau, būtų ką nors padėję, jei ir būtų buvę atsiklausta, nes jie nieko nepadėjo mums nei Vilniaus, nei Klaipėdos bylose. Tik Hitleris, skelbdamas Sov. S-gai karą, savo kalboje paminėjo, kad 1940 metais Lietuvos vyriausybė prašiusi jo pagalbos eventualiu Sov. S-gos užpuolimo atveju. Bet tada jis jokios pagalbos Lietuvai nei suteikti, nei pažadėti negalėjęs.

Man tai buvo naujiena, nes tokio klausimo Merkio vyriausybė niekad nebuvo svarsčiusi. Galvojau, kad tas demaršas tebuvo tik vieno užs. reik. ministerio padarytas. Kiek vėliau užklaustas min. K. Škirpa man pasakė, kad tuo reikalu iš Lietuvos vyriausybės jokių nurodymų neturėjęs. Jis pats, grynai savo iniciatyva, tokį klausimą buvo pateikęs Vokietijos užs. reik. ministerijai.

Posėdžio metu, kad ir drebančiu balsu, daugiau kalbėjo pats prez. Smetona. Kaip ir visuomet, jo kalba buvo sklandi, stilinga, bet ne energinga. Mintys buvo dėstomos gražiai ir filosofiškai. Argumentai buvo kartojami tie patys, kurie buvo iškalbėti birželio 12 d. nakties posėdyje, kad sovietai neturi teisės kištis į mūsų vidaus reikalus. Kaip visų gink-

luotų pajėgų viršininkas ir visą civilinę valdžią turįs savo rankose, prezidentas pateikė klausimus diskusijoms, bet nesiėmė atsakomybės vykdyti tai, ką per diskusijas kalbėjo. Paaiškėjus, kad kitų nuomonės su juo nesutiko, tenka prileisti, kad jis pripažino daugumos nuomonę esančią vertingesne. Nebuvo jokių balsavimų, kurie gal būtų pakreipę nutarimą į kitą pusę. Kalbėdamas, prezidentas daug rūkė, kas rodė didelį nervų įtempimą.

Merkys, kuris visuomet mėgdavo iš "pilkos" minios prasistumti ir vaidinti šaltą britų lordą, šiuo sunkiu dramatiniu momentu nebepajėgė net iškilmingiau pasitempti. Iš visų jo veido bruožų ir įtrauktų akių matėsi, kad šis klausimas yra per sunkus išspręsti tautos ir valstybės naudai ir savo prestižui. Posėdžio pradžioje trumpai atpasakojęs ultimatumą, jis diskusijose beveik nedalyvavo. Kada jis pasiūlė naujam min. pirmininkui vykti į Maskvą, rodos, lyg ir atslūgo įtemptos posėdžio dalyvių nuotaikos.

Reikia pabrėžti, kad Bizauskas diskusijose buvo pats energingiausias. Jis net nenusėdėjo vietoje. Dažnai vaikščiojo ir nuolat įsiterpdavo į diskusijas. Dr. Jokantas (iš profesijos medikas, o iš praktikos—pedagogas) vieną kartą, staigiai mostelėdamas ranka, pasakė: "O vis tik reikia pasipriešinti."

Inž. K. Šakenis, labai ramus, jautrus žmogus, sieloje demokratas, buvo daugiau ar mažiau išgąsdintas.

Dr. Tamošaitis, vienintėlis profesorius posėdyje, šalta, kaip uola savo veido išraiška, sekė vykstančias valstybės likimines diskusijas, pats, išskyrus pritarimą, kad reikia pasiųsti protestą, daugiau neprašneko.

Posėdyje buvo ir trys generolai. Vyrai neseni, gavę savo laipsnius ne pagal amžių. Jų padėtis, atrodė, buvo sunkiausia, nes jų mokslas, profesija ir paskirtis buvo įsipareigojimai ginti savo kraštą nuo bet kurio priešo. Iš trijų generolų, du aiškiai pasisakė, kad esamose aplinkybėse jau nebesą nei mažiausios galimybės gintis. Prie jų prisidėjo ir trečias —generolas St. Raštikis.

OKUPACIJA

Naktiniam vyriausybės posėdžiui pasibaigus, apie jos nutarimus ir sovietų ultimatumą Elta tuojau per radijo stotis pranešė tautai ir visam pasauliui. Šeštadienis, birželio penkiolikta. Darbas įstaigose ir visur kitur turėjo prasidėti ir eiti bendra tvarka. Ar kas tokiu atveju bedirbo, ar galėjo dirbti, tai jau kitas klausimas. Bet valandos bėgo labai greitai.

Tuoj po 12-tos valandos, visa vyriausybė vėl buvo pakviesta atvykti į prezidentūrą. Susirinkę, sužinojome, kad Maskva nepatenkinta mūsų parinktu min. pirmininku. Iš Maskvos pranešta, kad tą pačią dieną atvyksiąs Sov. S-gos užs. reik. komisaro pavaduotojas V. G. Dekanozov'as. Jis vietoje padėsiąs ir naują Lietuvos vyriausybę sudaryti. Kur tai veda, visiems buvo aišku.

Tuo pat metu, buvo gauta iš Maskvos J. Urbšio, užs. reik. min. telegrama.

* * *

Kaunas, 1940.VI.15. Elta.

Lietuvos užsienių reikalų ministras Urbšys iš Maskvos birželio 15 d. apie 14 val. atsiuntė tokią telegramą:

"Sovietų Sąjungos liaudies komisarų tarybos pirmininkas ir užsienių reikalų komisaras Molotovas įteikė tokius reikalavimus:

1) Sovietų Sąjungos kariuomenė birželio 15 d. 3 val. popiet pereis Lietuvos sieną šiose vietose: Eisiškiuose, Druskininkuose, Gudagojo stotyje, Druskininkėliuose, Dūkšte ir Pabradėje;

2) atskiros Lietuvos sieną perėjusios Sovietų Sąjungos kariuomenės dalys įžengs į Vilnių, Kauną, Raseinius, Panevėžį ir Šiaulius;

3) kiti Sovietų Sąjungos kariuomenės dalių išskirstymo punktai bus nustatyti, susitarus iš Sovietų Sąjungos pusės generolui Pavlovui ir iš Lietuvos pusės—generolui Vitkauskui. Generolas Pavlovas su generolu Vitkausku susitiks Gudagojo stotyje birželio 15 d. 8 val. vakaro.

Nepageidaujamiems nesusipratimams ir konfliktams išvengti, Lietuvos valdžios organai tuoj įsako kariuomenei ir gyventojams netrukdyti Sovietų Sąjungos kariuomenės judėjimo Lietuvos teritorija".

"Vilniaus Balso" Nr. 137, 1940.VI.16 d.

* * *

Nors ir neprotokoluotas, bet buvo pradėtas svarstyti Merkio vyriausybės klausimas. Ar verta jai pasitraukti iš krašto? Prezidentas tuojau pasisakė, kad krašte nepasiliksiąs. Vyriausybė jo nusistatymui pritarė, nors ji ir nutarė krašto neapleisti. Prezidentas iškėlė įgaliojimo klausimą. Kokios formos ir turinio turėtų būti raštas, kuriuo prezi-

dentas, išvykdamas į užsienį, savo pareigas perleidžia ministeriui pirmininkui, kaip konstitucijoje yra numatyta. Kiek klausimą padiskutavus ir prezidentui pasiūlius, buvo surasta išvykimo priežastis—"sunegalavimas". Smetona dar pridėjo: "Rusams tas žodis bus sunkiai išsiverčiamas".

Oficialiai, prezidentas savo išvykimą iš Lietuvos motyvavo maždaug taip: "Savo naujos vyriausybės mes patys negalėjome sudaryti, bet ją sudarė sovietai. Aš krašte pasilikti negaliu, nes, kaip respublikos prezidentas, būsiu jų prievartaujamas pasirašyti tokius aktus, kurie būtų Lietuvai žalingi." Samprotavimas rimtas ir įtikinantis.

Prieš išvykdamas, prezidentas pasirašė tokį aktą:

* * *

Ponui ats. pulk. leit. ANTANUI MERKIUI,
Ministrui Pirmininkui.

Man nesugalavus, remdamasis Lietuvos Konstitucijos (71 str.), prašau Tamstą pavaduoti mane Respublikos Prezidento pareigose.

A. Smetona
Respublikos Prezidentas

A. Merkys
Ministras Pirmininkas

Kaunas, 1940 m. birželio 15 d., Nr. 751 ("Vyriausybės Žinios", Nr. 709)

* * *

Iš pasirengimo trauktis, matėsi aiškiai ir asmeninė baimė. Šis jo nujautimas buvo teisingas. Kartu su juo išvyko

ne tik jo šeima, bet ir visa eilė valstybės pareigūnų, kuriuos bolševikai, okupavę Lietuvą, būtų greitai sutvarkę.

Vyriausybė pasisakė pasiliksianti krašte. Bet kas iš jos narių norės į užsienį išvykti, nebus pasipriešinta. Po to, tuojau buvo iškviestas Lietuvos Banko valdytojas Juozas Paknys ir paprašytas atsinešti svetimos valiutos. Buvo nutarta kiekvienam ministeriui leisti pasiimti po 1,000 dolerių. Paimdamas pinigus, nė vienas nepasisakė, ar jis trauksis į užsienį, ar nesitrauks.

Prezidentas Smetona, apsisprendęs išvykti į užsienį, tuojau rūpinosi paimti savo santaupas iš Taupomųjų Valstybės Kasų. Jis paminėjo turįs apie 60,000 litų. V. Mašalaitis pasirūpino šią sumą Lietuvos Banke iškeisti į svetimą valiutą, kurią ir atidavė A. Smetonai.

Iš vyriausybės narių, drauge su prezidentu pasitraukė tik vienas krašto aps. min. gen. K. Musteikis su savo šeima. Pasienį buvo pasiekęs ir teis. min. dr. A. Tamošaitis, bet jis grįžo atgal. Visi kiti vyriausybės nariai nebuvo pasitraukę ir gautą tūkstantinę per V. Mašalaitį grąžino Liet. Bankui.

Pagal veikiantį įstatymą, vyriausybės nariai, nebeįeiną į naujai sudarytą vyriausybę, gaudavo trijų mėnesių algą, kaip kompensaciją. Merkys to nepravedė. Jis draugiškai pasakė: "Nelieskim to, vyrai".

Jeigu vyriausybė būtų nutarusi iš krašto pasitraukti, ji iš Lietuvos Banko galėjo pasiimti visą svetimą valiutą ir aukso atsargą: apie 60 milijonų litų auksu, 6 mil. sidabro ir 18 mil. litų svetima valiuta. Auksas beveik visas buvo užsieniuose, bet 's tas buvo ir Kaune. Svetima valiuta apsčiai buvo sutelkta Kaune. Vyriausybė, jei tik būtų no-

rėjusi apleisti kraštą, būtų turėjusi pakankamai laiko suimti šias visas vertybes. Bet, dėja, visos tos vertybės atiteko Maskvai.

Jeigu vyriausybė būtų pasitraukusi, klausimai, kur ji būtų sustojusi ir kokią rolę užsienyje būtų suvaidinusi, pagelbėdama Lietuvai ar ne, būtų buvę neatsakyti. Tesprendžia juos tolimesnė istorija. Nepasakysiu, kad vyriausybė būtų diskusavusi klausimą: pasilikti, ar pasitraukti? Jis posėdyje savaime iškilo ir, savaime suprantama, išsisprendė, kad vyriausybė lieka krašte. Kas nori, tegu pasitraukia. Negalėčiau atpasakoti nei pasilikimo sumetimų, nes jie nebuvo aptarti. Jie daugiau buvo juntami ir kiekvieno veide išskaitomi. Kraštą užpuolė nenugalimas priešas. Krašto vyriausybė už tai buvo atsakinga. Kaip dabar pamesti tautą, kariuomenę, valdžios aparatą ir viską, ką taip sunkiai buvo sukurta? Kodėl okupacijos grėsmėje turi likti visa tauta, o vyriausybė turi tos grėsmės išvengti? Ar negeriau, kad ir vyriausybė turi akis akin susidurti su tautos pavojais?

Nenuostabu, kad buv. vyriausybės nariai: A. Merkys, K. Skučas, J. Urbšys, A. Tamošaitis buvo pirmomis bolševikinėmis aukomis. Kiek vėliau, gruodžio mėnesį, papuolė K. Bizauskas, o 1941 m. birželio trėmime J. Masiliūnas, K. Jokantas, K. Šakenis. Jie visi buvo suimti ir išvežti. Turimomis žiniomis, tik vienas Urbšys yra gyvas. Visi kiti buvo nukankinti. Laisvąjame pasaulyje tėra išlikę E. Galvanauskas, K. Musteikis ir aš, įvairiais keliais prasiveržę į užsienį.

Apie antrą val. p. p. prezidentui skubiai tebesiruošiant išvykti, skubiai atsisveikinę, išsiskirstėme. Apie 5 v. vak. Kauno gatvėmis važiavo raud. armijos tankai. Žmonės buvo ramūs, tylūs, siaubo apimti, mėtą piktus žvilgsnius. Atėjūnai buvo svetimi, nereikalingi. Nieko gero jie nenešė.

Tą pačią dieną, prieš pietus, ELTA davė tautai tokį paaiškinimą :

LIETUVOS RESPUBLIKOS PILIEČIŲ IR GYVENTOJŲ ŽINIAI.

Kaunas, 1940. VI. 15 d., ELTA

"Šių metų birželio 14 d. 23 val. (mūsų laiku) Sovietų Sąjungos liaudies komisarų tarybos pirmininkas ir užsienių reikalų komisaras Molotov įteikė Lietuvos užsienių reikalų ministrui Urbšiui Maskvoje ultimatumą, kuriuo buvo reikalaujama iki birželio 15 d. 10 val. ryto (Maskvos laiku) įvykdyti šiuos tris reikalavimus:

1) kad tuojau būtų atiduoti teismui vidaus reikalų ministras Skučas ir valstybės saugumo departamento direktorius Povilaitis, kaip tiesioginiai kaltininkai provokacinių veiksmų prieš Sovietų įgulą Lietuvoje;

2) kad tuojau būtų suformuota Lietuvoje tokia vyriausybė, kuri sugebėtų ir būtų pasiryžusi laiduoti garbingą Sovietu Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutarties įgyvendinimą ir ryžtingai sutramdyti sutarties priešus;

3) kad tuojau būtų laiduotas laisvas praleidimas į Lietuvos teritoriją sovietų karinių dalinių jiems išskirstyti svarbiausiuose Lietuvos centruose tokiame kiekyje, kurio pakaktų, kad būtų laiduotas Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutarties vykdymas ir užkirsti provokaciniai veiksmai, nukreipti prieš Sovietų įgulą Lietuvoje.

Sov. S-gos vyriausybė šių reikalavimų įvykdymą laiko ta elementarine sąlyga, be kurios negalima pasiekti to, kad Sov. S-gos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutartis būtų vykdoma garbingai ir sąžiningai.

Sovietų Sąjungos vyriausybė laukia Lietuvos vyriausybės atsakymo iki birželio 15 d. 10 val. ryto. Negavimas Lietuvos vyriausybės atsakymo iki to termino bus vertinamas, kaip atsisakymas nuo vykdymo aukščiau nurodytų Sovietų Sąjungos reikalavimų."

Pateikto ultimatumo pradžioje buvo plačiai išdėstyti jo motyvai, daugumo-

je mūsų visuomenei jau žinomi iš spaudoje paskelbtų "Tasso" komunikatų apie Sov. S-gos karių dingimą Lietuvoje ir kai kuriuos kitus dalykus.

Gavusi žinią apie šį ultimatumą, Lietuvos vyriausybė tuojau susirinko posėdžio, kuriam pirmininkavo pats Respublikos Prezidentas. Tame posėdyje buvo nutarta visus Sov. S-gos vyriausybės reikalavimus priimti ir apie tai ją per min. Urbšį Maskvoje nurodytu laiku painformuoti. Min. pirm. Merkio vadovaujama vyriausybė tuojau atsistatydino. Naują vyriausybę sudaryti Resp. Prezidentas pavedė gen. Raštikiui. Gen. Raštikis tuojau ėmėsi vyriausybės sudarymo darbo. Tačiau Maskvoje mūsų ministeriui Sov. S-gos liaudies komisarų tarybos pirm. ir užs. reik. komisaras Molotovas pareiškė, kad Raštikis Sov. S-gos vyriausyvės nepatenkina ir kad dėl premijero ir kitų vyriausybės narių reikia su Sov. S-gos vyriausybe susitarti.

Greitai po to min. Urbšys telefonu pranešė, kad Sov. S-gos kariuomenės daliniai šiandien birželio 15 d. 14 val. nurodytose vietose peržengs Lietuvos Resp. sieną ir vyks į nurodytus svarbesnius Lietuvos centrus. Apie tai buvo pranešta atskira telegrama, kuri yra duota skyrium "Eltos" biuletenyje.

Lietuvos vyriausybė visu rimtumu įvertindama šitaip susidėjusią situaciją, tuojau davė per savo organus įsakymus bei nurodymus, kad atvykstanti į Lietuvą Sovietų Sąjungos kariuomenė būtų sutikta taip, kaip to prašo Sovietų Sąjungos vyriausybė,

Į Kauną specialiu lėktuvu atskrenda aukšti Sovietų Sąjungos vyriausybės atstovai, su kuriais mūsų vyriausybė tikisi draugingai susitarti dėl visų klausimų, iškilusių ryšium su nauja situacija.

LIETUVOS ŽINIOS, 1940.VI.17 d., Nr. 135

Jau birželio 15 d. vakare raud. armija išstatė savo sargybas prie telefono stoties, Lietuvos Banko, radijo stoties

ir kitų vieš. reikšmės pastatų. Per naktį į Kauną susigūžo daug sovietinės kariuomenės. Dar šeštadienio vakare apie septintą, grįždamas iš Kačerginės, kur aplankiau vasarojančią šeimą, mačiau Kauno aerodromą perpildytą sovietiniais lėktuvais. O jų tankų daliniai švaistėsi po miestą.

Apie 8 val. vak. atvykau į Min. Tarybos būstinę, kur radau tik vieną Merkį. Jis mane painformavo, kad esąs iš Maskvos atvykęs užs. reik. komisaro pavaduotojas V. G. Dekanozov'as, kuris norėjęs vizituoti prezidentą. Sužinojęs apie jo išvykimą, labai apgailestavęs. Prezidentas su šeima iš Kauno išvažiavęs 4 v. p. p. Merkys esąs visą reikalą iš naujo pergalvojęs ir manąs, kad būtų buvę daug geriau, jei prezidentas iš krašto nepasitrauktų. Todėl jis sudaręs delegaciją iš E. Galvanausko ir gen. Tallat—Kelpšos, kuri stengsis Kybartuose perkalbėti prezidentą, kad jis grįžtų į Kauną.

Mane tas gerokai nustebino. Kokia Merkio nuomonės permaina! Jo sumanymo perkalbėti prezidentą net negalėjau suprasti. Jo grįžimas tuo metu, kada pilnas Kaunas svetimos kariuomenės, būtų reiškęs savižudybę.

Tuo pat metu, atėjo gen. M. Rėklaitis. Priėjęs prie Merkio, stačiai jį užklausė: "Ponas Merky, kodėl Tamsta nepasakei vyriausybei visos teisybės apie pasikalbėjimą su Molotovu Maskvoje?"

Merkys dėl to kiek sumišo ir nieko konkretaus neatsakė.

Pačiame vidurnaktyje skamba telefonas. Kalba kariuomenės štabo virš. gen. Pundzevičius iš savo kabineto. Jis pasakojo, kad atvykstą vis nauji ir nauji rusų kariniai daliniai. Nesą kariuomenės vado gen. Vitkausko, kuris nebuvo *dar* grįžęs iš Gudagojo stoties, kur jis turėjo susitikti su

raud. armijos vadu gen. Pavlov'u. Jis nepagaunąs nei min. pirm. Merkio, nei jo pavaduotojo Bizausko ir todėl neturįs tokiais reikalais su kuo pasitarti, todėl skambinąs man. Iš tiesų, vargu bau aš jam ką nors naudingo būčiau pataręs, kaip su atplūstančia raud. armija reikia tvarkytis. Mano patarimas buvo lakoniškas: "Tvarkykis kariškai." Be abejo, gen. Pundzevičiui mano patarimas nieko nepagelbėjo. Bet, gal jam buvo ramiau su bet kuo pasitarti tokiu metu.

Tą ir nereikšmingą faktą primenu parodyti, kad pirmiesiems raud. armijos daliniams užplūdus Kauną, mūsų savarankiškumas, kuris dar pirmosioms raud. armijos įguloms esant krašte, atrodė, nors ir nepažeistas, bet dabar buvo visai paraližuotas.

* * *

Sekmadienį, birželio 16 dieną visos miesto gatvės buvo pritvinkusios žmonių. Labai graži, šilta diena. Raud armijos judėjimas gatvėmis jau buvo apsistojęs. Kur, nekur išstatytos jų sargybos. Žmonės jautė netikrumą, neaiškumą. Susirūpinę, būrėsi apie vyriausybės būstinę Donelaičio gatvėje. Su daugeliu teko pasikalbėti. Susirūpinę, spėliojo, kokia bus sudaryta vyriausybė? Kas bus jos pirmininku? Kokia bus ateitis?

Prisiminiau 1919 m. birželį Papilyje, kuomet iš ten bolševikus išvijus, pirmą sekmadienį šventėme jau laisvoje Lietuvoje. Tada iš kaimo žmonių veidų tryško džiaugsmas, laimė. Visų veidai švytėjo. Sveikindamiesi, žmonės apsipildavo ašaromis iš džiaugsmo, vos ne ant rankų vienas kitą kilnodami. Tada buvo pirmoji savaitė, kai ginklas buvo jauno partizano rankose, kai viskas aplink kvepėjo žaliuojan-

čiais laukais, kai skambėjo dainos, palydimos armonikų garsais. Rodėsi, kad jau viską turime, visko gana. Ko gi mums betrūksta, kada turime laisvę? Esame savo šalyje savi šeimininkai!

O kas dabar? Lygiai tokios pat nuskurusios išvaizdos, tik kitaip ginkluoti raudonarmiečiai švaistėsi Kaune. Dabar nebebuvome pajėgūs nuo jų atsiginti. Dabar teko net "nusikalstamą" valstybinį sprendimą daryti. O, kur žmogus atsiduri ir ką turi patirti?!

* * *

Birželio 16 d. rytą apie 10 valandą visi vyriausybės nariai susirinkome Min. Tarybos patalpose. Palaikant ryšį telefonu su Kybartais, mums jau buvo žinoma, kad prezidentas ir gen. Musteikis jau perėjo į Eidkūnus. Nuvykusi Merkio delegacija Kybartuose rado teis. min. Tamošaitį su šeima. Buvo norėta jį įjungti ir į delegaciją. Bet jis neturėjęs vizos sienai pereiti. Apie 12 val. visa delegacija grįžo į Kauną ir painformavo mus visus apie savo nesėkmingą žygį.

Merkys intensyviai rūpinosi naujos vyriausybės sudarymu. Savo užrašų knygutėn prisirašė visą eilę pavardžių, kurios būtų tikusios į min. pirmininkus. Jis rinko asmenis, kurie buvo aktyvūs Sov. S—gos Tautų Kultūrai pažinti Draugijoje. Rodė jis tuos užrašus ne tik man, bet ir kitiems. Nė prof. Krėvė—Mickevičius, nė žurnalistas Justas Paleckis mums net į galvą neatėjo. Tik vėliau pasirodė, kad mūsų buvo visai bergždžias darbas sudarinėti vyriausybę. Tuo pasirūpino Maskva.

Galvodamas ir geresnės išeities iš susidariusios padėties ieškodamas, Merkys iškėlė mintį, kad šitokiose aplinkybėse

respublikos prezidento pasitraukimas iš krašto, reikia laikyti jo atsistatydinimu. Šiam jo pasiūlymui niekas nepasipriešino.

Grįžus delegacijai iš Kybartų, kilo klausimas, kaip pranešti tautai apie prezidento pasitraukimą iš krašto. Reikėjo surasti tinkamą formulę. Buvo aišku, kad reikės sudaryti naują vyriausybę. Prezidentui išvykus, pagal konstituciją jį pavaduoja min. pirmininkas. Kokias jis funkcijas gali vykdyti, šiame neoficialiame posėdyje nebuvo nutarta.

Buvo nusistatyta, kad vyriausybė esamose sąlygose turi tarti žodį platesnei krašto visuomenei. Birželio 16 d., 4.v. p. p. Merkys iš Kauno radiofono kalbėjo:

Brangūs lietuviai ir visi Lietuvos gyventojai:

Nepaprastai greita tarptautinių įvykių raida paskutinėmis dienomis atsiliepė ir mūsų krašte. Pranešimais per radiją ir spaudą jūs visi esate painformuoti apie tuos pagrindinius įvykius, kurie šiomis dienomis palietė mūsų kraštą.

Turėdami galvoje pagrindinius gyvybinius mūsų tautos gyvenimo reikalus, būtent, taikos ir ramaus kūrybinio darbo būtiniausias sąlygas, mes turime vertinti ir šią naujai susidariusią situaciją. Mes esame įsitikinę, kad Sovietų Sąjungos kariuomenės naujų dalinių atvykimas į Lietuvą yra įvykęs kaip tik dėl pačios Lietuvos ir Sovietų Sąjungos didesnio saugumo sumetimų. Todėl ši kariuomenė pas mus atvyko kaip draugiška sąjunginė kariuomenė. Taip ji mūsų kariuomenės buvo sutikta, taip yra ir traktuojama. Visi krašto gyventojai šitą dalyką turi tik taip suprasti bei vertinti. Savitarpinės pagalbos sutarties akimis žiūrint, šis mūsų sąjunginės kariuomenės jėgų padidinimas Lietuvoje dabartiniais laikais yra visai suprantamas. Mūsų vidaus socialiniai, kultūriniai, ekonominiai ir politiniai reikalai tuo neturėtų būti paliesti.

Pagrindinis dalykas, kuris rūpi krašto vadovybei, yra tvarkos bei rimties išlaikymas normalaus darbo ne mažiausias sutrukdymas visose valstybinėse įstaigose

bei įmonėse ir visame privačiame ūkyje. Lietuvos ūkio ir kūrybinio darbo sąlygos nebus sutrukdytos, visiems pareigūnams uoliai einant savo pareigas, kaip ligi šiol, ir plačiąjai visuomenei klausant jų nurodymų. Todėl normalus darbas įstaigose, įmonėse, dirbtuvėse, fabrikuose, ūkiuose ir namuose turi būti ir toliau dirbamas. Tai pagrindinis šio momento reikalavimas.

Garbinga, sena, graži lietuvių tautos istorija, jos didieji laimėjimai visose srityse, atgavus nepriklausomybę, lietuvių tautos sugebėjimas kūrybiškai pasireikšti visose gyvenimo srityse yra giliai įsmigę mūsų sąmonėje.

Baigdamas, noriu pareikšti, kad aš ne kiek neabejuoju, jog mūsų krašto vadovybė sugebės gyvybinius jo reikalavimus tinkamai suderinti su šio meto tarptautinių santykių raidos diktuojamomis sąlygomis. Todėl daugiau pasitikėjimo savimi, daugiau realumo vertinant padėtį.

Šiuo metu ypač reikia vengti nepagrįstų gandų, kurie kelia paniką ir nusiminimą. Priešingai, į ateitį reikia žiūrėti su pasitikėjimu ir apie padėtį klausyti tik atsakingų bei autoritetingų šaltinių teikiamų informacijų.

* * *

Dėl prezidento pasitraukimo, Eltai buvo pasakyta perduoti per radiją ir spaudą tokio turinio pranešimą:

Vakar, birželio 15 dieną Respublikos Prezidentas Antanas Smetona išvyko į užsienį. Jo išvykimą susidariusiomis aplinkybėmis Vyriausybė laiko atsistatydinimu iš Respublikos Prezidento pareigų. Respublikos Prezidento pareigas, einant Lietuvos Konsttitucijos 72 str., eina Ministras Pirmininkas Antanas Merkys.

Lietuvos Aidas, Nr. 282, 1940.VI.17 d.

Tas pranešimas, neturįs konstitucinės galios, nebuvo paskelbtas Vyriausybės Žiniose. Tai buvo grynai politinis manevras.

Šie abu pareiškimai buvo ne kas kita, kaip paskutines valandas išgyvenančios atsistatydinusios vyriausybės pareiškimai. Ne, tai nebuvo laisvos valios pareiškimai, bet okupacinių sąlygų padiktuoti.

Apie 7 v. v. vyriausybės nariai išsiskirstė namo.

PASKUTINIS PARALYŽUOTAS VALIOS AKTAS

Birželio 17 d. 2 val. ryto vyriausybės nariai buvo sukviesti posėdžio į Ministerių Tarybos būstinę. Man tame posėdyje neteko būti. M. Žilinskas sakė skambinęs telefonu, bet negavęs atsako. Aš nakvojau savo darbo kambaryje, bet telefono skambesio negirdėjau.

Vienas posėdžio dalyvis tą posėdį maždaug nusako: "Apie trečią val. ryto į Min. Tarybos būstinę paskambina Sov. S-gos atstovas Pozdniakov'as ir paprašęs prie telefono min. pirm. Merkį. Vos pradėjęs kalbėti, Merkys paprašęs duoti laiko pasiimti paišelį. Laikydamas telefono ragelį prie ausies, Merkys pradėjęs rašyti Pozdniakovo diktuojamas pavardes naujai vyriausybei sudaryti. Visi padiktuotieji kandidatai, išskyrus M. Mickį, siūlomą į žemės ūkio ministerį ir laik. ein. vid. reik. ministerio pareigas, buvo gerai žinomi ir pažįstami asmenys. Kadangi Mickis buvo agronomas, tai dėl jo buvo atsiklaustas dr. J. Krikščiūnas, kuris Mickį apibūdino, kaip paprastą Maskvos įrankį. Jei jau Pozdniakovas norįs komunistuojančio ministerio, tai Krikščiūnas pasiūlęs geriau pasirinkti agr. V. Vazalinską. Kai vieton Mickio, Merkys pasiūlęs Vazalinską, Pozdniakovas atsakęs: "Kandidatas galįs būti pakeistas tik Maskvoje, o tam dabar nebesą laiko".

Be to, Pozdniakovas reikalavęs, kad jo padiktuotos vyriausybės sąstatas tą pačią dieną (birželio 17-tą) būtų paskelbtas Vyriausybės Žiniose.

Tas sovietų padiktuotasis "vyriausybės" sąstatas buvo toks: žurnalistas Justas Paleckis—min. pirmininkas, prof. Krėvė—Mickevičius —min. pirm. pavaduotojas ir užs. reik. m—ris, prof. Ernestas Galvanauskas—finansų m—is ir laik. einąs susis. min. pareigas, agr. Matas Mickis—ž. ū. m—is ir laik. einąs vid. reik. m—io pareigas, gen. Vincas Vitkauskas—kr. aps. m—ris, teisininkas Povilas Pakarklis —teisingumo m—ris ir dr. Leonas Koganas —sveikatos m—ris.

Žiūrint į šitą asmenų sąstatą, visi vyrai, išskyrus Mickį, Koganą, Lietuvoje buvo gerai užsirekomendavę ir savo veikla plačiai žinomi. E. Galvanauskas kelis kartus buvęs min. pirmininku ir Merkio vyriausybėje fin. m—riu, gen. Vitkauskas—karys savanoris, buvęs kariuomenės vadu ir krašto apsaugos ministeriu Merkio vyriausybėje, prof. Krėvė-Mickevičius,populiariausias ir labiausiai pagarsėjęs rašytojas, buvęs tautininkas. Justas Paleckis, Eltos direktorius, liaudininkų veikėjas. Pakarklis —veiklus ateitininkas, visuomet girdavęsis pastatęs ateitininkų namus, vėliau pasidaręs stiprus tautininkas —voldemarininkas.

Jei raud. armijos įžygiavimas pritrenkė visą tautą, tai tų visiems pažįstamų asmenų pasirodymas vyriausybės sąstate, kas nežinojo jų parinkimo užkulisių, pirmomis dienomis padarė ne per blogiausią įspūdį. Reikia pasakyti, kad tauta jais pasitikėjo, nors ir su baime, bei tyliu nusiteikimu. Tik greitas, arogantiškas ir demonstratyvus komunistų pasirodymas viešumoje visus įtikino, kad tokia "vyriausybė"

ne valdė, bet tik vykdė Maskvos įsakymus. Formalus Lietuvos "vyriausybės" sudarymas ir jos paskelbimas buvo paskutinis Merkio vyriausybės aktas.

Tos naujos "vyriausybės" sudarymas buvo atliktas prievarta, todėl J. Paleckis su visu savo kabinetu tebuvo tik Kremliaus ekspozitūra okupuotoje Lietuvoje. Suvereninių valstybės organų funkcijonavimas dar anksčiau, sovietų karinėms įguloms krašte įsistiprinus, jau buvo paraližuotas, o birželio 15 dienos okupacija ir visai nutrauktas.

Penkių aktų agresija pasibaigė. Okupacinė drama tęsiasi dvidešimt penki metai. Ir kaip ilgai? Bet neamžinai!

BAIGTINĖS PASTABOS

Jokia maža valstybė negali sukurti savos originalios valstybinės santvarkos. Pirmasis Lietuvos laikotarpis, nuo 1918.II.16 iki 1922.VIII.31, kada buvo išleista Lietuvos konstitucija, ir antrasis laikotarpis iki 1926.XII.17, kada ta konstitucija buvo sulaužyta, pasižymėjo pilna demokratija. Todėl, be abejonės, tų dviejų laikotarpių santvarka sekė vak. Europos pavyzdį. Trečiasis laikotarpis, po minėto perversmo, tęsėsi iki 1940.VI.15 dienos. To laikotarpio santvarka buvo totalistinė, kuri sekė Italijos fašizmą.

Tačiau visais trimis atvejais, visų trijų laikotarpių santvarkos nebuvo kieno nors iš šalies primestos, nebuvo kokios nors tarptautinės politinės, ar militarinės jėgos diktuotos. Tai buvo tik savųjų politinių jėgų kovos ir žaidimo padariniai. Geri, ar blogi jie buvo, bet jie buvo mūsų pačių rankomis, mūsų pačių jėgomis ir mūsų pačių išmintimi sukurti. Vieniems viena, t. y., demokratinė valstybės santvarka patiko, kitiems —totalistinė. Šios dvi politinės jėgos tarp savęs kovojo. Gal būt, buvo per trumpas nepriklausomo gyvenimo laikotarpis, o gal per mažas demokratinių jėgų aktyvumas, jų jėgų nesuderinimas, nes per 13 metų demokratijai

nepasisekė nugalėti totalizmo, nors tatai padaryti mėginimų netrūko. Bet gi skirtingos pažiūros į valstybės santvarką nereiškė, kad lietuvių tauta nebūtų pribrendusi savarankiškam gyvenimui. Tenka rausti iš gėdos ne kartą, girdint net iš intelektualų lūpų žodžius, kai sakoma, kad lietuvių tauta nebuvo pribrendusi savarankiškam gyvenimui. Tur būt, didesnio paniekinimo savąjai tautai nėra ir negali būti!

Mano nuožiūra, A. Smetona buvo tautinio susipratimo auklėtojas ir švietėjas. Tautinės idėjos ir sklandūs pamokymai spindėjo iš kiekvieno jo rašinio ar viešai tartos kalbos. Tačiau jo visų darbų kryptis ir siekimai buvo politiniai. Tauta, nors ir būdama jam dėkinga už vertingą kritiką ir pozityvius darbus anksčiau, nepasitikėjo juo, kaip politiku. Jis buvo autoritetingas tarp sau artimų inteligentų, tačiau tautoje jis buvo svetimas.

Ilgokai prezidentaudamas, pasirodė esąs visai vienašališkas "pedagogas". Mokydamas ne tiek tautą, kiek politinį Lietuvos aktyvą, jis norėjo visiškai jį suniekinti. Jis lengvai susidorodavo su savo vidaus politiniais priešais ne pedagoginėmis ar teisinėmis priemonėmis, bet arešto, ginklo ir aplamai jėgos priemonėmis. O tas žmogus, paėmęs į savo rankas valstybės valdžią, *sulaužė Lietuvos Valstybės konstituciją,* kurios laikytis ir ją gerbti buvo prisiekęs. Taip ir palieka neaišku, kas jį begalėjo varžyti, elgiantis su savo politiniais priešais kitaip, negu kad jis elgėsi.

Nesunku buvo valstybės galvai ramiais laikais drąsias kalbas sakyti ir nuolatinius pamokymus dėstyti, kurie, kaip ir patys darbai, niekam nebuvo leidžiami viešai vertinti. Deja, Lietuvos iš kitur sukrėtimų momentais, prez. Smetona neturėjo nei drąsos daryti lemiantį sprendimą, ir tuo labiau, už tai sau prisiimti atsakomybę. Taip jis pasielgė net 1918.XII.20 skubiai nuo bolševikų gresmės pasitraukdamas užsienin, taip pat jis padarė ir 1940.VI.15.

Iš A.Merkelio knygos "A. Smetona ", 1964 m. išleistos, (220-2 pslp.) matyti, kad 1918.XII.31 A.Smetona buvo atvažiavęs iš užsienio į Kauną, pasiėmė nuo bolševikų grėsmės šeimą ir su ja vėl išvažiavo užsienin. Atrodo, kad net nepasidomėta, kas dėjosi Lietuvoje, kur 1918.XII.26 be jo, kaip Valstybės Tarybos pirmininko žinios, adv. M.Sleževičius buvo sudaręs jau naują, to laiko apystovose, vieningą vyriausybę.

* * *

Ne vienas iš knygos skaitytojų galėtų paklausti, o kasgi paskutinės vyriausybės buvo padaryta, kad tautos laisvė būtų buvusi išgelbėta? Ar buvo numatyti tie valstybės nepriklausomybei gręsią pavojai ir kokie žygiai daryti, kad tokios nelaimės išvengus?

Žiūrint į tuos įvykius iš šiandieninio taško, jau 1939-40 metų bėgyje tas turėjo būti apsvarstyta ir galimos priemonės pramatytos.

Karas buvo pačiame įkarštyje. Tokios valstybės, kaip Austrija, Lenkija, Čekoslovakija, Danija, Norvegija, Graikija, Belgija, Olandija ir Prancūzija —buvo sužlugdytos. O ir pati Lietuva jau buvo padalyta tarp Vokietijos ir Sov. S—gos jų slaptu susitarimu.

Gaila, kad Merkio vyriausybėje tie pagrindiniai klausimai tokioje šviesoje niekad nebuvo svarstomi.

Merkys ir kiti vyriausybės nariai, jausdami galimą valstybės pavojų, bent du kartu buvo iškėlę klausimą iš anksto sudaryti užsienyje vyriausybę. Tačiau į pilnaties vyriausybės posėdį, min. pirmininkas niekada neatėjo su tuo projektu.

A. Smetona, būdamas užsienyje, rašė: "Visokie einamieji reikalai, labai ir nelabai svarbūs, nustelbdavo šį pagrindinį valstybės dalyką."

Kiekvienas ministeris būdavo pasinėręs savo ministerijos administraciniuose reikaluose. Tačiau kiekvienas iš jų būtų radęs porą valandų pasitarti bendrais valstybiniais reikalais, jei tam iniciatyvos būtų parodęs min. pirmininkas, ar pats prezidentas. Teis. min. Tamošaitis tuo reikalu buvo kėlęs mintį, bet tuo reikalu niekas nebuvo padaryta. Ano meto santvarkoje galėjo net būti ir pastovus politinis štabas, kuris būtų nustatęs krašto politines gaires. Toks štabas galėjo būti sudarytas iš prezidento, min. p—ko ir jo pavaduotojo.

* * *

Kalbant apie laikiną Lietuvos valstybės žlugimą, nereikia su juo rišti nei buvusios Lietuvos santvarkos, nei vy-

riausybės darbų. Kokia valstybės santvarka būtų buvusi, kokia vyriausybė būtų kraštą valdžiusi, nebūtume išvengę sovietų okupacijos.

Mano nuomone, paskutinioji laisvosios Lietuvos vyriausybė, neišvengiamo pavojaus akivaizdoje, padarė šias klaidas :

1) nutarusi nesitraukti iš krašto, iš anksto nepaskyrė užsienyje egzilinės vyriausybės ;

2) nesukaupė užsienyje ar krašte svetima valiuta ar auksu didesnių fondų, kurie turėjo pereiti egzilinės valdžios žinion ;

3) neišsiuntė užsienin svarbesnių valstybės aktų, dokumentų ir archyvų ;

4) priimdama ultimatumą, neįteikė Sov. S-gai protesto dėl savitarpinės pagalbos sutarties laužymo.

* * *

Įvykių aprašymais ir pateiktais dokumentais, stengiausi įrodyti, kada, kaip ir kokiais keliais Sovietų Rusija užpuolė ir okupavo Lietuvą.

Nuo pat okupacijos pradžios Lietuvos okupantas melagingai įrodinėja, kad jokios nepriklausomos Lietuvos nebuvę, nes ją valdęs užsienio pastatytasis žmonių būrelis. Be to, įtikinėjama, kad neva tokią imperialistų pastatytą valdžią nušalinusi pati Lietuvos sukilusi liaudis. 1940.VI.14 d. So-

vietų ultimatumas ir tarptautinių sutarčių laužymas bandomas nutylėti. Po kiek laiko, nebepatogu prisipažinti agresoriumi ir nebenorima kalbėti taip, kaip buvo kalbėta 1940 metais, okupuojant Lietuvą.

Kad pasaulis ir jaunosios lietuvių kartos nebūtų suklaidintos nauja sovietiška taktika, žemiau pateikiu porą dokumentų.

1940 m. liepos 21 d. Kaune, Valstybės Teatro rūmuose buvo sušauktas liepos 14-15 d. d. "išrinktasis" vadinamasis Liaudies Seimas. Justas Paleckis, vadinamasis respublikos prezidentas, sveikindamas seimą pasakė, kad tarptautinio proletariato išsivadavimo kovos avangarde visada buvęs Sovietų Sąjungos proletariatas. Priėjęs prie Lietuvos, tarė: "Visos tos kovos ir aukos, padėtos mūsų liaudies troškimams pasiekti, ilgai buvo ir būtų ilgai dar likusios be vaisių, jei ne ta broliškoji pagalba, kurios susilaukėme iš visada mums broliškų ir draugiškų didžiosios Sovietų Sąjungos tautų ir kurią atnešė mums išlaisvintoja Raudonoji Armija." Kalbėdamas toliau, Paleckis pridėjo: "Dar kartą pabrėžiu dėkingumą Sovietų Sąjungai ir Raudonajai Armijai, kurios dėka buvo pagaliau priimtas ir įvydytas mūsų liaudies ultimatumas senajai plutokratiškajai santvarkai." (*"Vilniaus Balsas", Nr. 172,*

1940.VII.23)

Tame pačiame seimo posėdyje buvo priimta deklaracija, kuria buvo prašoma Lietuvą priimti į Sovietų Sąjungos sąstatą, kurią pasirašė J. Paleckis ir prof. V. Krėvė —Mickevičius. Deklaracijoje pasakyta: *"Dabar liaudis, galingosios Raudonosios Armijos padedama, nuvertė smetoniškųjų pavergėjų jungą ir įsteigė savo valstybėje sovietų valdžią."*

("Vyriausybės Žinios", Nr. 719, 1940.VII.22).

Nors ir toli nuo mylimos Lietuvos gyvendamas, tebesu suaugęs su tuo mielu ir brangiu kraštu, su savo tėvyne, kurioje, okupanto spaudžiamoje, vis dar upeliais ašaros rieda

ir kraujo klanais ne tik žmonių apdaras persunktas, bet ir juodoji žemelė permerkta. Todėl, meilė nelaimingai Lietuvai yra ir turi būti dar didesnė, dar galingesnė. Dėl to, kiekvieną tautos atodūsį, kiekvieną okupanto mindžiojamos žemės pėdos vaitojimą turime išgirsti ir suprasti. Nors ir netobūlais ir ne labai efektingais išeivijos ginklais, turime kovoti drauge su tauta, iki visiškos jos laisvės ir nepriklausomybės atsatymo !

V

PRIEDAI — DOKUMENTAI

Dokumentai, kurie rodo Lietuvos pastangas apsiginti nuo agresorių, paskelbti LIETUVOS žurnale, 1955-1956 m. 5, 6 ir 8 numeriuose.

Autorius

Priedas Nr. 1

LIETUVOS ATEITIES SANTVARKOS PAGRINDAI

(Dėl kurių sutaria visuomenės grupės)

Gyvenamas metas tiek yra rimtas, kad mūsų akyse vyksta atsitikimai gali ilgam nulemti lietuvių tautos ir valstybės likimą. Tokią valandą kiekvienas žmogus, vis viena kas jis būtų, privalo jausti moralinę pareigą savuosius veiksmus ir sprendimus derinti su visos tautos ir valstybės reikalais.

Visų pirma, valdžia turi būti betarpiškame ir nuolatiniame kontakte su valstybės piliečiais. Ji privalo sudaryti tokias gyvenimo sąlygas, kad visi piliečiai, vis vien kokios padėties ar pažiūrų jie būtų, jaustų vienodą reikalą ir vienodą moralinę pareigą valstybės saugumu rūpintis ir jos nepriklausomybę ginti. Piliečių gi moralinės pareigos jausmas tegali būti išugdytas bei palaikomas tik tokiomis priemonėmis, kurios padaro žmogų lygiateisį ir pilnateisį valstybės bei tautos kultūros gyvenimo pasireiškimuose, būtent :

1) jeigu *kiekviena proga* sakoma, kad valstybės valdžia turi visišką visuomenės ar tautos pasitikėjimą, tai turi būti

duota proga valstybės piliečių pasitikėjimui per demokratinius rinkimus patikrinti ;

2) jeigu **nuolatos sakoma** ir konstitucijoj rašoma, kad visi piliečiai yra lygūs prieš įstatymus, tai turi būti sudarytos ir sąlygos, kad kultūriškai socialinės bei politiškai ideologinės organizacijos galėtų turėti *ne vienos* kurios krypties ar ideologijos išpažintojai, o *visi* piliečiai vienodai ;

3) jeigu valstybės saugumui ir rimčiai yra tikrai svarbu ir naudinga, kad valdžios žmonės nepriklausytų nuo partijų ar politiškai ideologinių organizacijų, tai, visų pirmiausia, valstybės vairo priekyje esantieji žmonės, taip pat valdininkai, neprivalo darytì išimties vienai partijai ir vienai politinei ideologinei organizacijai.

Šitaip suprasdami vieningos visuomenės darbo sąlygas, mes pareiškiame, kad tautai atsakinga vyriausybė visuose savo darbuose privalo vadovautis ne vienos kurios partijos ir ne vienos kurios politinės sąjungos reikalais, o visų valstybės piliečių gerove. Valstybės gi santvarka turi būti pagrindžiama teisėtumu, tolerancija ir socialiniu teisingumu.

1) Santykiai su užsieniais. Jie privalo būti grindžiami sutarčių gerbimu ir prisiimtų tarptautinių pasižadėjimų pildymu. Savo teisėtų reikalavimų ir gyvybinių tautos reikalų neišsižadėdami ir, reikalui esant, pasiryžę juos ginti krauju, vadovautis betgi privalome taikos ir tarptautinio bendravimo idėja. Dėlto darytina visa, kad visi ginčijami klausimai su artimaisiais kaimynais, tiek ir su tolimaisiais kraštais, būtų sprendžiami teisingu, teise ir teisingumu pagrįstu būdu. Visų pirma, turime rasti kelią susitarti su mūsų didžiuoju Vakarų kaimynu išsaugoti Klaipėdos Kraštą ir rasti būdą su to krašto žmonėmis sugyventi.

2) *Krašto saugumas* tokiu metu, kai visi kraštai ginkluojasi, reikalauja gerai organizuotos bei disciplinuotos kariuomenės ir kariškai paruoštos visuomenės. O tam reikalinga:

a) kad taikos meto aplinkybėse, kariuomenė nebūtų naudojama policijos pareigoms eiti;

b) kad kariuomenės administracija ir jos teismai nebūtų naudojami civiliniams gyventojams teisti ir bausti taikos metu;

c) kad kariuomenės naudojimas šalies viduje, kilus valstybėje suirutei, būtų griežtai aprėžtas įstatymu;

d) kad karys, kaip ir kiekvienas kitas valstybės tarnautojas, būtų tarnybon priimamas, tarnyboje keliamas, atlyginamas, apdovanojamas ir pagiriamas tik už žinias, gabumus bei patyrimus naturalės atrankos keliu ir pagal tarnybos statutą reikalavimus bei sąlygas, ir

e) kad kariuomenė būtų ir paliktų vienintelė ginkluota jėga valstybėje ir kad vienintelė ginkluota organizacija, be kariuomenės, paliktų Šaulių Sąjunga, kuri betarpiškai karo vadovybei priklausytų.

3) Šalia kariuomenės, svarbus vaidmuo tenka valstybės administracijai. Valstybės valdininkai privalo turėti garantiją, kad *jie nepriklauso viršininkų nuožiūros ir yra apsaugoti nuo partinių ar asmeninių intrigų, bei protekcijų.* Dėl to yra reikalingas valstybinės tarnybos statutas, kur būtų aiškiai apibrėžta:

a) kiekvienai valstybinės tarnybos kategorijai reikalingos minimalinės kvalifikacijos;

b) tarnybos eigos bei drausmės nuostatai;

c) valdininkų bei valstybės tarnautojų pareigos bei teisės.

Apskritai turi galioti dėsnis, kad valstybės tarnybai turi teises visi pilnateisiai Lietuvos piliečiai, kurie gali įrodyti, kad valstybinės tarnybos pareigoms turi statute apibrėžtas kvalifikacijas. Aktingu veikimu pasireiškianti partinė priklausomybė su valstybės tarnautojo pareigomis nesuderinama.

4) Lietuvos valstybės valdymo pagrindą privalo sudaryti teisinė santvarka. Valstybės reikalus tvarko valdžia, kurios priešakyje stovi: a) Respublikos Prezidentas, b) Ministerių Kabinetas, c) Parlamentas ir d) Teismas.

RESPUBLIKOS PREZIDENTAS renkamas 7 metams, visų pilnateisių Lietuvos piliečių betarpiškai. Su Respublikos Prezidento pareigomis nesuderinama priklausymas bet kuriai partijai ar politinei organizacijai. Dėl to, jeigu Respublikos Prezidentu išrenkamas bet kurios politinės organizacijos narys, tai automatiškai nustoja buvęs tos organizacijos nariu tą pačią dieną, kai pradeda eiti Respublikos Prezidento pareigas. Taip pat Prezidentas negali būti pakeliamas bet kurios organizacijos nuolatiniu garbės nariu ar globėju.

MINISTERIŲ KABINETĄ sudaro Respublikos Prezidento skiriamas Ministeris Pirmininkas ir jo pasirinkti ministeriai. Su ministerio pareigomis, kaip ir Respublikos Prezidento, nesuderinama politinė priklausomybė.

Vyriausybei turi būti sudarytas galimumas greitai ir ryžtingai veikti, bet ji privalo pozityviai pareikšto Seimo pasitikėjimo: 1) kai susirenka naujai išrinktas Seimas ir 2) kai susidaro naujas Ministerių Kabinetas.

Ministerių Kabinetas arba atskiri Ministeriai privalo atsistadydinti, jeigu Seimas absoliutine visų Seimo narių balsų dauguma pareiškia nepasitikėjimą. Pastaruoju tačiau atveju, Respublikos Prezidentas gali paleisti Seimą, kartu paskirdamas naujus Seimo rinkimus. Jei ir naujai išrinktas Seimas Ministeriams pareiškia nepasitikėjimą, Respublikos Prezidentas skiria naują Ministerį Pirmininką ir sudaromas naujas Ministerių Kabinetas iš Seimo pasitikėjimą turinčių asmenų.

PARLAMENTĄ sudaro: 1) visų pilnateisių piliečių visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu proporcine sistema renkamas Seimas ir 2) mokslinių, kultūrinių, socialinių bei ekonominių grupių arba jungtinių atstovų Valstybės Taryba.

Išimtinoj Seimo kompetencijoj yra užsienių ir bendrieji vidaus politikos bei krašto saugumo reikalai ir valstybės biudžetas, o Seimo ir Valstybės Tarybos kartu socialinių ekonominių įstatymų leidimas.

Kandidatus į Valstybės Tarybą stato socialinės, ekonominės grupės betarpiškai, arba jų profesiniai junginiai, arba jų teisėtos atstovybės, taip pat mokslo, meno ir kulto institucijos. Buvusieji prezidentai ex-oficia tampa Tarybos nariais.

Kandidatus į Seimą stato socialinės bei politiškai ideologinės organizacijos ir apskritai atskiros piliečių grupės. Rin-

kimų sistema įvedama tokia, kad Seime būtų išvengta smulkių politinių grupių.

TEISMAS privalo būti nuo administracijos nepriklausomas organas. Teisėjai įstatymo numatyta tvarka parenkami ir skiriami visam amžiui. Jie gali būti atleidžiami drausmės arba baudžiamojo teismo sprendimais.

Šalia esamojo teismo civilinėms ir kriminalinėms byloms spręsti privalo būti ir administraciniai bei konstituciniai teismai. Administracinis teismas nagrinėja ir sprendžia bylas dėl administracijos organų veiksmų suderinimo su galiojančių įstatymų normomis, o konstitucinis teismas nagrinėja ir sprendžia leidžiamųjų įstatymų konstitucingumą.

5) SAVIVALDYBĖS atitinkamose sąlygose, be kitų joms skirtų uždavinių, yra dideliais visuomenės organizacijos ir tautos kultūros ugdymo ir atsparos faktoriais. Todėl joms turi būti suteiktos plačios teisės. Žmonių išrinktieji pareigūnai ir atstovai nereikalingi valdžios tvirtinimo. Juos pašalinti gali rinkėjai ir teismas.

6) Valstybės įstatymai ir vyriausybės veikimas privalo būti pagrįstas visų valstybės piliečių teisine lygybe ir socialiniu teisingumu. Visi Lietuvos piliečiai privalo turėti vienodas teises ir su jomis susietas vienodas pareigas. Ši teisinė piliečių lygybė pirmiausia reikalinga šiuose dalykuose:

a) priklausyti ar nepriklausyti bet kurios ideologijos ar tikybos organizacijai;

b) gyvu žodžiu ar per spaudą reikšti savo nuomonę apie

viešuosius tautos reikalus ir jos institucijų bei organizacijų darbus;

c) pasirinkti verslą ar profesiją ir gyvenamąją vietą;

d) turėti turtą ir naudoti bei disponuoti gamybos priemones įstatymų aprėžtose sąlygose.

e) naudotis valstybės laikomomis institucijomis (mokyklomis, knygynais, socialinės globos įstaigomis ir kt.), taip pat, reikalui esant, valstybės valdžios organų (teismo, policijos ir kt.) globa bei parama.

Šio straipsnio apibrėžtų asmens teisių įstatymo keliu numatytieji apibrėžimai gali ir privalo liesti tik šias Lietuvos piliečių kategorijas:

a) nepilnamečius ir globotinius;

b) asmenis, kuriems įstatymas ar teismo sprendimas susiaurina teises dėl garbės ar kriminalinių nusikaltimų;

c) asmenis, kurie be pateisinamų priežasčių nepildo piliečiams privalomų pareigų valstybei ir tautai apsaugoti;

d) asmenis, taip pat asmenų grupes bei junginius, kurie savosios politinės, socialinės ekonominės, religinės ar pasaulėžiurinės ideologijos siekimais naudotų smurto priemones, ar smurto priemonių naudojimą propoguotų.

7) Mokslo ir dvasinės kultūros reikalai:

a) aukštojo mokslo mokyklų mokslo dalykus tvarko ir mokamąjį personalą etatų ribose pasirenka pačių tokių mokyklų vadovaujamieji organai autonomiškai;

b) bendrosios ir specialinės vidurinės mokyklos, taip

pat visos pradžios mokslo mokyklos moko pagal bendrą įstatymo keliu nustatytą programą;

c) be valstybės laikomų mokyklų, gali būti steigiamos tokios mokyklos ir savivaldybių, taip pat tautinių ir religinių junginių, kultūriškai ideologinių organizacijų ir privatinių asmenų. Šios rūšies mokyklų mokiniai ir jų baigimo diplomai arba pažymėjimai gali būti sulyginami su valstybės laikomų mokyklų mokinių ir jų gaunamųjų diplomų teisėmis, jeigu jų mokymo programa nėra siauresnė, kaip atitinkamo tipo valstybinių mokyklų programa, ir jeigu ji pasiduoda Švietimo Ministerijos kontrolei. Šiomis sąlygomis gali būti subsidijuojamos ir ne valdžios lėšomis laikomos mokyklos, išpildžiusios visoms mokykloms įstatymo statomus reikalavimus;

d) tikyba pradžios ir vidurinėse mokyklose dėstoma pagal nustatytą programą atitinkamos tikybos mokytojo. Jei kurioj mokykloj yra mokinių kitos tikybos arba nepriklausančių jokiai tikybai, tai tokie mokiniai neprivalo klausyti jiems svetimos tikybos pamokų. Tokiems mokiniams leidžiama lankyti tikybos pamokos tokioj mokykloj, kur jų tikybos mokytojas tas pamokas dėsto, arba jei nei tokios mokyklos, nei atskiro mokytojo toj pačioj vietoj nėra — mokyklos baigimo pažymėjimas privalo būti išduotas ir be tikybos pažymio. Mokiniai nuo tikybos pamokų atleidžiami jų tėvams ar globėjams raštu apie tai pranešus mokyklos vedėjui:

e) tas pats dėsnis privalo galioti ir civilinio stovio aktams sudaryti.

Metrikacijos punktai yra prie religinių bendruomenių ir vietos savivaldybių. Kiekvienas gimimo, tuokimo ar mirimo

atsitikimas privalo būti įregistruotas savojo rajono savivaldybės ar bažnytiniame registracijos punkte. Lygiai taip pat ir kapinės turi būti paskirstytos tarp tikybinių ir netikybinių organizacijų, norinčių jas turėti. Kapinės tvarkomos atitinkamu įstatymu.

Bažnytiniuose metrikacijos punktuose sudarytieji aktai nekartojami savivaldybės metrikacijos punktuose ir atvirkščiai.

Visų gimimo, tuokimo ar mirimo aktų nuorašai turi būti pasiųsti Vyriausiąjai Civilinių Aktų Įstaigai.

8) *Žmogaus darbas ir darbo naudojimas* privalo būti ypatingoje įstatymų apsaugoje ir valdžios organų globoje.:

a) visi mokesčiai ir kitos prievolės valstybei, taip pat darbo apsauga ir socialinė globa, privalo būti pagrindžiama ekonominio racionalumo ir socialinio teisingumo dėsniais;

b) motiną ir vaiką, taip pat susirgusį ir sveikatos nustojusį darbininką saugojamieji įstatymai vienodai taikomi miestui ir sodžiui;

c) žemės ūkyje, pramonėje ir versluose privatinė iniciatyva skatinama lygiai, kaip ir *apolitinis* kooperatyvinis veikimas; stipri ir gaji kooperacija yra galima tik esant pakankamai stiprių bei savarankiškų ūkininkų, amatininkų ir aplamai pajėgių verslo (užsiėmimo) žmonių sluogsniams;

d) žemės ūkiui kreditas, sumažinus palūkanas, turi būti kiek galint pigus ir jokiu būdu neviršyti žemės ūkio pajėgumo paimtos paskolos grąžinti. Pinigas turi būti pastovus; turi būti palaikomos svarbesnių žemės ūkio produktų kainos;

e) ypatingai skatinama higieniška ir valstybės miškus taupanti mūrinė statyba bei turimų vandens jėgos šaltinių naudojimas elektros jėgai ir šviesai gauti.

Visa tai pasiekti galima tik visas gyvąsias tautos jėgas subūrus į bendrą valstybės ir tautinės gerovės kėlimo darbą.

ŽYGIS

1938 m. gruodžio 17 d., Nr. 1, Klaipėda.

Priedas Nr. 2

LENKIJOS ULTIMATUMAS LIETUVAI

Lenkijos Užsienių Reikalų Ministras J. Bekas, Lietuvos Užsienių Reikalų Ministrui S. Lozoraičiui, 1938 m. kovo mėn. 17 d. prisiuntė ultimatumą tokio turinio:

" Savo Vyriausybės pavedamas turiu garbę Jūsų Ekscelencijai pranešti kas seka:

1) Lietuvos Vyriausybės š. m. kovo 14 d. pasiūlymas negali būti priimtas, nes jis neduoda pakankamų garantijų dėl saugumo sienoje, ypatingai turint galvoje visus ligi šiolei mėgintus lietuvių—lenkų derybų neigiamus rezultatus.

2) Turėdama tai galvoje, Lenkijos Vyriausybė pareiškia, kad ji vienintėliu padėties rimtumą atitinkančiu sprendimu laiko tuojau užmegsti diplomatinius santykius be jokios parengiamos sąlygos.

Tai yra vienintėlis kelias kaimynystės klausimams tvarkyti kiekvienai vyriausybei, tikrai norinčiai gera valia išvengti pavojingų taikai įvykių.

3) Lenkijos Vyriausybė duoda 48 valandas laiko, skaitant nuo šios notos įteikimo momento šitą pasiūlymą priimti, pranešant, kad diplomatiniai atstovai Kaune ir Varšuvoje turi būti akredituoti ligi š. m. kovo 31 d. Ligi šios datos visi techniško ir kitokio pobūdžio pasikalbėjimai tarp Lenkijos Vyriausybės ir Lietuvos Vyriausybės turėtų būti vedami nepaprastų pasiuntinių ir įgaliotų ministrų Taline.

Pasikeitimas čia pridedamomis notomis, liečiančiomis diplomatinių santykių nustatymą, turėtų būti padarytas prieš 48 valandų terminui pasibaigiant Taline tarp Lenkijos ir Lietuvos ministrų Taline.

4) Aukščiau minėtas pasiūlymas negali būti diskusijų objektu nei turinio nei formos atžvilgiu—šis pasiūlymas negali būti keičiamas.

Atsakymo nedavimas arba pateikimas bet kurių papildymų arba rezervų Lenkijos Vyriausybės bus laikoma atmetimu. Šiuo neigiamu atveju Lenkijos Vyriausybė garantuos savo Vyriausybės tikrą interesą savomis priemonėmis."

Priedas Nr. 3

AGRESIJA PRADĖTA. SOVIETAI PAĖMĖ INICIATYVĄ

Sovietų ambasadorius Berlyne Merekalovas 1939 m. ba-

landžio 17 d. pirmąsyk apsilankė pas reicho valstybės sekretorių Weizsaeckerį, kuriam jis, kalbėdamas "praktiniais klausimais", pakišo mintį, jog nesą pagrindo, kad sovietų - vokiečių santykiai nepagerėtų...

Gegužės 20 d. Molotovas, kalbėdamas su vokiečių ambasadoriumi Maskvoj Schulenburgu dėl pradėtinų prekybos derybų, užsiminė, jog

> "*sovietų vyriausybė tegalėtų sutikti derybas pradėti, jeigu tam būtų sukurtas tinkamas politinis pagrindas*" ("Nazi —Soviet Relations 1939—1941", Department of State, 1948, p. 6)

Rugpiūčio 2 d. pats Ribbentropas sovietų chargė d'affaires pareiškė, jog

> "*tarp Baltijos ir Juodosios jūros nėra problemos, kuri tarp mūsų negalėtų būti išspręsta. Mums abiems pakankamai vietos prie Baltijos, ir rusų interesams anaiptol netenka susikirsti su mūsaisiais*". (Ibid. 38 p.)

Rugpiūčio 19 d. Schulenburgas pasiuntė į Berlyną Molotovo jam įteiktą nepuolimo sutarties projektą ir pranešė, jog sovietų vyriausybė sutinkanti, kad Ribbentropas atvyktų į Maskvą apie rugpiūčio 26-27 d. (Ibid. 65 p.)

Rugpiūčio 23 d. 4 val. p. p. Ribbentropas susitiko Kremliuj su Stalinu ir Molotovu.

> "Rusai išsyk buvo šalti ir rezervuoti. Stalinas tuoj pareiškė savo dėmesį Baltijos valstybėms. Jis pasiteiravo, ar Vokietija vis tebesidomi Liepojos ir Ventpilio uostais ir, nevyniodamas žodžių, aiškiai pareiškė, jog derybos vesti nebus prasmės, jeigu vokiečiai tuo klausimu nenu-

sileis. Ribbentropas pasiprašė leidžiamas telefonu susisiekti su Hitleriu Obersalzberge ir per kelias minutes gavo ryšį. Hitleris valandėlei paliko telefoną pažiūrėti į žemėlapį. Tuoj pat pranešė sutinkąs užleisti rytinį Baltijos pakraštį Rusijai...

Toji nuolaida ledus tuoj sulaužė, ir viename vienintelia-me posėdyje, kuris, beje, ilgokai užtruko, buvo susitarta visais klausimais. Rugpiūčio 23 d. datos sutartis ir slaptasis protokolas buvo pasirašyti rugpiūčio 24 d. paryčiais. (Dr. Deutsch, "La Bataille", 1947, p. 30).

Priedas Nr. 4

SLAPTAS PAPILDOMASIS PROTOKOLAS

Ryšium su nepuolimo pakto pasirašymu tarp Vokietijos reicho ir Socialistinių Tarybų Respublikų Sąjungos kiekvienos abiejų šalių pasirašiusieji įgaliotiniai griežtai slaptuose pasikalbėjimuose aptarė savo įtakos sferų Rytų Europos sienos klausimą. Šie pasikalbėjimai privedė prie šių rezultatų:

1) Tuo atveju, jeigu srityse, priklausančiose Baltijos valstybėms (Suomijai, Estijai, Latvijai ir Lietuvai), įvyktų teritorinių bei politinių pertvarkymų, šiaurinė Lietuvos siena bus Vokietijos ir SSSR interesų sferos siena. Tuo atžvilgiu abi šalys pripažįsta Lietuvos interesus Vilniaus krašte.

2) Tuo atveju, jeigu teritorinių bei politinių pertvarkymų įvyktų Lenkijos valstybei priklausančiose srityse, Vokietijos ir SSSR įtakos sferas skirs linija, einanti maždaug Narevo, Vyslos ir Sano upėmis.

Klausimas, ar abiejų šalių interesų požiūriu yra pageidaujama išlaikyti nepriklausomą Lenkijos valstybę ir kokios turėtų būti tos valstybės sienos, tegalės būti galutinai išspręstas tolimesnėj politinėj raidoj. Kiekvienu atveju abi vyriausybės šį klausimą spręs taikingo susitarimo keliu.

3) Dėl pietų - rytų Europos sovietinė šalis atkreipė dėmesį į savo interesus Besarabijoj. Vokiškoji šalis pareiškė savo visišką politinį nesidomėjimą tomis sritimis.

4) Abi šalys šį protokolą laikys visiškai slaptu.

Maskva, 1939 m. rugpiūčio 23 d.

Už Vokiečių reicho vyriausybę
von Ribbentrop

SSSR vyriausybės
įgaliotinis
V. Molotov

(Nazi - Soviet Relations 1939-1941 ", Department of State. 1948, p. 78).

Priedas Nr. 5

SLAPTAS PAPILDOMASIS PROTOKOLAS

Pasirašiusieji įgaliotiniai pareiškia šį Vokiečių reicho vyriausybės ir SSSR vyriausybės susitarimą:

1939 m. rugpiūčio 23 d. slaptas papildomasis protokolas pataisomas (1 punktas) tuo būdu, kad Lietuvos valstybės teritorija atitenka SSSR įtakos sferai, tuo tarpu kai iš antros pusės Liublino provincija ir Varšuvos provincijos dalis atitenka Vokietijos įtakos sferai (žiūr. žemėlapį prie šiandien pasirašytos sienų ir draugiškumo sutarties). *Kai tik SSSR vyriausybė imsis ypatingų priemonių Lietuvos teritorijoje savo interesams apsaugoti,* dabartinė Vokietijos - Lietuvos siena bus ištaisyta sienos natūralumo ir paprastumo sumetimais tokiu būdu, kad Lietuvos teritorija, esanti į pietvakarius nuo linijos, pažymėtos prijungiamame žemėlapyje, atiteks Vokietijai.

Toliau pareiškiama, kad aukščiau minėtos Sov. S-gos priemonės nepalies dabar galiojančių ūkinių susitarimų tarp Vokietijos ir Lietuvos.

Maskva, 1939 m. rugsėjo 28 d.

Už Vokiečių reicho vyriausybę
von Ribbentrop

SSSR vyriausybės pavestas
V. Molotov

(Ibid., p. 107)

Priedas Nr. 6

VOKIETIJA UŽ SUVALKIJĄ GAVO $ 7,500,000.00

Slaptasis protokolas

Vokietijos ambasadorius grafas von Schulenburg, Vokietijos reicho vyriausybės įgaliotas, iš vienos pusės ir SSSR Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininkas, SSSR vyriausybės įgaliotas, iš antros pusės susitarė šitaip:

1) Vokietijos reicho vyriausybė atsisako savo pretenzijos į Lietuvos teritorijos juostą, minimą 1939 m. rugsėjo 28 d. papildomame slaptame protokole ir pažymėtą žemėlapyje, pridėtame prie protokolo;

2) SSSR vyriausybė yra pasirengusi kompensuoti Vokietijos reicho vyriausybei už teritoriją, minimą šio protokolo pirmame punkte, mokėdama Vokietijai 7.500.000 aukso dolerių, arba 31.500.000 reichsmarkių.

SSSR vyriausybė 31,5 milijono reichsmarkių sumokės šiuo būdu: vieną aštuntąją dalį, t. y. 3.937.500 reichsmarkių, ne geležies metalo tiekimais trijų mėnesių būvyje nuo šio protokolo pasirašymo dienos, o likusias septynias aštuntąsias dalis, arba 27.562.500 reichsmarkių, auksu, atskaitant iš vokiečių aukso mokėjimų, kuriuos Vokietija turi sumokėti 1941 m. vasario 11 d. pagal laiškus, pasikeistus tarp Vokietijos ekonominės delegacijos pirmininko dr. Schnurre ir SSSR užs. prekybos liaudies komisaro pono A. J. Mikojano ryšium su 1941 m. sausio 10 d. susitarimu dėl tarpusavių tiekimų sutarties antrojo periodo metu pagal ekonominį susitarimą, 1940 m. vasarį pasirašytą tarp Vokietijos Reicho ir SSSR.

3) Šio protokolo surašyta po du originalinius egzempliorius vokiečių ir rusų kalbomis; protokolas įgyja galios jį pasirašius.

Maskva, 1941 m. sausio 10 d.

Už Vokietijos Reicho vyriausybę
Schulenburg (antspaudas)

SSSR vyriausybės įgaliojimu:
V. Molotov (antspaudas)

(Ibid., p. 267-268).

Priedas Nr. 7

SOVIETŲ SĄJUNGOS ULTIMATUMAS LIETUVAI

Molotovas 1940 m. birželio 14 d. 11 val. 50 min. Maskvos laiku įteikė Lietuvos užsienių reikalų ministrui Urbšiui tokio turinio ultimatumą:

Po paskutiniuoju laiku Maskvoje įvykusių pasikalbėjimų tarp Sovietų Sąjungos Sovnarkomo pirmininko V. M. Molotovo ir Lietuvos ministrų tarybos pirmininko Merkio, o taip pat ir Lietuvos užsienių reikalų ministro Urbšio Sovietų vyriausybė konstatuoja sekančių faktų tikrumą:

1) Paskutinių mėnesių bėgyje Lietuvos valdžios organai pagrobė eilę kareivių iš sovietų kariuomenės įgulų, stovinčių Lietuvos teritorijoje pagal Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutartį, kad kankinimais išgautų iš jų sovietų valdžios karines paslaptis. Nustatyta, kad kareivis Butajevas buvo ne tik pagrobtas, bet vėliau ir nužudytas Lietuvos policijos, kai sovietų valdžia pareikalavo jį grąžinti. Dviems pagrobtiems sovietų kareiviams, Pisarevui ir Šmargonecui, pavyko pabėgti iš juos pagrobusios ir kankinusios policijos. Pagrobtas kareivis Sutovas iki šio laiko dar nesurastas. Tuo būdu Lietuva siekė padaryti sovietų kariuomenės įgulų buvimą Lietuvoje nepakenčiamu. Tatai liudija dar ir šie paskutinių dienų faktai: gausūs areš-

tai ir išsiuntimai į koncentracijos stovyklas Lietuvos piliečių iš sovietų įgulas aptarnaujančio personalo, kaip skalbėjos ir kiti, o taip pat masiniai areštai techninių darbininkų, dirbančių prie kariuomenės kareivinių statybos. Tokios nieku nepagrįstos ir nepažabotos represijos prieš Lietuvos piliečius, aptarnaujančius sovietų įgulas, turi tikslą ne tik padaryti neįmanomą gyvenimą sovietų kariuomenei Lietuvos teritorijoje, bet ir ugdyti nedraugiškus santykius su sovietų kariuomene ir paruošti jos užpuolimą.

Visi šie faktai kalba, kad Lietuvos vyriausybė šiurkščiai yra pažeidusi jos su Sovietų Sąjunga sudarytą savitarpinės pagalbos sutartį ir ruošia užpuolimą sovietų įgulų, esančių Lietuvoje pagal šią sutartį.

2) Tuoj pat po savitarpinės pagalbos sudarymo Lietuvos vyriausybė įstojo į karinę sąjungą su Latvija ir Estija, pakeičiant taip vadinamą Baltijos Antantę, kurioje karinę sąjungą turėjo Latvija su Estija, į karine trijų valstybių sąjungą. Sovietų Rusija laiko tikra, kad ši karinė sąjunga yra nukreipta prieš Sovietų Sąjungą. Lietuvai prisidėjus prie karinės sąjungos, sutvirtėjo nuo Sovietų Sąjngos slepiami ryšiai tarp Lietuvos, Latvijos ir Estijos generalinių štabų. Žinoma taip pat, kad nuo 1940 metų sausio mėnesio yra leidžiamas anglų ir prancūzų ir vokiečių kalbomis tos karinės sąjungos spaudos organas—"Revue Baltique"

Visi šie faktai kalba, kad Lietuvos vyriausybė grubiai pažeidė Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutartį, kuri abiem šalims draudžia sudarinėti bent kokias sąjungas arba dalyvauti koalicijose, nukreiptose prieš vieną kurią sutartį pasirašiusių šalių.

Visi šie Sovietų—Lietuvių sutarties pažeidimai ir ne-

draugiški Lietuvos vyriausybės veiksmai santykiuose su Sovietų Sąjunga kartojasi, nežiūrint, kad Sovietų Sąjunga veda ypatingai geros valios kupiną ir prolietuvišką politiką, atidavus, kaip žinoma, savo iniciatyva Lietuvai Vilniaus miestą ir jo sritį.

Sovietų vyriausybė yra nusistatymo, kad panaši būklė ilgiau tęstis negali. Todėl sovietų vyriausybė laiko absoliutiškai būtinu ir neatidėtinu:

1) Kad tuojau būtų atiduoti teismui vidaus reikalų ministras Skučas ir valstybės saugumo departamento direktorius Povilaitis, kaip tiesioginiai kaltininkai provokacinių veiksmų prieš Sovietų įgulą Lietuvoje.

2) Kad tuojau būtų suformuota Lietuvoje tokia vyriausybė, kuri sugebėtų ir būtų pasiryžusi laiduoti garbingą Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutarties įgyvendinimą ir ryžtingai sutramdyti sutarties priešus.

3) Kad tuojau būtų laiduotas laisvas praleidimas į Lietuvos teritoriją Sovietų kariuomenės dalinių jiems išskirstyti svarbesniuose Lietuvos centruose tokiame kiekyje, kurio pakaktų, kad būtų laiduotas Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutarties vykdymas ir užkirsti provokaciniai veiksmai, nukreipti prieš sovietų įgulą Lietuvoje.

Sovietų Sąjungos vyriausybė šių reikalavimų įvykdymą laiko ta elementarine sąlyga, be kurios negalima pasiekti to, kad Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutartis būtų vykdoma garbingai ir sąžiningai.

Sovietų Sąjungos vyriausybė laukia Lietuvos vyriausybės atsakymo iki birželio 15 d. 10 val. ryto. Negavimas Lietuvos vyriausybės atsakymo iki to termino bus vertinamas kaip atsisakymas nuo vykdymo aukščiau nurodytų Sovietų Sąjungos reikalavimų."

Lietuvos Pasiuntinybės Vokietijoje archyvas.

VARDYNAS

PASTEBĖTOS KLAIDOS

129 psl., po pirmos eilutės, praleista dvi eilutės. Atsiprašome

* * *

cijai netekę ilgai jo įtikinėti, kad tuojau būtų sudaryta nauja, ne vienpartinė, bet jau tautos pasitikėjimo verta

* * *

Массово-политическое издание

Ауденас Юозас. ПОСЛЕДНЕЕ ЗАСЕДАНИЕ

Второе издание. Печатается с фотокопий

Вильнюс, издательство „Минтис". На литовском языке

Masinis politinis leidinys

Audėnas Juozas. PASKUTINIS POSĖDIS

Antras (fotografuotinis) leidimas

Redakcijos vedėjas *Antanas Kubilius*. Įvado redaktorė *Kazimiera Kalninovienė*. Dailininkas ir meninis redaktorius *Dainius Paškevičius*. Techninė redaktorė *Rima Jodkienė*. Korektorės: *Marijona Rėzienė*, *Aleksandra Gobienė*

I viršelyje – paskutinis Lietuvos Respublikos Ministrų kabinetas su prezidentu A. Smetona

ИБ № 4123

Duota rinkti 1989 10 05. Pasirašyta spaudai 1989 12 15. Formatas 84×108 [illegible]. Popierius ofset. Nr. 1. Garnitūra Tip Bodoni. 8 punktų. Ofsetinė spauda. 15,54 sąl. sp. l. [illegible] sąl. spalv. atsp. 14,61 apsk. l. l. Tiražas 75 000 egz. Užsakymas 1895. Kaina 2 rb 40 kp. „Minties" leidykla 232600 Vilnius, Z. Sierakausko 15. Spaudė LKP CK Leidyklos spaustuvė [illegible] Vilnius, Maironio 1.

Juozas
AUDĖNAS

AUDĖNAS (iki 1939 m. Audickas) Juozas (1898.IX.25 Rokiškio aps. Pandėlio vls. Rumpiškėnų k. — 1982.X.10 Niujorke). Lietuvos Respublikos politinis, ūkinis veikėjas. 1920—1923 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje 1931 m. baigė Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto ekonominį skyrių. 1930—1936 m. — mokesčių inspektorius Kaune, 1936—1939.XI — Kauno miesto savivaldybės finansų skyriaus vedėjas, 1934—1939 m. — Ekonomistų draugijos sekretorius. 1939.XI—1940.VI.15 — žemės ūkio ministras. 1940—1944 m. dirbo ūkinį, pedagoginį darbą. Nuo 1944. V. gestapo ieškomas, gyveno slaptai Lietuvoje ir Vokietijoje. 1946—1948 m. gyveno Vokietijoje, Hanau stovykloje, buvo Lietuvių tremtinių bendruomenės centro valdybos vicepirmininkas. Ilgametis Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos centro komiteto narys, buvęs to komiteto pirmininkas, vienas iš VLIK'o organizatorių ir vadovų, žurnalo „Lietuva" redakcinės kolegijos (1952—1956) pirmininkas. Nuo 1949 m. gyveno JAV, aktyviai dalyvavo politinėje-visuomeninėje veikloje. Ekonomikos ir politikos klausimais dar nuo studijų metų daug rašė Lietuvos Respublikos laikraščiuose ir žurnaluose, aktyviai bendradarbiavo ir emigrantų spaudoje.

2 rb 40 kp